

ლ ა ტ ა გ რ ა ს ა ნ ი კ ი ძ ე

ბაცბური (წოვა-თუშური) ენა

(გრამატიკული ანალიზი, ტექსტები, ლექსიკონი)

თბილისი

2010

ბაცბური ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვანი ხალხის ენაა, რომელიც კომპაქტურად საქართველოში გვხვდება. ბაცბური ენის შესწავლას საფუძველი ეყრება XIX ს. პირველ ნახევარში, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ამ ენაზე XVIII ს. ფრაგმენტულ ჩანაწერებს. ბაცბური ენა ენათა ძლიერი ინტერფერენციის ნიმუშია საუკუნეთა მანძილზე ქართულ (resp. ქართველურ)-ბაცბური ორენოვნების პირობებში. ბაცბების ახალი თაობა (15 წელს ქვემოთ) მხოლოდ ქართულ ენაზე მეტყველებს, ოჯახსა და სახელმწიფო დაწესებულებებში სასაუბრო ენაც საერთოდ, ჩვეულებრივ, ქართულია. ბაცბური ენის ლექსიკის დიდ ნაწილს ენაცვლება ქართული. ქართული ენის გავლენა მეტნაკლებად მოიცავს ენის ყველა დონეს (ფონეტიკას, მორფოლოგიას, სინტაქსს). ამ თვალსაზრისითაც ბაცბური ენის შესწავლა დიდ ინტერესს იწვევს.

წინამდებარე ლექსიკონში წარმოდგენილია რამდენიმე ისეთი სიტყვა (მარტივი, შედგენილი) ან სიტყვის მნიშვნელობა, რომლებიც დღემდე ცალკე წიგნად გამოქვეყნებულ თუ ბაცბური ენის გრამატიკებზე დართულ ლექსიკონებში არ არის შეტანილი (ბუდლეშ, დურ, ვადლეშ, ვენ-მექ, ზოსტერ, თექავჭი, თურს, კეს, ლოჭ, მოჭ, ოჭ, სიხქოთინო, ღამო, ყარტალ, წერქოხა, წინუს).

ს ა რ ჩ ე გ ი

სამეცნიერო ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზი	5
ფონეტიკა	13
არსებითი სახელი	22
ზედსართავი სახელი	42
რიცხვითი სახელი	46
ნაცვალსახელი	49
ბაცბური ენის ზმნა. I. ზმნური კატეგორიები	55
II. დრო-კილოთა სისტემა	66
ზმნისართი	72
თანდებული	81
ნაწილაკები	84
სინტაქსი. I. სახელური შესიტყვება (ატრიბუტული სინტაგმა)	86
II. პრედიკატული სინტაგმა	95
ბაცბური ტექსტები	106
ბაცბურ-ქართული ლექსიკონი	125
ლიტერატურა	167

II

სამეცნიერო ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზი

პირველი ცნობები კავკასიურ ენათა შესახებ და ლექსიკის ნიმუშების (და სხვა ხა-სიათის) ჩანაწერები ეკუთვნის **ი. გიულდენშტედტს** (D. Johann Anton Güldenstädt, Reisen durch Rußland und im Caukasischen Gebürge, St.-Retersburg. Bd. I (1787), XXIV+511 გვ., Bd. II (1791), 552 გვ.) კავკასიურ ენებში ი. გიულდენშტედტი რვიდან ერთ-ერთ ჭგუფად გამოყოფს მიძღვნილი — სამი (ჩაჩნური, ინგუშური, — ბაცბური (წოვა-თუშური) ერთეუ-ლით. მიუხედავად იმისა, რომ მასალა ჩაწერილია ლათინური და გოთური ანბანით და მეტწილად სიზუსტეს მოკლებულია, იგი როგორც პირველი ჩანაწერი, მეტად მნიშვნელო-ვანია **ბაცბური** ლექსიკის შესწავლისათვის.

ი. კლაპროთის აზრით, ჩაჩნური, ინგუშური და თუშური ახლოს არის **ხუნძურთან** და **ლაკურთან**, მაგრამ ციმბირულ ენათა მონათესავე შეიძლება იყოს (Kaukasische Sprachen Anhang zur Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1814).

ბაცბური ენის პირველი გრამატიკა Краткая тушинно-цовская грамматика, вновь составленная священником тушинской Алванской церкви тушином Иовом Цискаровым დაიწერა 1848 წ. წოვა-თუშის **ი. ცისკარიშვილის** მიერ ნ. გრეჩის რუსული ენის გრამა-ტიკის მიხედვით, ამიტომ მასში უმეტესად გვაქვს უზუსტობანი. მიუხედავად ამისა, ბაც-ბურის გრამატიკის ზოგი ფაქტი მართებულად არის აღწერილი და დადგენილი, რასაც ა. შიფნერი და მერე — ი. ჭოლბორდიც (A. Schiefner, Versuch über die Thusch-Sprache oder die Khistiche Mundart in Thuschetien, St.-Retersburg, 1856; ი. ჭოლბორდი, იობ ცისკარიშ-ვილის „მოკლე წოვა-თუშური გრამატიკა“, ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიე-რების საკითხები, თბ., 1978) აღნიშნავენ. განსაკუთრებით ფასეულია ენობრივი მასალა-სიტყვები, ფრაზები.

ა. შიფნერის ნაშრომს "Versuch über die Thusch-Sprache" მაღალ შეფასებას აძლევენ ივ. ჭავახიშვილი („ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაო-ბა“, ტფილისი, 1937) და არნ. ჩიქობავა (იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965, გვ. 176), არნ. ჩიქობავას თქმით, ეს არის იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის პირ-ველი მეცნიერული აღწერითი გრამატიკა.

ა. შიფნერის გამოკვლევის (გვ. 7-158) ნაწილებია: ფონეტიკა (გვ. 7-28), მორფოლო-

გია (გვ. 29-66), სინტაქსი (გვ. 66-89), ტექსტები, ბაცბური ენის ნიმუშები (გვ. 90-104), ლექსიკონი (გვ. 105-158).

ფონეტიკური პროცესები ხმოვნები, თანხმოვნები, ბგერათა შეხამებანი ცალკე და სიტყვის (საკუთარისა და ნასესხების) ყველა პოზიციაში. გამოყოფილია ბაცბურის სპეციფიკური ბგერები.

ფონეტიკური პროცესები ხმოვნებში, თანხმოვნებში წარმოდგენილია ცალკეც და მორფოლოგის მონაკვეთებშიც, სადაც შეინიშნება ეს პროცესები.

გარკვეულია მახვილის ადგილი სიტყვაში.

ძირითადად სრული სურათი იქმნება ბაცბურის ბგერათა სისტემისა და მასში ფონეტიკური ცვლილებების შესახებ, თუმცა ზოგი რამ შეფასება-დაზუსტებას მოითხოვს: ავტორი ამჩნევს მოკლე ხმოვნებს (-ო, უ) — მოკლეხმოვნიანი ერთი და იგივე ფუძე დამოწმებულია სადა ხმოვნით და უხმოვნოდაც (ქართო — ქორთ „თავი“, ჟერო-ჟერ „ქვრივი“... (§ 100), მაგრამ მოკლე ხმოვნისათვის ნიშანი არ შემოაქვს.

ასევე ამჩნევს ნაზალურ ხმოვნებს (§ 99) არნ. ჩიქობავა 1966), ოღონდ ეს ხმოვნებიც ალუნუსხველი (სპეციალური ნიშნის — ასოების გარეშე) რჩება (**შდრ. რ. გაგუა 1983, ი. ჯოლბორდი 1978**).

შეუმჩნეველი დარჩენია ბაცბურის ზოგი ბგერა — სპირანტები შ და ზ, ლარინგალური ც (ქართულისა და ზოგი სხვა ენის თანხმოვანთაგან განსხვავებული) და ჰ; არა აქვს გამოყოფილი ინტენსიური თანხმოვნები...

მორფოლოგიაში განხილულია არსებითი სახელები, საკუთარი და ნასესხები, ერთ და ორმარცვლიანები, მათი მაწარმოებელი სუფიქსები (§ 70-80). არკვევს გრამატიკული სქესის-კლასის ადგილს სახელებში, ზმნებში. აჯგუფებს გრამატიკულ კლასებად სახელებს მრავლობითის ვითარების გათვალისწინებით. მისი კვლევის სფეროში შემოდის ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი, შორისდებული (§ 131-226). ასახელებს 22 ბრუნვას სუფიქსებით, ჩერდება ბრუნვათა ფუძის საკითხზე (§ 99-118), გვაცნობს ზედსართავის, რიცხვითი სახელის მაწარმოებლებსა და ზედსართავის, რიცხვითი სახელისა და ნაცვალსახელის ბრუნებას (§ 131-162), აქვეა მიმღეობის ბრუნებაც (§ 134)...

ზმნაში შენიშნულია თანხმოვანფუძიანთა სიმრავლე, გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა აღწერითი წარმოება. ჩერდება ფაქტიტივის (კონტაქტის) წარმოებაზეც. განარჩევს უღვლილების ტიპებს ძირეული ხმოვნის ცვლილების მიხედვით (§ 179). მოყვანილია ანომალური უღვლილების ნიმუშები წესიერ უღვლილებასთან ერთად. თანდებულებში შე-

აქვს ცალკე მდგომი თანდებულები.

ს ი ნ ტ ა ქ ს ი (§ 227-302) მიმოიხილავს სინტაგმებს. აღსანიშნავია, რომ ა. შიფნერი ყურადღებას ამახვილებს ინსტრუქტივის (= ერგატივის) სხვა ენათა სახელობითის (სუბი-ექტის) ფუნქციით ხმარებაზე გარდამავალ ზმნასთან. შემჩნეულია ისიც, რომ I და II პირის ნაცვალსახელები გარდაუვალ ზმნებთანაც ინსტრუქტივის ფორმითაა სუბიექტად (§ 252).

ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი (თვითონვე — ა. შიფნერს არ მიაჩნია ბუნებრივ თარგმანად) რუსულიდან ზედმიწევნით თარგმანს უახლოვდება.

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ შ ი შედის 2168 ერთეული (მათგან 718 ქმნის ლექსიკურ ბუდეს) იზ. ჯოლბორდი): სახელები, ზმნა, სხვა მეტყველების ნაწილები. თარგმნითი ლექსიკონია, მაგრამ მასში მთელ რიგ სიტყვებთან წარმოდგნელია მათი წარმომავლობა ან ეტიმოლოგია. ამასთანავე ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისით ანგარიშგასაწევია ლექსიკონში მოცემული ლექსიკონის შედგენის გარკვეული პრინციპები: სალექსიკონო ერთეულის შერჩევა, ლექსიკური ბუდეების გამოყოფა-განსაზღვრა. მეტად ფასეულია არქაული ლექსიკა და ზოგჯერ ფორმებიც, რომლებიც ლექსიკონში დასტურდება.

ტრუბეციო (ტრუბეციო 1931) იძლევა ბაცბურის ზოგი ბგერის დახასიათებას და ადგენს ბგერათშესატყვისობებს.

სომერფელტის ნაშრომში (სომერფელტი 1934, 1937) ბაცბურის, ასევე ჩაჩნურისა და ინგუშურის ხმოვანთა და თანხმოვანთა სისტემებია წარმოდგენილი (გვ. 205-209), იყენებს ლათინურ ანბანს დიაკრიტიკული ნიშნებით. ადგენს ბგერათშესატყვისობებს ამ ენებში მდიდარი ლექსიკური მასალის შედარების საფუძველზე. გვხვდება ზოგი უზუსტობა დაწერილობასა და ფუძეთა შედარებაში (მაგ.: ჰ. (ჩ) შ-ს ადგილას... ბ. ძუჩა „დათვი“ (ა. შიფნერის ლექსიკონიდან) უდარებს ჩაჩნ.-ინგ. ზუდ „ძუ“-ს, (ა. შიფნერიდან) (გვ. 204) მაშინ, როდესაც ბაცბურში ცალკე გვაქვს „ძუ(3)“; პე მოჰყავს „გვერდის“ მნიშვნელობით, ნაცვლად ფე-სი (გვ. 199)...

დ. იმნაიშვილი (იმნაიშვილი 1942) წოვურში (ბაცბურში) სახელობითსა და ნათე-საობითს ძირითად პირველად ბრუნვებად მიიჩნევს (გვ. 216), გამოყოფს 4 ძირითად ბრუნვას, 6 ერთთანდებულიანს და აგრეთვე ერთზე მეტთანდებულიან ბრუნვებს (გვ. 216-217).

ე. დეშერიევის ნაშრომი „ბაცბური ენა“ (დეშერიევი 1953) გრამატიკის ყველა დარგს მოიცავს, აგრეთვე გვაწვდის ბაცბურ ლექსიკასა და ტექსტებს.

ფ ო ნ ე ტ ი კ ა შ ი შესწავლილია სიტყვის ძირისა და აფიქსების ბგერითი შედგენი-

ლობა. განიხილავს ბგერით სისტემას. შემჩეული აქვს ბაცბურის ყველა თავისებური თანხმოვანი. ნაზალურ ხმოვნებს აღნიშნავს დიაკრიტიკული ნიშნით. ჩერდება ფონეტიკურ პროცესებზე (გვ. 46-50). არკვევს მახვილის ადგილს სიტყვაში.

არ შეუნიშნავს **ი** და **უ** ხმოვნების ეპენთეზისის შედეგად დიფთონგების წარმოქმნის შემთხვევები.

სადავოა საკითხი, ნახურ ენათა თანხმოვნებში რომელია ამოსავალი აბრუპტივები თუ მულერები.

მორფოლოგია იწყება სიტყვაწარმოებითა და ფორმაწარმოებით (გვ. 55-56). მას მოსდევს არსებითი სახელი (გვ. 57-77), 22 ბრუნვაა გამოყოფილი; **ი**, **ე**, **ა**, **ო**, **უ** ხმოვნები ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებაში ფონეტიკურ ვარიანტებად არის მიჩნეული. ი. დეშერიევი ბრუნების 3 ტიპს ასახელებს, მითითებულია რომელ ტიპში ნაწილდება სხვა სახელები (ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი) და სახელზმნები (გვ. 67-78). იძლევა ბრუნების პარადიგმებს.

ზმნა მოცემულია არსებითი სახელის შემდეგ (გვ. 79-168). ავტორი განიხილავს ზმნურ სიტყვაწარმოებასა და ფორმაწარმოებას, დროს, კილოს, გრამატიკულ კლასებს, ასპექტს, ზმნისწინებს, მიმღეობას, აბსოლუტივს, „გრძნობა-აღქმის“ ზმნებს, ულვლილების ტიპებს. დართული აქვს სათანადო პარადიგმები.

შეინიშნება ზოგი უზუსტობა (ნამყო უახლოესისა (გვ. 89) და მიმღეობათა სუფიქსებში. -ნო და -ნორ სუფიქსებით ნაწარმოები დროები თურმეობითებია.

დროთა სისტემაში რატომლაც არ ჩანს ნამყო უსრულის დროის ფორმა. აწმყოს მაწარმოებელ სუფიქსებშიც გამორჩენილია **ი** < **ი**.

მიზანშეწონილი იქნებოდა გრამატიკული კლასები არსებით სახელამდე ყოფილიყო განიხილული. მოულოდნელია მიმღეობის ბრუნების მოყვანა ამ თავში (გვ. 153-154).

ი. დეშერიევი ზედსართავის, რიცხვითი სახელის, ნაცვალსახელის ანალიზს ზმნის მომღევნოდ გვთავაზობს (გვ. 169-203). არ არის ნათელი რატომ უძლვის მათ წინ ზმნა.

ზ მ ნ ი ს ა რ თ ე ბ ი დ ა ნ ი. დეშერიევი დროისა და ადგილის ზმნისართებზე ჩერდება, მოკლედ ეხება მათ წარმოებასაც (გვ. 207).

დამხმარე სიტყვები და შორის დებულიც ნაშრომში საკმაოდ სრულადაა წარმოდგენილი.

სინტაქსი დაწვრილებით არის განიხილული სიტყვათა შეკავშირების სახეები, წინადადების წევრები, მარტივი და რთული წინადადების ტიპები, გამოვლენილია ბაცბური ენის ზოგი თავისებურება.

ლექსიკა გვეძლევა დარგობლივი ლექსიკის სახით, ცალკეა აგრეთვე ტოპონიმიკა,

ეთნონიმიკა, ონომასტიკა. ლექსემები დაჯუფებულია ძველ და ახალ, საკუთარ და უცხო სიტყვებად.

დანართი — ტექსტები გაბმული მეტყველებისა, როგორც წესი, სანდოა და მნიშვნელოვანი (ნახევარი საუკუნის (და კიდევ მეტი) წინანდელი).

6. ქადაგიძე (ნ. ქადაგიძე 1953) ცდილობს გაარკვიოს, სახელთა რა სემანტიკური ჯგუფები შედის მრავლობითის ვითარების გათვალისწინებით გამოყოფილ რვა გრამატიკული კლასიდან თითოეულში და ამასთანავე იძლევა მათს პროცენტულ რაოდენობას. ნ. ქადაგიძესთან შესწავლილია სახელების ფორმაც, შინაარსთან ერთად, გრამატიკულ კლასებად განაწილების პრინციპის დადგენისას.

ი. დეშერიევი ნაშრომის "Сравнительно-историческая грамматика нахских языков" (დეშერიევი 1963) გვ. 3-549) დასაწყისში მთის კავკასიელ ხალხთა (მათ შორის ბაც-ბების) და მათი ენების წარმოშობის, ისტორიული განვითარების პრობლემებზე ჩერდება (გვ. 3-100). მონოგრაფიაში წარმოდგენილია: ნახურ ენათა ფონოლოგიური სისტემა (გვ. 175-370), მორფოლოგია (გვ. 371-489), სინტაქსი (გვ. 491-513), საერთო ნახური ენა (გვ. 517-531).

„ნახურ ენათა ფონოლოგიურ სისტემაში“ დახასიათებულია ნახურ ენათა, ძირითადად ჩახნურ-ინგუშურის, ხმოვანი და თანხმოვანი ფონემები. ბაცბურის ფონემატურ სისტემაში გამოყოფს საერთოსა და განსხვავებულს ჩახნურ-ინგუშურისაგან. ბაცბურში გამორიცხავს გრძელი და პალატალიზებული ხმოვნების არსებობას (გვ. 220), ს-ს არ მიიჩნევს ფონემად (გვ. 200), თუმცა ის (ს) ამ ენაში ფონემაა. ფარინგალურ ხშულს (I-ს) ბაცბურში მხოლოდ ანლაუტში აღასტურებს (გვ. 223). აქ არ გამოყოფს გემინირებულ თანხმოვნებს, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი თანხმოვნები ბაცბურში ფაქტია. აღგენს სიტყვაში ბგერათა პოზიციებს (გვ. 235). განიხილავს ფონეტიკურ პროცესებს (გვ. 335-336). ტერმინი უმლაუტიც შემოაქვს რეგრესული ასიმილაციის აღსანიშნავად (გვ. 269-270). „მორფოლოგიაშიც“ (გვ. 473-476) გაანალიზებულია ბგერათშესატყვისობანი ნახურ ენებში. „მორფოლოგიაში“ სიტყვაწარმოებას უჭირავს გვ. 380-407). არ არის ნათელი -რიგ, -რიკ სუფიქსის გენეზისის საკითხი (გვ. 390).

სახელთა ბრუნებაში ერგატივის ფუძესაც მიიჩნევს მეორე ფუძედ, ოლონდ, ავტორის აზრით, ისტორიულად ამ შემთხვევაში ძირთან გვაქვს საქმე (გვ. 408), რაც არ ჩანს დამაჯერებელი: ცნობილია, რომ სახელობითი ემთხვევა ძირს. მრ. რიცხვის წარმოებისას ბაცბურში უფრო ხშირია ო, ნ, არ, არ, ერ, რ სავრცობები (გვ. 414).

გრამატიკული კლასის ნიშნები (სულ 4 კლასი) ისტორიულად პრეფიქსებიამ (გვ. 384).

არსებით სახელებში დადგენილია ერგატივის **ს** და **გ** დაბოლოებების გავრცელების არე. **ხ**-თანდებულს — ბრუნვის დაბოლოებას მართებულად მიიჩნევს **ლ**-ს ფონეტიკურ ვარიანტად (გვ. 435).

განსაზღვრულია ზედსართავის ადგილი შესიტყვებაში, მისი ბრუნება, ხარისხის წარმოება.

ნაცვალსახელებში **ხო**-ს „მე“ აღდგენა მეორე ფუძისათვის — არ არის მისაღები (გვ. 456). ჩვენებითების სახელობითში არეულია მეორე ფუძის ფორმები (უკ...) გვ. 461.

„ზმნაში“ ბაცბურის ულლების პარადიგმა ჩაჩნურ-ინგუშურთან შედარებით უფრო მარტივად ესახება (გვ. 479-80), ოღონდ აღნიშნავს, რომ ყველა შესაძლო ფორმის გათვალისწინებით ბევრად უფრო რთული სისტემა წარმოგვიდგება (გვ. 480). ულლილებაში დადგენილია ბრძანებითისაგან ნაწარმოები ფორმები, (გვ. 480-482) — აგრეთვე — აწმუნაგან (გვ. 482) და ნამყოფახლესისაგან (გვ. 484).

მოკლედ იძლევა ზმნიზედის, დამხმარე სიტყვების (თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი) მიმოხილვას (გვ. 485-490).

„სინტაქსი“ შესიტყვებით, მისი სახეების განხილვით იწყება (გვ. 491-496). მოცემულია მარტივი და რთული წინადაღების ანალიზი გახაზავს, რომ ქვემდებარის ბრუნვებია: სახელობითი, ერგატივი, მიცემითი, ნათესაობითი, ლოკატივი (გვ. 499-500). პირდაპირი დამატების ფორმად მოჰყავს ჩაჩნ. ლომა, ბაცბ. ლაუმ, რომლებიც განსხვავებულია სახელობითისაგან (ჩაჩნ. ბაცბ. ლამ „მთა“) და ვარაუდობს, რომ ამ შემთხვევაში აკუზატივის ჩამოყალიბებასთან გვაქვს საქმე. ამგვარ თვალსაზრისს დასაბუთება სჭირდება.

გარდაუგალ ზმნებთან ერგატიული კონსტრუქციის პირველადობას (გვ. 503) ვერ გავიზიარებთ.

ქ. ჭრელაშვილის ნაშრომში „ნახური ენების თანხმოვანთა სისტემა“ (კ. ჭრელაშვილი 1975), წარმოდგენილია ნახური ენების, მათ შორის წოვა-თუშური (ბაცბური) ენის თანხმოვანთა სისტემების პარადიგმატულ-დისტრიბუციული ანალიზი (გვ. 3-314).

ბაცბური ენის თანხმოვანთა სისტემის პარადიგმატული ანალიზის შედეგად ავტორმა დაადგინა: წოვა-თუშურში გამოიყოფა 41 თანხმოვანი ფონემა, აქედან 7 ინტენსიურია, 6 — სონანტი. საკუთრივ ინტენსივები მხოლოდ ძირეულ მორფებში შედის. ბაცბურში შემონახულია აპიკალური წარმოების ინტენსივები. ინტენსიური თანხმოვნები ფონემებია.

მოცემულია ნახური ენების ჩქამიერთა დახასიათება ბინარულ-აკუსტიკურ დიფერენციალურ ნიშანთა ტერმინებში, შვილი დიფერენციალური ნიშნის შემოტანით, ამ ნიშანთა მეტ-ნაკლები კომბინაცია ქმნის ამა თუ იმ ფონემის ფონოლოგიურ შინაარსს. მატრიცებში ასახულია ფონოლოგიურ ოპოზიციათა იერარქიული თანმიმდევრობაც, რაც მნიშვნე-

ლოგანია დიაქტონიულ კანონზომიერებათა დასაღენად. უნდა აღინიშნოს, რომ ფარინგალების საკითხი საერთოდ სადაც საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.

მონოგრაფიაში განხილულია ნახური ენების ფონემათა დისტრიბუციის ყველა შემთხვევა (ახლავს დისტრიბუციული ანალიზის ამსახველი სათანადო ტაბულები). განსაკუთრებით საყურადღებოა: ინტენსიური ფონემები ფუნქციონირებენ მხოლოდ ძირეული მორფემის აუსლაუტში; ფარინგალური მელერი სპირანტი(გ) ფუნქციონირებს თავკიდურ პოზიციაში მელერი თანხმოვნებისა და აბრუპტივების შემდეგ; ლარინგალური მელერი ხშული (ც) გვხვდება ძირეული მორფემის აუსლაუტში. ფარინგალური მელერი (ზ) მხოლოდ ანლაუტში იჩენს თავს.

თანხმოვანთა კომპლექსები ორწევროვანია. სამწევროვანი კომბინაციები მხოლოდ სპორადულად არის შემჩნეული. სამი ძირითადი ტიპია კომპლექსებისა: 1. სონანტური კომპლექსები, 2. ფრიკატიული კომპლექსები და 3. ხშულთა კომპლექსები. გამოიყოფა 9 მოდელი (CF, FC, SF, SC, SS, CS, FS, FF, CC). სინტაგმატური მოდელები მზარდი სონორობის მიხედვით ქმნიან სამ მოდელს: მზარდი სონორობისა, კლებადი სონორობისა, ნეიტრალურისა.

ინტერესს აღძრავს CF ტიპის კომპლექსები, ქართული ენის დეცესიურ-ჰარმონიულ კომპლექსთა B-სისტემის მსგავსი.

დ. იმნაიშვილის მონოგრაფიის (იმნაიშვილი 1977 (გვ. 5-299) კვლევის საგანია ნახური ენების ხმოვანთა და თანხმოვანთა სისტემა ისტორიულ ასპექტში. ნაშრომში განხილულია ფონეტიკური პროცესები ამ ენათა ხმოვნებსა და თანხმოვნებში. დგინდება ფონეტიკური შესატყვისობები ნახურ ენებში. აღდგენილია შედარებით მარტივი სისტემა როგორც ხმოვნებისა, ისე — თანხმოვნებისა საერთო ნახურისათვის.

აბრუპტივებისათვის ამოსავლად მიიჩნევს მელერ ხშულებს, არსებობს სხვა თვალსაზრისიც (აბრუპტივებისგან მომდინარეობენ მელერი ხშულები).

დ. ე. ჰოლისკისა და რ. გაგუას ნაშრომში (ჰოლისკი, გაგუა 1994) მოკლედ არის მიმოხილული ფონოლოგია (გვ. 149-161), მორფოლოგია (გვ. 162-189), სინტაქსი (გვ. 190-212).

ფონოლოგიაში მოკლე და გრძელი ხმოვნების, აგრეთვე დიფთონგების საკითხი თანამედროვე ბაცბურში სხვაგვარად დგება. თანხმოვნებიდან ასეთივე ვითარებაა ლარინგალებსა და ფარინგალებში (გვ. 151, 152-153).

მორფოლოგიაში უღვლილების რამდენადმე მარტივ სისტემას გვაწვდის (გვ. 180). ნაცვალსახელებში ბრუნვათა რიგი ასეა შეცვლილი: ერგ., ნათ., სახ. ... (გვ. 173).

მრ. რიცხვში გრამატიკული კლასების დიფერენციაციის გათვალისწინებით 5 გრა-
მატ. კლასის გამოყოფა ბაცბურში სადავოა (გვ. 162).

ბრუნვის ნიშანთა წინამავალი ხმოვნის რაობა საკვლევია.

ქ. ჭელაშვილის ნაშრომში „წოვა-თუშური ენა“ (ჭრელაშვილი 2002) წარმოდგენი-
ლია: წინასიტყვაობა (გვ. 7-42); წოვა-თუშური ენის თანხმოვანთა პარადიგმატული სის-
ტემა (გვ. 43-94); მორფოლოგია (გვ. 95-291); წოვა-თუშური გვარების შესახებ (გვ. 292-
296); სტატიები (გვ. 297-438), ტექსტები (გვ. 439-464); მცირე ლექსიკონი (გვ. 465-504);
აბლაუტი წოვა-თუშურში (გვ. 505-507).

ავტორი იძლევა ნახურ ენებში დიაქრონიულ ფონემურ პროცესთა ახსნის ცდას
ფონემურ ერთეულთა იდენტიფიკაციის მატრიცებზე დამყარებით (გვ. 43-94);

ზმნის უღვლილების მრავალრიცხოვანი სინთეზური და ანალიზური ფორმები —
მწკრივები ძირითადად მათი სტრუქტურის მიხედვით არის დაჯგუფებული, დადგენილია
საუღლებელ ფუქტა სისტემა — 3 სერია, I და II სერიებში ცხრა-ცხრა და III-ში 12
მწკრივით, რაც აძლევს ავტორს შესაძლებლობას წარმოგვიდგინოს წოვა-თუშური ზმნის
უღლების სისტემის სრული, სიმეტრიული პარადიგმა (გვ. 160-198). აქვე უნდა აღინიშ-
ნოს, რომ არ არის შეუძლებელი მოწოდებული პარადიგმის გამარტივება.

წოვა-თუშურში გვარის გრამატიკული კატეგორიის მარკერად გამოყოფს **ლა/ლ**
ელემენტს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ იგი **ლა/ლ** ვნებითი გვარის მარკერად გვევლი-
ნება მხოლოდ აწმყოსა და მყოფადის ფუქტებისაგან ნაწარმოებ მწკრივებში (ხყ-**ლა** „იჭ-
მევა“, დმოგ-**ლა** „დაიმტვრევა“...).

ნაშრომში გვაძეს ასპექტის კატეგორიის ტრადიციულისაგან განსხვავებული განმარ-
ტება, გამოყოფილია ასპექტის სამწევროვანი კორელაცია, რომლისთვისაც განმსაზღვრე-
ლია მოქმედების გრძლიობის ხასიათი (გვ. 115)...

ფონეტიკა

ხმოვნები. ხუთ **სადა** **ხმოვანს** გამოყოფს ბაცბურში ამ ენის ყველა მკვლევარი: ესენია: **ა, ე, ო, უ.** სადა ხმოვნების გვერდით აქ გვაქვს ნაზალური ხმოვნები: **ა^ნ,** **ე^ნ,** **ი^ნ,** **ო^ნ,** **უ^ნ,** გრძელი ხმოვანი **ა**, აგრეთვე **ე** და **ი** გრძელი ხმოვნები, ადასტურებენ მოკლე ხმოვნებსაც: **უ,** **ი,** **ო,** **ე.**

ნაზალური ხმოვნები მიღებულია სადა ხმოვანი + **ნ** თანხმოვანისაგან **ნ** თანხმოვნის დაკარგვის შედეგად (**ქალაჩუ^ნ** < „ქალაჩუნა, ფარტა^ნ < „ფარტენა“...).

ნაზალური ხმოვნები გვხვდება ჩვეულებრივ სიტყვის ბოლოს (გაგა^ნ „კვერცხი, გო^ნ „აზრი“, ღაზე^ნ „კარგი“, ღიკე^ნ „წაიყვანა“... ამ პოზიციაში ისინი ფონემებია, ვლინდება მინიმალური წყვილები (ხა^ნ „ბარკალი“, შდრ. ხა „ხარი, დრო“. ნაზალური ხმოვნები აფიქსის ფუნქციითაც დასტურდება (ნათ. ბრ. ნიშნებად, ზოგ შემთხვევაში მიც. ბრ. ნიშნადაც ნაცვალსახელებში).

იშვიათად ნაზალური ხმოვნები თავს იჩენს ინლაუტშიც (მანდარინი „მანდარინი“, გოლინი „გონიერი“, გაგ „ჭაგლაგი“. ბადულ „ფეხსაცმელი“...), თუმცა ამ პოზიციაში მათ ფონემატური ღირებულება არ გააჩნიათ.

სუფიქსების წინ **ნ** თანხმოვანი შემონახულია ერთი და იმავე სიტყვებში (გაგა^ნ „კვერცხი“ — მრ. რ. გაგან-ი < გაგან+ი; შორი^ნ „ფართო“ — კითხვითი ფორმა შორინ-ი? „ფართო?“..).

გრძელი ხმოვნები ბაცბურში ჩვენ თვალწინ ვითარდება. გრძელი **ჴ** ხმოვნის ფონემურობა სარწმუნოა (კ. ჭრელაშვილი).

შეინიშნება ი, ე და უ გრძელი ხმოვნებიც ფაკულტატურად, რომლებიც სრული ასიმილაციისა და ხმოვანთა შერწყმის გზით არიან მიღებული.

გრძელი ხმოვნები და დიფთონგები პარალელურად გვხვდება, მათი გავრცელება თაობების მიხედვითაა განსხვავებული: დიფთონგები უფროსი თაობის წარმომადგენელთა მეტყველებსთვისაა დამახასიათებელი, გრძელი ხმოვნები — უმცროსი თაობის

მეტყველებისათვის, თუმცა ამათთან დიფორმირების ხმარებაც არ არის გამორიცხული.

ე. წ. მოკლე (რედუცირებულ) **ხმოვნებს** გამოყოფენ ერთზე მეტმარცვლიან სიტყვათა აბსოლუტურ ბოლოში (ბაყო „კვიცი“, გაუგუ „მუხლი“, ვილი „იცინის“, ლელქ „დადის“. აკუსტიკურად მოკლე ხმოვნები ძნელი აღსაჭმელია თვით ბაცებისთვისაც კი.

მახვილი მოკლე ხმოვნებს არ მოუდის, მარცვალს არ ქმნიან, ამდენად ისინი არ გვხვდება ერთმარცვლიან სიტყვებში. მოკლე ხმოვნები მიღებულია სიტყვის ბოლოს მახვილიანი ხმოვნის მომდევნოდ უმახვილო პოზიციაში. ხოლო **ა** ხმოვანი ამავე პოზიციაში უკვალოდ იკარგება (რ. გაგუა, დ. იმნაიშვილი). სხვა თვალსაზრისის თანახმად (თ. უთურგაიძე, მ. მიქელაძე) ორ- და მეტმრცვლიან სიტყვების აუსლაუტში ხმოვანთა რედუქციისას თავს იჩენს ენის მისწრაფება — ღიამარცვლიანი სტრუქტურის ფორმები გარდაქმნას დახურულმარცვლიანი სტრუქტურის ფორმებად. საფიქრებელია ორივე ფაქტორის მოქმედებასთან გვქონოდა საქმე. გავრცელება პოვა ნარედუქციალმა ფორმებმა.

ერთი მხრით, **ი**, **ე** და, მეორე მხრით, **უ**, **ო** ერთმანეთისაგან აკუსტიკურად აღარ განირჩევა **ე** და **ი** წინამავალი თანხმოვნების სუსტ პალატალიზაციას იწვევს, **ო** და **უ** — სუსტ ლაბიალიზაციას. ამდენად, მოკლე ხმოვნებთანაც კი არა გვაქვს საქმე, არამედ მათს შერწყმასთან წინამავალ თანხმოვნებთან. **შ** და **ჟ**-ს შემთხვევაში მათი წინამავალი თანხმოვნების რბილ ვარიანტებს ვიღებთ, ხოლო **ო** და **უ** კი წინამავალ თანხმოვნებთან იძლევა მათს ლაბიალიზებულ ვარიანტებს. ასეთი პალატალიზებული და ლაბიალიზებული თანხმოვნები ფონემის პოზიციური ვარიანტებია, აფიქსის ფუნქციით არ გვხვდება და მათ ფონემებად ვერ მივიჩნევთ.

დუბლეტების არსებობაც იმაზე მეტყველებს, რომ მოკლე ხმოვნები არ წარმოადგენენ ფონემებს: რბილი თანხმოვანი / ჩვეულებრივი თანხმოვანი; ლაბიალიზებული თანხმოვანი / ჩვეულებრივი თანხმოვანი.

ამისდა კვალად ტრანსკრიფციული ჩაწერის თვალსაზრისითაც ე. წ. „მოკლე ხმოვნების“ გრაფიკული ჩაწერა არ შეესაბამება რეალურ ვითარებას. მათ ნაცვლად სჯობდა სირბილის (၂) და ლაბიალიზაციის (၁) ნიშნები იქნეს გამოყენებული თანხმოვნებთან, რომლებიც წინ უძლოდნენ ისტორიულ **ი**, **ე**, **ო**, **უ** ხმოვნებს.

დიფთონგები. ბაცბურში ორი ხმოვანი უშუალოდ ერთმანეთის გვერდით ვერ ძლებს,¹ განიცდის დიფთონგიზაციას (ჩაჩნურ-ინგუშურის უ, ე დიფთონგები ბაცბურში არ შეინიშნება. გვხვდება დიფთონგები თ და უ კომპონენტებით, რომლებიც სონანტებია (დ. იმნაიშვილი).

თ და უ ყველა ხმოვანთან იჩენს თავს, გარდა ი და უ ხმოვნებისა, შესაბამისად.

დიფთონგიზაციას ადგილი აქვს: 1) ორი ხმოვანი ერთად იყრის თავს ბოლოხმოვნიან ფუძესა და ხმოვანსუფიქსის ან ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვისას:

მაგ.: უერო („ქვრივი“) — მრ. უერუდ (< უეროდ).

2) ეპენთეზისის შედეგად, ფუძისეულ წინა ხმოვანთან მომდევნო ხმოვნის გადანაცვლების შემთხვევაში: ქანიზ („ყურძენი“) — ნათ. ქავნზე⁶. უფრო ფართოდ არის გავრცელებული დ-ის შემცველი დიფთონგები: ად, ედ, რაც ძელ ჩანაწერებსა და უფროსი თაობის მეტყველებაში ვლინდება: თუმცა ახალი თაობაც პარალელურად ჩაუნაცვლებს ად, ედ დიფთონგებს გრძელ ხმოვნებს, რომლებიც მათგან არის მიღებული: ად, ედ > ე, ი, აგრეთვე — ე-ს აუსლაუტში დადქნე⁶, ქალიქე⁶ მაგრამ იშვიათად ი-საც (დადიზფსტუ) ი-ს ინლაუტში (რ. გაგუა).

ოდ დიფთონგი > უდ-ს (ა. შიფერი) ჩაკო „სკამი“ მრ. ჩაკუდ < ჩაკოდ უ-იან დიფთონგებში აუ > ოუ-ს კაუკუ კოუკუ „მტრედი“, კაუპუ > კოუპუ „მატლი“. რ. გაგუა ადასტურებს ოუ-ს უ-ში გადასვლის შემთხვევას: ოუკუ || უუკ || უკ „ის“, შდრ. ერგ. ოკუს.

არც თუ იშვიათად მოსალოდნელი უ-ს შემცველი დიფთონგების ადგილას გვხვდება დ-იანი დიფთონგები, რასაც წინაენისმიერ თანხმოვნებთან დისიმილაციის შედეგად მიიჩნევენ (რ. გაგუა).

დისიმილაციით ახსნას წინააღმდეგობა ხვდება ბაცბურში (სხვა შემთხვევებშიც გვაქვს უ > დ ლაბიალიზაციის მოშლის გზით (ბოლურ (პალო“) — ბულრენ).

აღმავალი დიფთონგები ბაცბურში შედარებით იშვიათად გვხვდება: და, დე დადასტურებულია ზოგ სტყვაში, დეხვ „სავარცხა“, დეთა „ძროხა“...

¹ გამონაკლისია რიცხვით სახელებში — შითა („თორმეტი“), კოიტა („ცამეტი“)...

კითხვითს ფორმებში უი დიფთონგიც იჩენს თავს ახალი თაობის
წარმომადგენლებთან (ვოტუი? „დადის?“ ვაღუი? მიდის? ჰაჭუი? — შეხედავს?)

მახვილი ამჟამად ბაცბურში სუსტი დინამიკურია, ფიქსირებული, რომელიც,
ჩვეულებრივ, სიტყვის პირველ მარცვალს მოუდის (პატუკ „ჩიტი“...)

არის შემთხვევები, როდესაც მახვილი მორფოლოგიურ ფუნქციას იღებს (მხ. რ.
ნათ. ბრ. ჩუხო⁶ — მრ. ნათ. ბრ. ჩუო⁶...).

შნუ. ეს ფაქტი შეიძლება გადმონაშთი იყოს იმ ვითარებისა, როდესაც მახვილი
ნახურ ენებში მოძრავი იყო: ბაცბ. კნათ < კანათ (ჩაჩნური ენის ჭებერლოურ
დიალექტში დასტურდება (დ. იმნაიშვილი), სიტყვის მეორე მარცვალსაც მოუდიოდა,
შეიძლებოდა გვერდა ფუძეზეც და სუფიქსის დართვისას სუფიქსზე
გადაინაცვლებდა. მახვილი სუფიქსზე ფუძისეული ხმოვნის რედუქციას იწვევდა.
ხმოვნის რედუქცია სიტყვის ფუძეში სუფიქსის დართვისას ახლაც ფართოდ არის
გავრცელებული ბაცბურში, რაც ძველი ტრადიციის გაგრძელებაა.

ფონეტიკური პროცესებიდან ხმოვნებში განსაკუთრებით გავრცელებულია
რედუქცია და **ეპენთეზისი.** რედუქციას ორ და მეტმარცვლიან სიტყვებზე ხმოვნის ან
ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვა იწვევს. რედუცირდება **ა, ე, ო** ხმოვნები: სახ.
ბადერ „ბაგში“, ნათ. ბალრ-ე⁶ <*ბადერ-ე... გვაქვს **ო**-ს ნაწილობრივი რედუქციის
შემთხვევებიც — **ო** > **ვ**: ყიოლ „სიღარიბე, სიგამხდრე“, აქედან — ყივლარე⁶
„ღარიბული“, ლებივ < ქართ. ლობიო. ეპენთეზისა განიცდიან **ი** და **უ** ხმოვნელბი, თუ
ფუძეში **ა, ე, ო** ხმოვნებია. **ი** და **უ** ხმოვნები ამ (**ა, ე, ო**) ხმოვანთა მომდევნოდ
გადაინაცვლებენ ფუძეში და მასთან ქმნიან დიფთონგებს: სახ. ქანიზ „ყურძენი“ —
ნათ. ქანზ-ე⁶ <*ქანიზ-ენ... გვხვდება ეპენთეზისის ისეთი მაგალითებიც, როდესაც **ი**
ხმოვანი თანხმოვნებს შუა ექცევა და არა ხმოვნის შემდეგ: ტარსიკონი > ტარისკონ⁶
"сафъян", მაკარტა⁶ „მაკრატელი“. არსებობს ამ ფაქტის სხვაგვარი ახსნაც¹ — აქაც
რედუქცია ხდება და არა ეპენთეზისი. რედუცირებული ხმოვნის კომპენსაციაა ხმოვნის
დაგრძელება, რომელიც მერე გადადის დიფთონგშიო.

ეს თვალსაზრისი თეორიულად დასაშვებია, მაგრამ ამასთან დაკავშირებით ენაში

¹ A. Dirr, Einführung... გვ. 36.

სხვა ფაქტები დასტურდება, საპირისპირო: დიფთონგები ამოსავალია გრძელი ხმოვნებისთვის და არა — პირიქით. დიფთონგები წარმოდგენილია ხანდაზმულთა მეტყველებაში ამჟამდ და XIX ს.-ის დასასრულისა და XX ს.-ის დასაწყისის თხზულებებში (ა. შიფნერთან, ი. ცისკარიშვილის „თუშური ენის გრამატიკაში“, დ. და ნ. ქადაგიძეების წოვა-თუშურ-ქართულ-რუსულ ლექსიკონში), გრძელი (ზოგჯერ მოკლე) ხმოვნები გვხვდება ახალგაზრდებისა და ბავშვების მეტყველებაში, როგორც წესი (იშვიათად გვხვდება დიფთონგები).

ხმოვანი + ხმოვანი თანმიმდევრობა არ არის დამახასიათებელი წოვა-თუშურისათვის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტოლად შერწყმულ სახელებს (მეტწილად რიცხვით სახელებს), იხ. ზემოთ. ზოგ ნასესხებ სიტყვაშიც ხმოვანი + ხმოვანი უცვლელად წარმოჩნდება მეურმე „მეურმე“... (იქვე).

ხმოვანი + ხმოვანი, ჩვეულებრივ, შერწყმის გზით, დიფთონგს ქმნის: ჭანიკ „ნიკაპი“ — ნათ. ჭანკ-ე⁶ < ჭანიკ-ე⁶...

ზოგჯერ ვითარდება თან ც ხმოვნებს შორის მარცვალთვამყარად:

დარ — კეთება — დ-იჩე⁵ „გააკეთა“... (გაგუა).

აწმყ. დალქ „მოდის“, დეხე⁶ — „მოვიდა“

დიფთონგებში შეიმჩნევა ფონეტიკური პროცესები; შერწყმა, ნაწილობრივი და სრული ასიმილაცია: ად დიფთონგი > ედ. ინლაუტში: ატავ „ბედნიერება“ — ერგ. ადტავ-ევ || ედტავ-ევ-. ად > ე აუსლაუტში ტანჯვ (< ქართ. ტანჯვა) — ნათ. ტანჯვ-ე⁶ (< ტანჯვად⁶... (რ. გაგუა)).

ად >> ე > ი || ი (თუ მას მარცვალი მოსდევს: ლევდარ „თქმა“, მაგრამ ლივრ < ლევდვ „ამბობს“ და ლივას „ვამბობ“ (რ. გაგუა).

ოუ დიფთონგში თ > უ-ს: ოუკუ || უუკ || უკ „იმ“ (სახელობითის გარდა სხვა ბრუნვებში „ის“ ნაცვალსახელი მსაზღვრელის ფუნქციით).

ერთზე მეტმარცვლიან ხმოვანთურიან სახელებში ბოლოხმოვნები განიცდიან სრულს ან ნაწილობრივ რედუქციას (იხ. ზემოთ).

სახელთა ბრუნებისას და ზმნებში ასპექტური დაპირისპირების შემთხვევაში დასტურდება ფუძისეულ ხმოვანთა მონაცვლეობა, ამჟამად სპონტანური ხასიათისა, აბლაუტი (ამ საკითხებზე შევჩერდებით ქვემოთ სახელთა ბრუნებისა და ზმნის

ასპექტის განხილვისას).

ნახურ ენათა **თანხმოვანთა** სისტემა ყველაზე ახლოსაა ქართველურ ენათა თანხმოვანთა სისტემასთან (არნ. ჩიქობავა).

ბაცბურში წარმოდგენილია მუღერები, ფშვინვიერები. აბრუპტივები. ამას გარდა — ნახური ენებისათვის სპეციფიკური თანხმოვნები — გემინატები. ლ' — ლატერალი ნახურ ენათაგან მხოლოდ ბაცბურში გვხვდება.

გამოიყოფა თანხმოვანა სამეულებრივი სისტემა ხშულებსა და აფრიკატებში, მსგავსად სხვა იბერიულ-კავკასიური ენებისა: ბაგისმიერები — **ბ ფ პ**; კბილისმიერები — **დ თ ტ**; წინაველარულები — **გ ქ პ**, უკანაველარულები **ჰ ყ**; წინასიბილანტურები — **ძ ც წ**, უკანასიბილანტურები — **ჯ ჩ ჭ**.

წყვილეულებრივი თანხმოვანთა ისტემა გვაქვს სპირანტებში: წინასიბილანტურები — **ზ ხ**; უკანასიბილანტურები — **ჟ ჸ**; წინაველარულები — **ლ ბ**, ლარინგალური — **ჰ**.

სამეულთა სისტემიდან კბილისმიერთა რიგში გემინატებთან ერთად ვიღებთ ხუთეულს ბაცბურში — **დ თ ტ თა ტა**, სპირანტებში — სამეულებს — **ზ ხ სა სა** და **ა**. **შ**.

ბაცბურში გემინატებია: **თა ტა ლა სა შა ხა ჯა ყა** (კ. ჭრელაშვილი).

სპეციფიკური ფარინგალური ბგერებია ბაცბურში შ მუღერი და ჰ ყრუ სპირანტები და მუღერი ზ; ლარინგალური — ც; ეს ბგერა უნდა იყოს სპირანტი ან სპირანტოიდი (ქ. ლომთათიძე), სიბილანტი სიბილანტოიდი, მაგრამ — ყრუ.

სონორი თანხმოვნები **რ ლ მ ნ** ბაცბურშიც არის წარმოდგენილი და აგრეთვე კბილბაგისმიერი მუღერი **ვ-ც**.

თანხმოვანთა კომპლექსები

ბაცბურში თანხმოვანთა კომპლექსები ორწევრიანია (სამწევრიანი კომბინაციების მხოლოდ სამ შემთხვევას აღასტურებენ).

გამოიყოფა სამი ძირითადი ტიპი კომპლექსებისა: 1. სონანტური კომპლექსები, 2. ფრიკატიული კომპლექსები, 3. ხშულთა შემცველი კომპლექსები. ამ ტიპებში

სინტაგმატური სტრუქტურის მიხედვით შემდეგი ქვეფები შეიძლება

წარმოვადგინოთ: CF, * FC, SF, SC, SS, CS, FS, FF, CC.

შ 6 შ. ბაცბურში თანხმოვანთა თანმიმდევრობათა სიმრავლე ბაცბების ბაცბურ-ქართული ორენოვნების შედეგი უნდა იყოს.

თანხმოვანთა ჯგუფები მზარდი სონორობის მიხედვით ქმნიან სამ მოდელს: 1. მზარდი სონორობის მოდელი, 2. კლებადი სონორობის მოდელი, 3. ნეიტრალური სონორობის მოდელი.

შ 6 შ. ჩახნურ-ინგუშურისაგან განსხვავებით, სადაც **CF** ტიპის კომპლექსები ძირეული მორფების მხოლოდ თავკიდურ პოზიციაში გვხვდება, ბაცბურში აუსლაუტშიც დასტურდება.

თანხმოვანთა კომპლექსებიდან **სპეციფიკურია** ბაცბურისათვის ისევე, როგორც ჩახნურ-ინგუშურისათვის, **CF** ტიპის კომპლექსები:

ბღ	ღღ	ძ-	ჸ-
ბჳ	ღჳ	ჰღ	ჸჳ
ფხ	თხ	ცხ	ჩხ
ფჳ	თჳ	ცჳ	ჩჳ
პჳ	ტჳ	წჳ	ჭჳ
პყ	ტყ	წყ	ჭყ

შ 6 შ. ეს კომპლექსები ქართული ენის დეცესიურ-ჰარმონიულ კომპლექთა **B** სისტემასთან ტიპოლოგიურ მსგავსებას ავლენენ (კ. ჭრელაშვილი).

* C — ხშული, F — ფრიკატივი, S — სონანტი.

თანხმოვანთა ფონეტიკური ცვლილებები

ფართოდ არის გავრცელებული აუსლაუტში ბოლო თანხმოვის ნ-ს მოკვეცა, იშვიათად რ, ლ, მ-ც რედუცირებულია. **რ**, **ლ**, **მ**-ს სრული რედუქცია ხდება, **ნ** — კი, ჩვეულებრივ, წინამავალ ხმოვანს ერწყმის და ვიღებთ ნაზალურ ხმოვნებს (იხ. ზემოთ). იგი სახელობითის გარდა სხვა ბრუნვებში ნ-ს სახითვე წარმოჩნდება (ამის შესახებ — სახელთა ბრუნებაში).

თანხმოვნების წინ ანლაუტში იკარგება **ზ** თანხმოვანი განსაკუთრებით ნასესხებ სიტყვებში. თხოვარ < მთხოვარ-ი (ქართ.), ტკორ < მტკვარ-ი (ქართ.)...

სიტყვის ბოლოს **ჰ** გადადის ჟ-ში ან ჊-ში ვერხეუ < ვერხვ-ი (ქართ.), ლოცქ < ლოცვ-ა (ქართ.)...

თანხმოვნებში შეინიშნება ასიმილაციის შემთხვევები: **ყ** > **ს:** ყარფუ **ყ** „საზამთრო“; ნათ. ბრ. ყადრფსე^ნ... **ნ** > **ლ:** გოლი^ნ < გონლი^ნ „გონიერი“; **ბ** > **პ** ანლაუტში, **ბ** აქ ფუძეს შეზრდილი გრამატ. კლ. ნიშანია: ფხი < ბხი „ხუთი“... **ბ** > **ც** ასპექტის წარმოებისას:

სრ. ასპ. თოხარ „დარტყმა“, „დაკვრა მუსიკალურ ინსტრუმენტზე“ — უსრ. ასპ. თეფხარ < თებხარ...

(მუღერებთან კი **ბ** შემონახულია: სრ. ასპ. დ-ოუარ „დაცემა, დაცურება (ფეხისა) — უსრ. ასპ. დ-ებუარ).

ასიმილაციით: **ლ** > **ს:** ყალჩალ — ნათ. ბრ. ყალჩე^ნ... მრ. ყალჩი...

ბ > **გ:** ბოს „ფერი“ — მრ. ბასგი || < ბას-ბი (**ნბ** > **ნგ** > **მნ**)...

ლ > **თ** ანლაუტში თელ‘არ <^{*}**ლ**-ელ‘არ „მიცემა“ (უსრ. ასპ.), შდრ. **ლ**-ალ‘-არ (სრ. ასპ.).

ნ < **ლ:** უდალა > უდსხა <^{*}ოსიხა „იმ ადგილებში“...

ლ < **ჭ:** ჭირჭოლა „კიცხავს“ (ქართ. ჭირდავს)

დისიმილაციის შედეგად:

ბ > **პ** ნასესხებ სიტყვაში: **პ**როწოლ < **ბ**როწოლ < „ბროწეული“.

რ > **ლ:** ზედსართავ სახელთა არსებითი სახელისაგან მაწარმოებელ სუფიქსებში: **რე^ნ** || **ლე^ნ**, **რუ^ნ** || **ლუ^ნ**, **რი^ნ** || **ლი^ნ**. შდრ. მათხორე^ნ „მზიანი“ და გარგლე^ნ „ახლო, ახლობელი“, კმორუნ „ღრმა“ და ფსარლუ^ნ „საღამოსი, ვერнიй“, მაწრი^ნ „ტკბილი“,

ქოკლი^ნ „ფეხიანი“ და ა. შ.

თანხმოვანთა გადასმით: **ნლ** > **ლნ**: ჰუ^ნ („ტყე“) + ლო- (სუფიქსი) > ჰუნლო > ჰულნო („ტყეში, ტყისკენ“).

ლგ > **გლ**: შეგლბა-დ-არ < შელგბა-დ-არ „დალაგება“ (ქართ. შელაგება).

რნ > **რნ**: ღერნალ < ღენრალ < ღენერალ „გენერალი“

სბ > **ბს**: იბსი < ისბი „ისინი“ (II პირთან ახლოს მყოფნი) (რ. გაგუა).

გარდა აღნიშნული ბერათა ცვლილებებისა ბაცურში დადასტურდა: **მ, რ, ნ** თანხმოვნების განვითარება განსაკუთრებით ნასესხებ სიტყვებში: მეგცხორ < „მეცხვარე“, ტრაშტ < „ტაშტი“, სანთხო < სახთო (საღვთო)...

თანხმოვანთა გადასმა: **რბ** > **ბრ** — ხაბრო^ნ < „ხარბი“, „ძუნწი“, ჭიბ < ბიჭ „ნაბიჯი“...

თანხმოვანთა მონაცვლეობა: **ფ** > **პ** : პირ < „ფარა“, **ფ** > **ბ** — ძაბ < „ძაფი“, **ნ** > **მ**: ხუმწი < „ხუნწი“, ტუმ < „ტვინი“; **პ** > **ნ** — ნუგზურ < „მუგუზალი“; **ლ/ნ** ცელუ^ნ „წლევანდელი“ — ცენენ „წლეულს“, **პ** > **ვ** — ვინამ < ვინამ, **ჭ** > **უ** — უონუოლ < „უონჭოლი“.

შესაძლებელია, ნ > ლ დისიმილაციის შედეგი იყოს: კანოლ < „კანონი“.

არსებითი სახელი

ბაცბური ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახური ენების ჭგუფს განეკუთვნება, იგი აგლუტინაციური ენაა ფლექსიურის ელემენტებით.

არსებითი სახელი გრამატიკულ ფორმათა სიუხვით გამოიჩევა.

გრამატიკული კლასები. ბაცბურში გრამატიკული კლასების სისტემა მოქმედია. არსებითი სახელები მხოლობით რიცხვში 4 კლასად ჭგუფდება, გამოიყოფა ოთხი კლასის ნიშანი: I კლასისა — ვ, II კლასისა — ე, III კლასისა — ბ, IV კლასისა — ღ. I კლასს, ჩვეულებრივ, განეკუთვნება მამაკაცის აღმნიშვნელი სახელები, II კლასს — ქალის აღმნიშვნელი სახელები, აგრეთვე ზოგი სულიერი და უსულო საგნების — ნივთის აღმნიშვნელი სახელები, III და IV კლასებში ნაწილდება ნივთის აღმნიშვნელი სახელები.

მრავლობით რიცხვში ხდება II, III და IV კლასების გახლება ორ და სამ კლასებად.

I კლასის ნიშანია მრავლობითში **ბ:** მხ. რ. **ბ** — მრ. რ. **ბ.**

II კლასი ორად იხლიჩება ვ < ^ღ_ვ

III კლასი ორად იხლიჩება ბ <^ბ
დ
ვ

IV კლასი იხლიჩება ორად ღ< ^ღ_ვ

მხ. და მრ. რიცხვში სახელთა ასეთი განაწილების მიხედვით გვაქვს რვა სახის მიმართება: I. მხ. ვ — მრ. ბ; II. მხ. ე — მრ. ღ; III. მხ. ღ — მრ. ღ; IV მხ. ბ — მრ. ღ; V. მხ. ვ — მრ. ვ; VI. მხ. ბ — მრ. ვ; VII. მხ. ღ — მრ. ვ; VIII. მხ. ბ — მრ. ბ. მხ. **ბ** — მრ. **ბ** კლასის ნიშნებს, ჩვეულებრივ, მხოლოდ მამაკაცის აღმნიშვნელი სახელები აჩენენ; მხ. **ვ** — მრ. **ღ** კლასის ნიშნებს — მხოლოდ დედაკაცების — ქალის აღმნიშვნელი სახელები. დანარჩენი — ნივთის აღმნიშვნელი სახელების განაწილების მოტივაცია ამჟამად არ ჩანს: როგორც წესი, არ არის შეპირობებული სახელის აღმნიშვნელი სი-

ტყვის ბგერითი მხარით ან მნიშვნელობით.

დამაჯერებელია თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც სახელთა „გრამატიკულ კლასებად დაწერულებაში მკვეთრად ჩანს პიროვნებისა და ნივთის დაპირისპირება (არნ. ჩიქობავა).

ნივთის აღმნიშვნელი სახელების გრამატიკულ კლასებად დაყოფას, თავის მხრივ, აგრეთვე ისტორიულად სოციალური ღირებულების თვალსაზრისი ედო საფუძვლად (ა. დირი, არნ. ჩიქობავა). გარკვეული მოტივაციით, „მაგრამ დროთა ვითარებაში ეს მოტივაცია დაიჩრდილა და უმოტივაციო ტრადიციული დაწერულება შემოგვრჩა...“ (არნ. ჩიქობავა).

სპეციალურ ლიტერატურაში არის ცდა სახელთა გრამატიკულ კლასებად განაწილების ახსნისა სახელის ბგერითი მხარის მიხედვით: **ბ**- თავკიდურიანი ან **ბ-ბოლოკიდურიანი** სახელი **ბ** კლასს განეკუთვნება, **დ**-იანი — **დ**- კლასს... (ა. თიმაევი, ნ. ქადაგიძე).

მაგრამ თანხვედრის შემთხვევითობასაც ვერ გამოვრიცხავთ ასეთ განაწილებაში გამონაკლისების (**ბ** — თავკიდურიანი სახელი არ განეკუთვნება **ბ** — კლასს: **ბაზ-დ დ** „სამარილე“, **ბაყო** - **დ დ ბაშარ-თ** „უნარი“, **ბეჭ** - **თ თ** „თმა“, **ბორაგ** - **ბ-ბ**; „ჩითი (ნაქსოვი ფეხსაცმელი)“, **ბორშ** - **დ დ** „მოზვერი“, **ბოპა** - **დ დ** „ციკანი“, **ბუხსა** - **თ თ** „ღამე“, **ბუც-თ** „ბალახი“, **ბშაკა** **ნ თ თ** „გუდა“, **ბშარა-თ თ** „მარყუჟი“...) სიმრავლის გამო და სხვა თავკიდურ-ბოლოკიდურ (**ბ დ თ**-ის გამოკლებით) თანხმოვნებიან ყველა სახელის თავკიდურ-ბოლოკიდურ თანხმოვანთა ფონეტიკური ცვლილებების (თუ ასეთი იყო) გაუთვალისწინებლად.

ასეთივე ვითარება გვაქვს — შემთხვევითობის ფაქტორი მოქმედებს, თანამედროვე გაგებით, მნიშვნელობის მიხედვით სახელთა კლასებად დაწერულების შემთხვევაშიც.

მარტივი სახელებისაგან განსხვავებით ნაწარმოები სახელები და ნასესხები ლექსიკა ჩვეულებრივ **დ დ და თ თ** კლასებს განეკუთვნებიან. ზოგადდება **დ დ კლასი** (ნ. ქადაგიძე).

მსგავსი ტენდენცია შეინიშნება აგრეთვე რთულ-ტოლადშერწყმულ და ფუძეგაორკეცებულ სახელებში:

I. **დ** კლასს განეკუთვნებიან, ტოლად შერწყმული სახელები: მათხ-ბუთთ **დ** „მზე

— მთვარე“ ქართ. მზე და მთვარე; შდრ. მათხ ბ „მზე“, ბუთა ბ „მთვარე“, ხალათ-სა-მუკლ დ, შდრ. ხალათ თ „პერანგი“, სამუკლ თ „შარვალი“; ქორთ-ქუჩქ დდ „თავ-ფე-ხი (ცხოველისა)“, შდრ. ქორთ ბ დ „თავი“, ქოკ ბ თ „ფეხი“;

მოხ-ყარ დ „ქარ-წვიმა“, შდრ. მოხ. ბ „ქარი“, ყარ თ თ „წვიმა“; მოხკ-გორჩ დ „ფილთაქვა“, შდრ. მოხკ ბ დ „ფილი“, გორჩ თ თ „ფილთაქვა“; ნიავ-მოხ დ დ „ნიავ-ქარი“, შდრ. ნიავ ბ „ნიავი“, მოხ ბ დ „ქარი“; დად-ნან დ დ „დედ-მამა“, ზედმიწ. „მა-მა-დედა“, შდრ. დად გ ბ „მამა“, ნან თ დ „დედა“, მარ-ფსტუ დ „ცოლ-ქმარი“, ზედ-მიწ. „ქმარ-ცოლი“, შდრ. მარ „ქმარი“, ფსტუ თ დ „ცოლი“...

2) დ კლასს განეკუთვნებიან უმეტესად ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები, რო-მელთა გაუორკეცებელი ფუძე არ ჩანს: ჰარმანი „ქშენა“; ღიპლიპ „ქაქანი“; შახშახ „შრიალი“ ყუშყუშ „ჩიჩინი“; ხამწხამწ „კნაწაკნუწი“...

II. უფრო იშვიათია თ კლასის წარმოჩენა შეერთებით და ფუძეგაორკეცებულ კომპოზიტებში: 1. მაგ., შეერთებითი კომპოზიტები თ კლასში შედიან: ღმეშ-დოკი თ „გულ-მკერდი“, ზედმიწ. „ღვიძლ-გულები“, შდრ. ღმეშ დ დ „ღვიძლი“, ღოკ დ დ „გუ-ლი“; ტოტ-ქოკი თ „ხელ-ფეხი“, ზედმიწ. „ხელ-ფეხები“, შდრ. ტოტ დ, თ „ხელი“, ქოკ ბ თ „ფეხი“... 2) მაგ., ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები თ კლასში წარმოჩნედბიან: ჭართვურთნი თ „კურკუშელები“; ფალ-ფანდი თ „ზღაპრები“, შდრ. ფალ ბ დ „ზღაპ-რი“...

ბაცბურში თ კლასის განზოგადების ტენდენცია უფრო მკრთალად არის წარმო-დგენილი. ფართოვდება დ კლასის გავრცელების არე. მასში (დ-კლასში) გადადიან აღამიანის კლასის (გ ბ; თ დ) გარკვეული ჯგუფის მარტივი სახელებიც (ა. შიფნერი, ი. დეშერიევი, ნ. ქადაგიძე...).

ფუძეგაორკეცებულ და შეერთებით კომპოზიტებში დ და თ კლასების პოვნიერე-ბა, ისტორიული მოტივაციის დაჩრდილვა მარტივ სახელთა გრამატიკულ კლასებად განაწილებაში იწვევს რყევას გრამატიკულ კლასებში. ამჟამად ეს პროცესი უფრო ფართო ხასიათს იღებს. ამასთანავე დ-რ კლასი იფართოებს გავრცელების არეს.

მაგ.: ჰერწ-მერწ < ჰადწერი მადწერ ბ დ (ქ. ლ.) || დ დ (დ. მ.) „ჯიბლიბო“; ქუდჰეკი დ (ქ. ლ.) || თ (დ. მ.) „ოჩოფეხები“, ცუ ბ დ „ქუმელი“, შდრ. ჩაჩნ. ბ ბ id

(თიმაევი 19); მარტლ **ბ თ** (შიფნერი ლ.) || **ბ დ** (ქ. ლ.) „ცხვირი“; ბერთარ **ბ ბ** || **ბ დ** (ქ. ლ.), **დ** || **დ** (დ. მ.), **ბ** (შიფნერი 146); წიპშ **თ თ** || **დ დ** (ქ. ლ., დ. მ) „წიპშა“; წენგო **თ თ** || **დ** (ქ. ლ., დ. მ.) „წენგო“; ჭიგო **დ დ** || **დ დ** (ქ. ლ., დ. მ); კვალ **ბ** (შიფნერი 119), **დ დ** (დ. მ.) „კვალი“...

არსებითი სახელის გრამატიკული კლასი წარმოჩნდება გრამატიკული კლასის ნიშნით მასთან სინტაქსურ კავშირში შემავალ ზმნასა და ნაზმნარ სახელებში, როგორც წესი, უფრო იშვიათად — ზედსართავ და რიცხვით სახელებსა და ნაცვალსახელებში, მსგავსად რიგი სხვა იბერიულ-კავკასიური ენებისა. არსებით სახელებში მხოლოდ ორი სიტყვა განარჩევს გრამატიკულ კლასებს სათანადო ნიშნებით — | კლასისა — **გ**, || კლასისა — **თ**: ვაშრ „ძმა“ და **თ**-აშრ „და“: **გ**-ოპა „ვაჟიშვილი“ და **თ**-აპაშრ „ქალიშვილი“.

არსებით სახელებში იძებნება გაქვავებული გრამატიკული კლასის ნიშნები: მაგ.: **თოპაშოტრ** || **დოპაშოტრ** „პირისახე“...

რიცხვის კატეგორია. სახელებში რამდენიმე მრავლობითი რიცხვის ნიშანი გამოიყოფა: **-ი** || > **თ**, **-ში**, **-ში**, **-ბი**, **-არ**, **-ამრ** || **-ერ**, **-ამრჩ** || > **ერჩ** > **ელჩ**, **-ჩ** || **-ჩ**, **-რშ**, **-ნი**, **-მი**, **-უმ**.

მრ. რ. სუფიქსთა სიმრავლე მეორეულია — ძირითადად ფონეტ. ცვლილებების შედეგი ან რთული შედგენილობის სუფიქსებს წარმოადგენენ.

-ი (ხმოვნების შემდეგ გადადის **-თ-ში**) სუფიქსი პროდუქტიულია, ხმოვანფუძიან და თანხმოვანფუძიან სახელებთან, საკუთარ და ნასესხებ სიტყვებში იჩენს თავს: სტაკ „კაცი- მრ. რ. სტაკ-ი.

-იშ ძირითადად გვაქვს ფუძეში ხმოვანმონაცვლე და არქაული ბრუნების სახელებთან: ბუთა „მთვარე; თვე“ — მრ. რ. ბათა-**იშ**...

-თშ წარმოჩნდება არსებით სახელებში ხმოვნებს შემდეგ: ფშა „წყარო“ — მრ. რ. ფშა-**თშ**...

ერგატივსა და ირიბ ბრუნვებში ზედსართავი სახელებისა და ნამყოს მიმღეობებში: ღაზენ „კარგი“ — მრ. რ. ერგ. ღაზიჩუ-**თშ**, მიც. ღაზიჩუ-შნ... დაყინქ „შეჭმული“ — მრ. რ. ერგ. დაყინჩუ-შნ, მიც. დაყინჩუ-შნ...

-ში -იშ სუფიქსის ფონეტიკურ ვარიანტად მიაჩნიათ (რ. გაგუა), რაც ნაკლებად

დამაჯერებელი ჩანს. შესაძლებელია, **ში** < **იშ** + **ი**, **-იშ** მრ. სუფიქსს დაერთო მრავლობითის პროდუქტიული სუფიქსი **ი:** ყადნ „მოხუცი“ — მრ. რ. ყადნ**ში** < *ყადნი**ში**.

-ში სუფიქსი დამახასიათებელია მიმღეობისა და ისეთი ზედსართ. სახელებისათვის, რომლებიც მიმღეობისაგან მომდინარეობენ. დოუინგ „შებმული“ — მრ. რ. დოუინუე**ში**, თეტუენი „დასაჭრელი“ — მრ. რ. თეტუენ**ში**, თევტნი**ში**...

შრ. ¹ -**ი** სუფიქსი მიღებულია -**იშ** სუფიქსისაგან (კ. ჭრელაშვილი გვ. 199, 201).

-**იშ** სუფიქსი შედის აგრეთვე **-ადრჩ**, **-ერჩ**, **-რჩ** სუფიქსების შედგენილობაში **არ** + **იშ** > **ადრშ** > **ადრჩ**, **ჩ** < **გ** სონორებთან მეზობლობაში (კ. ჭრელაშვილი).

შრ. ² -**ი** სუფიქსი, სიტყვის ბოლოს, როგორც წესი, არ რედუცირდება, რადგან მას გრამატ. ფუნქცია აქვს. იგი ფუქეში იწვევს ფონეტიკურ ცვლილებებს. -ბი სუფიქსი ერთვის როგორც ფუქეუცვლელ, ისე ფუქეში ხმოვანმონაცვლე სახელებსაც: კერ „ქვა“ — მრ. რ. კერ-**ბი**...

ქით „ტიკი“ — მრ. რ. ქათ**ბი**...

-ბი სუფიქსი იჩენს თავს ეროვნებისა და პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებში: ბა-ცავ „ბაცბი“ — მრ. რ. ბაც**ბი**.

დაბწეოვ „მწყემსი, ბატკნის მცნობი (თუ რომელი ცხვრისაა)“ — მრ. რ. დაბწეო-**ბი**.

ეს სუფიქსი ვლინდება ჩვენებითი ნაცვალსახელების სახ. ბრ. ფორმაში: ო „ის“ — მრ. რ. ო**ბი**, ო || ე „ეს“ — მრ. რ. ო**ბი** || ე**ბი**, ის „ის“ (შენთან ახლოს მყოფი) იბსი < ის**ბი** (P. R. Gagua, Основные вопросы..., გვ. 203).

-არ წარმოდგენილია: 1) რამდენიმე არსებით სახელში: ვაშო „ძმა“ — მრ. რ. ვა-ჟარ, ვაშო „და“ — მრ. რ. ვაჟარ მრავლობითის ფორმებში (ვაჟარ, ვაჟარ) ყურადღებას იქცევს ჯ-ს გამუღერება. გაზან „თხა“ — მრ. რ. გაზარ.

2) ჩვენებითი ნაცვალსახელების ერგატივსა და ირიბ ბრუნვათა ფორმებში: ობი „ისინი“ — ერგ. მრ. რ. ოქარ, მიც. ოქარნ... ები „ესენი“ — მრ. რ. ერგ. ექარ, მიც. ექარნ... იბსი „ესენი“, „ისინი“ (|| პირთან მყოფი) — მრ. რ. ერგ. იცხარ < ისჯარ, მიც. იცხარნ...

-ერ < || **-ადრჩ**: ნუს „რძალი“ — მრ. რ. ნასერ || ნასადრჩ, თოფ „თოფი“ — მრ. რ. თაფადრჩ...

შნუ. -ადრი > არ+ი.

-ადრჩ || > -ერჩ, ადლჩ || ელჩ (რ-თანხმოვნიან ფუქეებში): თაუბუ „დაკოდილი ცხვარი“ — მრ. რ. თაბადრჩ, წატეუ „მტრედი“ — წაწადრჩ || წაწერჩ...

კურ „კვამლი“ — კურელჩ || კურიშ,

-არჩ: ჩა „დათვი“ — მრ. რ. ჩარჩ...

-რჟ: მხოლოდ ერთ სიტყვაში: კა „ღორი“ — მრ. რ. კარჟ

-უძრ: პაიკ „სახელური“ — მრ. რ. პაცუძრ, მუღ „კუდი“ — მრ. რ. მაღუძრ...

-ნი სუფიქსი ნაზალურ ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელებში ჩანს: ქარსა^ნ „თო-კი“ — მრ. რ. ქარსნი...

შნუ. -ნი სუფიქსში ნ ფუძის კუთვნილებაა, ზოგან ნ ანალოგითაც ჩნდება (რ. გაგუა).

-უდ სუფიქსია სიტყვასთან კილ „ქუთუთო“ — მრ. რ. კილ-უდ.

შნუ² -უდ სუფიქსში უ(<ო) ისტორიულად ფუძისეულია: კილ < კილო — მრ. რ. კილოდ → კილუდ (რ. გაგუა).

-მი სუფიქსი გვაქვს რამდენიმე სახელში: დოკ „გული“ — მრ. რ. დაკმი, ქორთო „თავი“ — მრ. რ. ქორთმი.

შნუ.¹ ისტორიულად მ, შესაძლებელია, უკავშირდებოდეს თანხმოვნის ლაბიალი-ზაციას (დოკ-ის შემთხვევაში) ზოგან მ ← ბ: ბოს „ფერი“ — მრ. რ. ბასმი || < ბასბი.

სახელის **ბრუნება** რთულია. გამოიყოფა ოთხი ძირითადი ბრუნვა: სახელობითი, ერგატივი, ნათესაობითი და მიცემითი. აკუზატივი არ დასტურდება. ბაცბურისათვის დამახასიათებელია ადგილობით და თანდებულიან ბრუნვათა სიმრავლე. ვლინდება ერთ და ორფუძიანი ბრუნება, ფუძის ფლექსია.

ძირითადი ბრუნვებიდან სახელობითის ფუნქციაა გარდაუვალ ზმნებთან სუბიექტის აღნიშვნა (**სტაკ** ვალი „კაცი მოდის“), გარდამავალ ზმნებთან კი — პირდაპირი ობიექტისა (დას ჭალინ **ჭარფუზ** „დაიმ შეჭამა **საზამთრო**“); ერგატივი სუბიექტის ბრუნვაა: ა) გარდამავალ და ბ) ზოგ გარდაუვალ ზმნებთან (I და II პირში) (გიგოს წენბუდ თეგოდი „გიგო სახლებს აშენებს (ზედმიწ.) აკეთებს“, ას ვუმტას „მე მივდივარ“).

ნათესაობითი ბრუნვის ძირითადი ფუნქცია კუთვნილების გამოხატვაა (დადენ უაგნ „მამის წიგნი“); მიცემითი ბრუნვა ირიბი და უბრალო დამატების ფუნქციით გვხვდება (ნან ბაღრენ ლეტქ „დედა შვილს ეხმარება“, დადენ ჰაშ ვეშქ „მამას თან სტუმარი მოვიდა“).

-**ვ3-** ნიშნიანი ერგატივი ინსტრუმენტალისთან საზიარო ფორმაა. მათთვის ამოსავალია ინსტრუმენტალისის მნიშვნელობა.

მარტივი (resp. ერთსუფლიქსიანი) ბრუნვებია: გამსჭვალვითი, გარდა-ქცევითი, თანაობითი, მიმართულებითი I, მიმართულებითი II), ადგილობითი. ზოგი მათგანი ადგილისა და მიმართულების ჩვენების გარდა სხვა (ზოგად) მნიშვნელობასაც გამოხატავს. ეს ბრუნვები ფუნქციით ახლოს დგანან მიცემით ბრუნვასთან.

გამსჭვალვითი (ხ-სუფლიქსიანი, რომელიც მხ. რიცხვში სახელობითს, მრ. რიცხვში კი ბრუნვისნიშნისეული თანხმოვანჩამოშრრებულ ნათესაობითის ფორმას და-ერთვის) ბრუნვა ირიბი დამატებისა და უფრო იშვიათად უბრალო დამატების ფუნქციით გვხვდება (დადახ ხატინ „მამას ჰყითხა“).

მიმართულებითი I-ს (-გო-სუფლიქსიანს) კაუზატივთან შემსრულებელი, ირიბი ობიექტის ფუნქცია აქვს (ოჯულური ბავინო დონ აკითე „„მას მას და-კარგული ცხენი აზღვევინეს“”).

გარდაქცევითი (-ლ- სუფლიქსიანი) უბრალო დამატების ფუნქციას ასრულებს (ექოზო დაპოლ ბერწი „ეს ცოცხი ქალიშვილი და იქცა“).

მიმართულებითი II მხოლოდ გარკვეული სემანტიკის სახელებში დასტურდება (კრებით, ნივთიერებათა... სახელებში) ჩვეულებრივ მრ. რიცხვში და აღნიშნავს მიმართულებას (ათხ ჰულნო < ჰულნო) დუღტი დასაგო — ჩვენ ტყეში მივდივართ შეშაზე...

თანაობით - მიმართულებითი ბრუნვა (**—ვ4-** სუფლიქსიანი) ერთად ან ერთდროულ, თანადროულ მოქმედებას და აგრეთვე მოქმედების მიმართულებას აღნიშნავს:

ჰაშ ხაშას სე ვაშეცი შამოდო — შენი და ჩემს ძმასთან ერთად სწავლობს... ჩამჩეცი თხილ ჩამლინ და — ჩამიჩთან თხილი გემრიელი არის (ქ. ლ.)...

ობი სოცი^ნ ბახევე^ნ — ისინი (კაცები) ჩემთან მოვიღნენ...

მიმართულებითი III) ე, ი უფრო იშვიათად(უ, ა ხმოვნებზე ბოლოვდება. ეს ხმოვნები ხშირად ემთხვევა ნათე-საობითი ბრუნვისნიშნისეულ ხმოვნებს, მაგრამ ფუქე ზოგჯერ განსხვავებულია: შდრ. ნათ. ხაკე^ნ (ხაკ „ტომარა“) — მიმართულებითი მარტივი ფორმა — ხაკე → II ხაკ... მაგრამ ნათ. ალუხნად → II ალვინენ (ალუხნა „ალვანი“) — მიმართულებითის მარტი-ვი ფორმა — ალუხნი...

ნათესაობითი ბრუნვისნიშნისეული ხმოვნისგან შეიძლება განსხვავებული იყოს მიმართულებითის მარტივი ფორმის დაბოლოება: ნათ. ბრ. ბულყე^ნ (ბულაყ „ჭა“) — მიმართულებითი მარტივი — ბულყი...

ა დ გ ი ლ ო ბ ი თ ი მარტივი ბრუნვის შემთხვევაშიც ანალოგიური ვითარება გვაქვს, ოლონდ აქ ჰა — არის დაკარგული ორ და მეტ მარცვლიან სიტყვებში და • შენარჩუნებულია, ერთმარცვლდიანებში კი ჰა-ც დასტურდება: ხაკ „ტომარა“ — ნათ. ხაკე^ნ, ადგილობ. ხაკი... შდრ. ერთმარცვლიანი სიტყვა დრო „დრო“ — ნათ. დრუხნ — ადგილობ დროპა...

გარდა ერთაფიქსიანი ადგილობითი ბრუნვებისა, ბაცბურში გვხვდება რთული შედგენილობის სუფიქსებიანი ადგილობითი ბრუნვები და თანდებულიანი ბრუნვები.

-რე^ნ || -ლე^ნ თანდებული დაერთვის ნათესაობითის ფორმას როგორც მხოლო-ბით, ისე მრ. რიცხვში, რე^ნ || ლე^ნ — თანდებულიანი სიტყვა მიუგებს კითხვაზე „საი-დან?“, „რისგან?“ (ახმეტრე^ნ ვეშე^ნ თხე^ნ ვაშო — ახმეტიდან მოვიდა ჩვენი ძმა...) (-რე^ნ || -ლე^ნ ზედსართავ სახელებსაც აწარმოებს: მათხორე^ნ „მზიანი“...).

-ხი^ნ თანდებული მრ. რიცხვში, ჩვეულებრივ, ნათ. ბრ.-ის თანხმოვანჩამოშორე-ბულ ფორმას დაერთვის, მხოლობითში ნათ. ბრუნვისნიშნისეული ხმოვანი რედუცი-რებულია, უპასუხებს კითხვაზე „საიდან?“ (ო ვალო კოლხოზ გამგეობადხი^ნ — ის კოლ-მეურნეობის გამგეობიდან მოდის...).

-მცი^ნ თანდებულიანი ფორმა უპასუხებს კითხვაზე „სანამდე?“ (მაცლომცინ დო ღიპლიპ? — სანამდე იხმაურებ?..)

-**მცინ**-ში შეიძლება გამოიყოს **ცინ** თანაობით-მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი: -**მცინ** < **მ + ცინ**, **მ** კი ქართულის -მდის თანზებულთან კონტამინაციის შედეგად იყოს განვითარებული (ბაცბურში ქართულთან ინტეგრაციის შორსწასული პროცესი გვაქვს, აფიქსების სესხებაც კი დასტურდება).

-**გუდჰა** თანდებული (შნუ. შედგება გო+პა+ი, გოპა > გომპა > გუდჰა. ი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარეობს (ა. შიფნერი Versuch...) ქართ. -კენ თანდებულის მნიშვნელობით გვხვდება (ვაშავგუდჰა(ა) ღოს — ძმისკენ მივდივარ...)

ენ და **ინ** ნათ. ბრ. ნიშნები გამოიყოფა აგრეთვე **-რენ** || **-ლენ**, **-ლენ** (ქართ. -ებრ, -ებურ სუფიქსის ფარდია), **ხინ**, **ხინ**, **მცინ** ელემენტებში. - **ლენ** სუფიქსი ზედსართავ სახელებს აწარმოებს, **-რენ** || **-ლენ**, სუფიქსის ერთ-ერთი ფუნქციაც ზედს. სახ. წარმოებაა, ამ ელემენტებში ნათეს. ბრ. დაბოლოება მოულოდნელი არ არის, -ენ და ინ ზედსართავ სახელებშიც დასტურდება. დანარჩენ აფიქსებში ნათ. ბრ. ნიშნების შედგენილობა საკვლევია.

-**გო** და -**ლო** — სეგმენტებიანი ბრუნვებისაგან იწარმოება თანდებულიანი ფორმები.

-**გო**-იან ბრუნვის ფორმას დაერთვის სხვადასხვა ელემენტები: 1) ადგილობითის მარტივი სუფიქსი **ჲა:** **გო + ჲა > გოჲა** || **გო**. -**გო** ჲა-იანი ბრუნვის ფორმა **და „არის“** ზმნასთან „მაქვს“, „მყავს“ მნიშვნელობას გამოხატავს: ჩითგთპა თოყალ შორლა და — ჩითს საკმარისი სიგანე აქვს. ეგევე ფორმა ვნებითი გვარის მნიშვნელობის მქონე ორგალენტოვან ზმნებთან რეალური სუბიექტის ფუნქციას ასრულებს: კნათეგორიული მარლურ წეგბალინ — ბიჭის ცხვირი გაუწიოთლდა.

2) თანდებული **-რენ**: -გო+რენ > გორენ > || გრენ: გათიგორენ ჰერწო დეპნას — გათისაგან მოვიტანე ქვაბი.

3) **-მცინ** თანდებული: გო+მცინ > გომცინ: სოგომცინ — ჩემამდე.

4) **-რენ** + **დაჲა** თანდებულები: გო+რენ+დაჲა > გორენდაჲა || გრენდაჲა: ოქუდეგორენდაჲა დალო ე ამბუდ — მისგან მოდის ეს ამბავი.

-**ლო**-იან ბრუნვის ფორმას დაერთვის იგივე ელემენტები, (-რენ+დაჲა-ის გამოკლე-

ბით), რაც -გო-იან ბრუნვას: 1) ადგილობითი მარტივის სუფიქსი **ჲ** : **ლო** + **ჲ** > **ლოჲ** || **ლო**: ხილო⁷⁸ „წყალში“ (%ედმიწ. წყლისკენ + წყალში — „წყლისკენში“... ლოუფლო⁷⁹ კაბ დენიშ აპლაქდალინ სოფო⁸⁰ — ლაფში კაბა სულმთლად ამომესვა- რა (ქ. ლ. 68)...

2) -რენ: ლო + რენ → ლორენ // ლორენ: ხილორენ – წყლიდან (ზეღმიწ. „წყალ-შიგან“)

3) (-մԱԾՈՒՅԹ: -ԼՈՒՄ + -ԹԱԾՈՒՅԹ: > -ԼՈՒՄԹԱԾՈՒՅԹ: ԽԱԾ-ԼՈՒՄԹԱԾՈՒՅԹ: ՏՐԵԿԵՆԸ ՑՔՄ! — ԻՆԴԵՐԸ ՄԱՍԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

გარდა აღნიშნული ელემენტებისა, -ლო- სეგმენტიან ბრუნვის ფორმას დაერთვის აგრეთვე -ხ- || ლ + -დაჭ-: -ლო + ხ + დაჭ- || -ლო + ლ + დაჭ-: ალზნელოლდაჭ- ვო-ტურ ო სტაკ — ალაზნის გავლით მითიოდა ის კაცი...

არსებით საწელთა ბრუნება

სინქრონიულ დონეზე შეინიშნება ბრუნვის ნიშანთა სიმრავლე: ერგატივის ნიშნებია **V3, გ; V6, ს;** ნათესაობითისა — **V⁶, ტ;** მიცემითის — **V⁶, ბ...** ხმოვნიან ბრუნვის ნიშნებში, ჩვეულებრივ, ერთი და იგივე ხმოვანი მეორდება: ე, ი, უ, ო; ზოგჯერ პარა-ილგმაში სხვადასხვა ხმოვანია წარმოდგენილი.

სახელმისამართის სახით გვხვდება, უნიშნოა, წრფელობითი, აბ-სოლუტივი.

გვაწვეს ერთ თელი დიანი და ორ თელი დიანი ბრუნება.

შეს. ორფუძიან ბრუნებაში მეორე ფუძე ან დეტერმინანტიანი ფუძეა, ან ერგა-
ტივის ფორმაა წარმოშობით.

ბრუნიბისას სახელის თუმცი შეიძლება იყოს უ (კვლელი ან კვალებითი:

1. ფუძეზე ხმოვნის ან ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვა იწვევს: ა) ა, გ, ი, ღ, ჲ, ჵ ხმოვნების სრულ რედუქციას, დიფთონგების — ნაწილობრივ კუმშვას; ბ) ი და ჵ ხმოვნების ეპენთეზისს, მაშინ როდესაც ფუძეში გვაქვს ა, ე, ი ხმოვნები.
 2. დასტურდება თუძისული ხმოვნების მონაცემება — სახელობითისა, ერთი

მხრით, და დანარჩენ ბრუნვებში, მეორე მხრით: **ა — თ(უ), ა — ი, თ — ა.**

ფუძისა და ბრუნვის ნიშანთა სახეობების მიხედვით შეიძლება გამოიყოს ბრუნების შემდეგი ჯგუფები:

I. ბრუნვის ნიშნებია: მხ. რ. სახ. -**Ø**, ერგ. -**ევ**, ნათ- -**ე⁶**, მიც. -**ენ**, გამსჭ. -**ენ**, მიმართ. | -**ეო**, გარდაქც. -**ღ**, თანაობ. -**ცო⁶**; მრ. რ. სახ. -**ი**... ერგ. -**ვ**, ნათ. -**ა⁶**, მიც. -**ნ**, გამსჭ. -**ნ**, მიმართ. გო, გარდაქც. ღ, თანაობ. **ცო⁶** თანხმოვანფუძიანი.

ა) ერთფუძიანი ფუძეულცვლელი ერთმარცვლიანი სიტყვები

მხ. რ. სახ. კნათ „ბიჭი“	გამსჭ. კნათ-ეხ	მრ. რ. სახ. კნათ-ი
ერგ. კნათ-ევ	მიმართ. კნათ-ევო	ერგ. კნათ-ივ
ნათ. კნათ-ე ⁶	გარდაქც. კნათ-ეღ	ნათ. კნათ-ა ⁶
მიც. კნათ-ენ	თანაობ. კნათ-ე- ცო ⁶	მიც. კნათ-ი ⁶ ...

ბ) ერთფუძიანი ფუძეცვალებადი ორ- და მეტმარცვლიანი სიტყვები

მხ. რ. სახ. ბუბუკ „ყვავილი“	გამსჭ. ბუბკ-ენ
ერგ. ბუბკ-ევ <*ბუბუკ-ევ	მიმართ. ბუბკ-ეგო
ნათ. ბუბკ-ე ⁶	გარდაქც. ბუბკ-ეღ
მიც. ბუბკ-ენ	თანაობ. ბუბკ-ეცო ⁶ ბუბკ-ცო ⁶

მრ. რ. სახ. ბუბკ-ი
ერგ. ბუბკ-ი-ვ
ნათ. ბუბკ-ა ⁶
მიც. ბუბკ-ი-ნ

ფუძეცვალებადი, ხდება ხმოვნის ეპენთეზისი

მხ. რ.	სახ.	ატაივ „ბედი“	გამსჭ.	ადტავ-ეხ
ერგ.		ადტავ-ევ<*ატივ-ევ	მიმართ.	ადტავ-ეღ
ნათ.		ადტავ-ე ⁶	გარდაქც.	ადტაყ-ეგრ
მიც.		ადტავ-ენ	თანაობ.	ადტავ-ეცი ⁶

შემ. 1. თანაობით ბრუნვაში ორივე ხმოვნის ერთდროული რედუქცია არ გვხვდება, ან იკარგება ბრუნვისნიშნისეული ე, ან ფუძისეული ხმოვანი.

2. საძებნია ხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი სიტყვა ამ ჯგუფის ბრუნებისა (სახ. ბო, ერგ. ბო-ევ, ნათ. ბო-ე⁶, მიც. ბო-ენ, გამს. ბო-ეხ, გარდაქც. ბო-ეღ, მიმართ. | ბო-ეგრ, თანაობ. ბო-ეცი⁶).

2. ორფუძიანი ბრუნება

ხმოვანფუძიანი (ისტორიულად ხე⁶ <*ხენ)

მხ. რ.	სახ.	ხე ⁶	„ხე“	გამსჭ.	ხენ-ეხ
ერგ.		ხენ-ევ		მიმართ.	ხენ-ეღ
ნათ.		ხენ-ე ⁶		გარდაქც.	ხენ-ეგრ
მიც.		ხენ-ე ⁶		თანაობ.	ხენ-ე ⁷ ცი ⁶

მრ. რ.	სახ.	ხენ-ბი	გამსჭ.	ხენბ-ახ
ერგ.		ხენ-ბ-ა ⁶	მიმართ.	ხენ-ბი-ღ
ნათ.		ხენ-ბი-ვ	გარდაქც.	ხენ-ბი-გრ
მიც.		ხენ-ბი-ნ	თანაობ.	ხენ-ბი-ცი ⁶

შემ. მეორე ფუძეში სავრცობია **ხ**, ისტორიულად — ფუძის კუთვნილება.

II. ბრუნვის ნიშნებია: მხ. რ. სახ. **Ø**, ერგ. **Vb**, ნათ. **ე⁶**, მიც. **ენ**... რამდენიმე სიტყვა განეკუთვნება.

მხ. რ. სახ. ბრ.	დად	გამსჭ.	დად-ახ
ერგ.	დად-ას	გარდაქც.	დად-ეღ
ნათ.	დად-ე ⁶		
მიც.	დად-ენ		
მრ. რ. სახ.	დად-ი	აფექტ.	დადახ
ერგ.	დად-ი-ვ	გარდაქც.	დად-ი-ღ
ნათ.	დად-ა ⁶		
მიც.	დად-ი-ნ		

შემ. ისტორიულად ე⁶ < აღ⁶ პრ. გ.) ნათესაობითისა და მიცემითი ბრუნვის დაბოლოებებში.

III. ბრუნვის ნიშნებია: მხ.რ. სახ. **Ø**, ერგ. **-ივ**, ნათ. **-ი⁶**, მიც. **-ინ**...

1. ერთფუძიანი ბრუნება		
ა) ფუძეულებლი ხმოვანფუძიანები ერთმარცვლიანი		
მხ. რ. სახ. ბრ.	ფშა	„ყინული“
ერგ.	ფგა-ვვ	
ნათ.	ფშა-ვ ⁶	
მიც.	ფშა-ვნ	

ორმარცვლიანები:

მრ. რ. სახ.	დადქნა „სიკეთე“	
ერგ.	დადქნა-ვვ > დადქნ-ევ	
ნათ.	დადქნა-ვ ⁶ < დადქნ-ე ⁶	
მიც.	დადქნა-ვნ > დადქნ-ენ	

თანხმოვანფუძიანები, ფუძეულებული

მხ. რ. სახ. დახკო „თაგვი“

ერგ. დახკ-ივ

ნათ. დახკ-ი^ნ

მიც. დახკ-ინ...

მრ. რ. სახ. დახკ-ერჩ

ერგ. დახკ-ერჩ-ვ

ნათ. დახკ-ერჩ-ი^ნ

მიც. დახკ-ერჩ-ნ...

შნუ. ეს სახეობა მხოლოდ ორი სიტყვით შემოიფარგლება (ასევე იბრუნვის ქორთო „თაგვი“) და წარმოშობით ხმოვანფუძიანია: ქორთო < ქორთო, დახკო < დახკო.

IV. სახ. **Ø**, ერგ. **Vb**, ნათ. **ი^ნ**, მიც. **ინ**

ერთფუძიანი ბრუნება, ფუძეულებადი რედუცირებულია ფუძისეული ხმოვანი:

მხ. რ. სახ. ბაცავ „წოვა-თუში“ გამსჭ. ბაცვ-ახ

ერგ. ბაცვ-ას || ბაცვ-ეს გარდაქც. ბაცვად-ღ || ბაცვ-ე-ღ

ნათ. ბაცვ-ა+ღ^ნ || ბაცვ-ე^ნ

მიც. ბაცვ-აღნ || ბაცვ-ე^ნ

მრ. რ. სახ. ბაც-ბი გამსჭ. ბაც-ბ-ახ

ერგ. ბაც-ბი-ვ გარდაქც. ბაც-ბი-ღ

ნათ. ბაც-ბ-ა^ნ მიმართ. | ბაც-ბი-გო

მიც. ბაც-ბი-ნ თანაობ. ბაც-ბი-ცი^ნ

ორთულიანი ბრუნება, ფუქეულცვლელი. ა) ხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი, ამ სახეობას სახელთა მცირე ჭგუფი განეკუთვნება:

მხ. რ. სახ. ხა „ბარძაყი“ გამსჭ. ხა-ვნ-იხ...

ერგ. ხა-ვნ-ივ

ნათ. ხა-ვნ-ი^ნ

მიც. ხა-ვნ-ინ

მრ. რ. სახ. ხა-ვნ-ი ||

ხა-ვნ-უდ ||

ხა-ვნ-ი

ნათ. ხა-ვნ-ა^ნ

ხა-ვნ-ო^ნ

ბ) თანხმოვანფუძიანები:

მხ. რ. სახ. ქოჯო „ცოცხი“ გამსჭ. ქოჯ-ნ-ი-ხ...

ერგ. ქოჯ-ნ-ივ

ნათ. ქოჯ-ნ-ი^ნ || ქოჯ-უდ^ნ

მიც. ქოჯ-ნ-ინ

მრ. რ. სახ. ქოჯ-ერჩ || ქოჯ-ნ-ი გამსჭ. ქოჯ-ერჩ-ახ

ერგ. ქოჯ-ერჩ-ვ

გარდაქც.

ქოჯ-ერჩ-აღ...

ნათ. ქოჯ-ერჩ-ა^ნ

მიც. ქოჯ-ერჩ-ნ

V. ბრუნვის ნიშნებია: ერგ. — **ავ**, ნათ. — **ონ**, მიც. — **ონ**

ერთფუძიანი ბრუნება. ფუქეცვალებადი, თანხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი; ფუძისეული ხმოვნის მონაცვლეობით

მხ. რ.	სახ.	მოტა	„ენა“	გამსჭ.	მატა-იშ-ახ
ერგ.		მატა-ავ		გარდაქც.	მატა-იშ-ლ
ნათ.		მატა-ინ			
მიც.		მატა-ან			

მრ. რ.	სახ.	მატა-იშ	გამსჭ.	მატა-იშ-ახ
ერგ.		მატა-იშ-ვ	გარდაქც.	მატა-იშ-ლ
ნათ.		მატა-იშ-ან		
მიც.		მატა-ან		

VI. ბრუნვის ნიშნებია: სახ. -Ø, ერგ. -**ოვ**, ნათ. -**ონ**, მიც. -**ონ**,

ერთფუძიანი ბრუნება, ფუქეუცვლელი, თანხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი

მხ. რ.	სახ.	მაწრო	„შრატი“	გამსჭ.	მაწრო-ოხ
ერგ.		მაწრო-ოვ		გარდაქც.	მაწრო-ოლ
ნათ.		მაწრო-ონ			
მიც.		მაწრო-ონ			

მრ. რ.	სახ.	მაწრ-უღ	გამსჭ.	მაწრ-ოხ
ერგ.		მაწრ-უღ-ვ	გარდაქც.	მაწრ-უღ-ლ
ნათ.		მაწრ-ონ		
მიც.		მაწრ-ონ		

შნშ. ისტორიულად თ ფუძისეულია: მაწრო <*მაწრო

ფუძეცვალებადი, თანხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი, ფუძისეული დიფთონგი რედუცირებულია:

მხ. რ.	სახ.	აღრლუშ	„ყოჩი“	გამსჭ.	არლუშ-ოხ
ერგ.		არლუშ-ოვ		გარდაქც.	არლუშ-ოლ
მიც.		არლუშ-ონ			
ნათ.		არლუშ-ო ⁶			

მრ. რ.	სახ.	არლუშ-უვ		გამსჭ.	არლუშ-ოხ
ერგ.		არლუშ-უვ-ვ		გარდაქც.	არლუშ-უვ-ლ
მიც.		არლუშ-უვ-ნ			
ნათ.		არლუშ-ო ⁶			

შნშ. ისტორიულად დიფთონგი მეორეულია სახ. ბრუნვაში, ამოსავალი ფუძე სხვა ბრუნვებში უნდა იყოს (არლუშ) შემონახული.

ორთუძიანი ბრუნება, ხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი

მხ. რ.	სახ.	კო	„წივა“	გამსჭ.	კუ-ენ-ოხ კუ-ხ
ერგ.		კუ-ენ-ოვ < კო-ენ-ოვ		გარდაქც.	კუ-ენ-ოლ
მიც.		კუ-ენ-ონ			
ნათ.		კუ-ენ-ო ⁶			

მრ. რ.	სახ.	კუ-ეშ
--------	------	-------

VII. ბრუნვის ნიშნებია: სახ. -∅, ერგ. -უვ, მიც. -უნ, ნათ. უ⁶

ერთფუძიანი ბრუნება. ფუძეულცვლელი, თანხმოვანფუძიანი. ერთმარცვლიანი:

მხ. რ.	სახ.	კმატ „კლდე“	გამსჭ.	კმატ-უხ
	ერგ.	კმატ-უვ	გარდაქც.	კმატ-უღ
	მიც.	კმატ-უნ		
	ნათ.	კმატ-უ ⁶		

მრ. რ.	სახ.	კმატ-ნი	გამსჭ.	კმატ-ნ-ახ
	ერგ.	კმატ-ნი-ვ	გარდაქც.	კმატ-ნ-იღ
	მიც.	კმატ-ნი ⁶		
	ნათ.	კმატ-ა ⁶		

ფუძეცვალებადი. თანხმოვანფუძიანი. ორმარცვლიანი, რედუცირებულია ფუძისეული ხმოვანი:

მხ. რ.	სახ.	ტათებ „ფული, ვერცხლი“	გამსჭ.	ტათბ-უხ
	ერგ.	ტათბ-უვ	გარდაქც.	ტათბ-უღ
	მიც.	ტათბ-უნ		
	ნათ.	ტათბ-უ ⁶		

მრ. რ.	სახ.	ტათბ-უღ	გამსჭ.	ტათბ-ოხ
	ერგ.	ტათბ-უღ-ვ	გარდაქც.	ტათბ-უღღ
	მიც.	ტათბ-უღ-ნ		
	ნათ.	ტათბ-ო ⁶		

VIII. ბრუნვის ნიშნებია: სახ. -Ø, ნათ. ⁶, ერგ. -ვ, მიც. ნ

ნათესაობითი ბრუნვა სხვა ბრუნვათა ფუძეს ხმოვნის ანაზალობით უპირისპირ-დება.

შნ. ნაზალური ხმოვნები მომდინარეობენ ხმოვანი + **ნ** თანხმოვნისაგან, ამდე-ნად, ნათეს. ბრ. ნიშნად გვქონდა **ნ** თანხმოვანი.

ერთფუძიანი ბრუნება. ფუძეუცვლელი. ხმოვანფუძიანი, ერთმარცვლიანი:

მხ. რ.	სახ.	ფჰ>ე	„სოფელი“	გამსჭ.	ფჰ>-ე-ხ
ნათ.		ფჰ>ე ⁶		გარდაქც.	ფჰ>-ე-ღ
ერგ.		ფჰ>ე-ვ			
მიც.		ფჰ>ე-ნ			

მრ. რ.	სახ.	ფჰ>-იშ, ფჰ>ე-ვშ	გამსჭ.	ფჰ>-იშ-ახ, ფხ>ე-ახ
ნათ.		ფჰ>-იშ-ა ⁶	გარდაქც.	ფჰ>-იშ-ღ
ერგ.		ფჰ>-იშ-ვ		
მიც.		ფჰ>-იშ-ნ		

IX. ნათ. **ი**, ერგ. **ვ**, მიც. **ნ**

ორთუძიანი ბრუნება. თანხმოვანფუძიანი. ფუძეუცვლელი:

მხ. რ.	სახ.	ნშაპ	„ძილი“	გამსჭ.	ნშაპარ-ხ
ნათ.		ნშაპ-რ-ი ⁶		გარდაქც.	ნშაპარ-ღ
ერგ.		ნშაპ-არ-ვ			
მიც.		ნშაპ-არ-ნ			
მრ. რ.	სახ.	ნ-შაპადრი...			

შნ. აქ ნათესაობითის დაბოლოებად ი⁶ გვაქვს, მხოვნიანი, ერგ., მიც.-ში ბრუნ-

ვის დაბოლოებად მხოლოდ თანმხოვანია.

თანხმოვანთუძიანი ფუძეცვალებადი

მხ. რ. სახ.	ვობსტ	„მიწა“	გამსჭ.	აბსტ-არ-ხ
ნათ.	აბსტ-რ-ი ^ნ		გარდაქც.	აბსტ-არ-ლ
ერგ	აბსტ-არ-ვ			
მიც.	აბსტ-არ-ნ			

X. ნათ. ი^ნ, ერგ. -ავ, მიც. -ან || -ნ, მიმართ. | აგრ, -გო

ერთფუძიანი ბრუნება, ფუძეულვლელი, თანხმოვანთუძიანი, ერთმარცვლიანი.

მხ. რ. სახ.	მარ	„ქმარი“	გამსჭ.	მარ-ა-ხ
ნათ.	მარ-ი ^ნ		გარდაქც.	მარ-ა-ლ
ერგ	მარ-ა-ვ			
მიც.	მარ-ა-ნ მარ-ნ			

ზედსართავი სახელი

ბაცბურში გამოიყოფა ზედსართავი სახელი სპეციალური სემანტიკით, ფუნქციითა და წარმოებით.

დასტურდება ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავი სახელები.

ვითარებითი ზედსართავი სახელები, ჩვეულებივ, აზალურ ხმოვნებზე — **ონ**, **ენ**, **ონ**, **უნ**, **ან**, იშვიათად დიფთონგებზე ბოლოვდება. ხმოვანთაგან **ან** მეტწილად დანარჩენ ხმოვნებს ენაცვლება ზოგჯერ მრ. რიცხვში, რამდენიმე სახელთან იგი მხოლობითშიც იჩენს თავს: **ლელო** — სუსტი, **ზარჭო** — შავი... **დახაუ** — გრძელი, **ღაზე** — კარგი, **ყაჲო** — მწარე... **ჭილო** — მაგარი, **დაკო** — დიდი... **ლახუ** — დაბალი... **ზორა** — მამაცი, **ხალა** — საწყენი, სამწუხარო... **კუთ** — თეთრი...

მნ. რიცხვში ზედსართავი სახელი **ონ** ხმოვანზე ბოლოვდება, მრ. რიცხვში — **ან**-ზე:

მნ. რიცხვი **დაკო** „დიდი“ — მრ. რ. **დაკა**;

მნ. რიცხვი **კაწკო** „პატარა“ — მრ. რ. **კაწკა**...

იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ვითარებით ზედსართავ სახელებში ნაზალური ბოლოხმოვანი არ არის წარმოდგენილი: **დუნ** — ბევრი, ბას — მდიდარი.

მიმართებითი ზედსართავი სახელები იწარმოება **-რენ**, **-რინ**, **-რუნ**, **-ლენ**, **-ლინ**, **-ლუნ**, **-ლენ**, **-წინ** სუფიქსებით: **დითხორენ** „ხორციანი“, **ჩურენ** — შინაური... **მაწრინ** — ტკბილი, **გოგრინ** — მრგვალი... **ყაროლენ** — წვიმიანი... **ჩამლინ** — გემრიელი, **ნიწყლინ** — ძლიერი... **თხალუნ** — დღევანდელი... **ბაღრელენ** — ბავშვისებური, **ბავშური**, **შულენ** — თქვენებური... **ათაწინ** — უძროხო, **ბაღრეწინ** — უშვილო...

მიმართებითი ზედსართავების სუფიქსებიც ნაზალურ ხმოვნებზე (**ენ**, **ონ**, **უნ**) ბოლოვდება (იხ. აქვე, ზემოთ).

ისეთი შემთხვევებიც გვხვდება, როდესაც მიმართებით ზედსართავებს აწარმოებს

ოდენ ნაზალური ხმოვნები: ხიე^ნ — წყლის, წყლიანი, მათხე^ნ — რძიანა... ჰუნი^ნ — ტყის, ტყიური, მათხი^ნ — მზის, მზიური... თუმცა ზედსართავების ასეთი (ოდენ ნაზალური ხმოვნებით) წარმოებისას პარალელური -რე^ნ-სუფიქსინი ფორმებიც დასტურდება: ხიე^ნ || ციერე^ნ, ჰუნი^ნ || ჰუნარე^ნ... მუჭალი^ნ, მუჭალრე^ნ...

ვითარებითი ზედსართავი სახელების დაბოლოებებს — ნაზალურ ხმოვნებს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებისაგან მომდინარედ მიიჩნევენ (პ. უსლარი, ო. დეშერიევი...) (ბაცბურში ნაზალური ხმოვნები გვაქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნებად). ასეთი გენეზისი მოითხოვს დასაბუთებას: დგება ვითარებითი ზედსართავების ფუძის საკითხი, ისტორიულად რას წარმოადგენს ის. გასარკვევია აგრეთვე მიმართებითი ზედსართავი სახელების სუფიქსთა (-რე^ნ, -ლი^ნ...), რომლებიც აგრეთვე ნაზალურ ხმოვნებზე ბოლოვდება, მიმართება მათთან (ვითარებითი ზედსართავი სახელების ნაზალურ ბოლოხმოვნებთან). ასახსნელია ამასთანავე -ე^ნ || -რე^ნ პარალელური ფორმების პოვნიერება მიმართებით ზედსართავ სახელებში (იხ. ზემოთ). მიმართებითი ზედსართავი სახელის სუფიქსი -რე^ნ, რომელიც ემთხვევა ერთთანდებულიანი გამოსვლითი ბრუნვის დაბოლოებას, შესაძლებელია, მასთან საერთო წარმომავლობისა იყოს (რ. გაგუა, ო. დეშერიევი), -ლე^ნ სუფიქსში ლ-ს გარდაქცევითი ბრუნვის ლ- დაბოლოებას უკავშირებენ (რ. გაგუა).

ვითარებითი ზედსართავი სახელების დაბოლოებათა ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნებთან დაკავშირების თვალსაზრისით ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ის, რომ ბაცბურში დასტურდება სუბსტანტიური განსაზღვრება (ხე^ნ ზავბკე კ ე ვ ქაქდიე^ნ მურაბ — ხის კოვზით მოურია მურაბა).

ქართულიდანაა ნასესხები მიმართებითი ზედსართავის მაწარმოებელი სუფიქსი -ურ: დალურ — ლვთაებრივი, ლამზურ — ლამაზი...

რამდენიმე ვითარებით ზედსართავ სახელში დასტურდება **ცოცხალი — მოქმედი გრამატიკული კლასის ნიშანი:** დ-აკო^ნ — დიდი (დ-აკო^ნ ბადერ — დიდი ბავშვი, გ-აკო^ნ სტაკ — დიდი კაცი, ლ-აკო^ნ ღოჳ — დიდი გოგონა, ბ-აკო^ნ დო^ნ — დიდი ცხენი), დაწი^ნ — მძიმე; დ-უტყი^ნ — წვრილი, თხელი; დახე^ნ — გრძელი; დუყი^ნ — სქელი, ხშირი; დავი^ნ — მსუბუქი; დ-აცუ^ნ — მლკდე; დასე^ნ — ცარიელი...

გარდა გრამატიკული კლასების მიხედვით ცვლილებისა, ზედსართავი სახელები, ვითარებითი და მიმართებითიც, იცვლება **ბრუნვათა** და **რიცხვის** მიხედვით.

ბაცბურში, ჩაჩნურ-ინგუშურისაგან განსხვავებით, დამოკიდებული და დამოუკიდებელი ზედსართავი სახელები ერთი ფორმითაა წარმოდგენლი სახელობით ბრუნვაშიც.

დამოკიდებული ზედსართავი სახელი მსაზღვრელის განსაზღვრების ფუნქციას ასრულებს. საზღვრულთან ერთად მსაზღვრელის ბრუნებისას ორი ფორმაა გარჩეული — სახელობითისა და დანარჩენი ბრუნვების როგორც მხოლობით, ისე — მრავლობით რიცხვში:

	მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
სახ.	მატე^ნ ატამ	მატენი ატმ-ი
ერგ.	მატე-ჩო ატმე-ვ	მატე-ჩო ატმ-ივ
მიც.	მატეჩო ატმე-ნ	მატე-ჩო ატმ-ინ
ნათ.	მატე-ჩო ატმე ^ნ ...	მატე-ჩო ატმ-ა ^ნ ...

დამოუკიდებელი ზედსართავი სახელიც იბრუნება, სახელობითს უპირისპირდება -ჩო-აფიქსიანი მეორე ფუძე:

	მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
სახ.	მატე^ნ	მატენი
ერგ.	მატე-ჩო-ვ	მატე-ჩუდშ-ვ
მიც.	მატე-ჩო-ნ	მატე-ჩუდშ-ნ
ნათ.	მატე-ჩო ^ნ ...	მატე-ჩო ^ნ ...

ასევე იბრუნება მსაზღვრელი (ზედსართავი), თუ ის მოსდევს საზღვრულს, თუმცა პოსტოზიციური მსაზღვრელი ბაცბურში ძალზე იშვიათად დასტურდება.

მეორე ფუძისეულ **-ჩო-** ელემენტს სხვადასხვაგვარ გენეზისს უძებნიან (დეშერიევი, იმნაიშვილი), უფრო სარწმუნო ჩანს მისი (-ჩო-ს) ნაცვალსახელური წარმომავლობა (კ. ჭრელაშვილი, რ. ფარეულიძე).

ვითარებით ზედსართავ სახელებს (იშვიათად მიმართებითებსაც) ეწარმოება უფროობითი (შედარებითი) **ნარისხის ფორმა. უკნ, ს** სუფიქსებით, რომლებიც დაერთვის ბოლო ხმოვნის ნაზალიზაციაჩამოშორბულ ზედსართავის ფუძეს.

ვ, **ბ** < **ხ** < **ჲ**-საგან. **ე** და **ი**- ბოლოხმოვნიან ზედსართავებში **უ** ბოლოხმოვნის მეტათეზისის შემდეგ **უ** < **უ(ვ)-ში.** -ე^ნ-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელებში **ე** > **ი-ს** უ-სთან მეზობლობაში დავიწროების შედეგად: დავი^ნ „მსუბუქი“, უფრ. ხარისხი — დავი**ვ** „უფრო მსუბუქი“, თიში^ნ „ძველი“, (უფრ. ხარისხი — თიში**ვ** — „უფრო ძველი“... წეგე^ნ „წითელი“ — უფრ. ხარისხი — წეგი**ვ** < წეგე**ვ** „უფრო წითელი“, ღაზე^ნ „კარგი“ — უფრ. ხარისხი ღაზი**ვ** (II ღაზი**უ**), ღაზევ**ხ** < ღაზევ**უ**, ღაზე**ხ** „უფრო კარგი“.

უ^ნ-ბოლოხმოვნიან ზედსართავ სახელებში **ჲ** სუფიქსიდან **უ** მეტათეზისის შემდეგ ერწყმის ზედსართავი სახელის ნაზალობაჩამოშორებულ **უ**-ბოლოხმოვანს და **უ-ს** სახეს იღებს, ასევე **ო**^ნ-ბოლოხმოვნიან ზედსართავ სახელებში **უ**-ს **ო** ხმოვანთან შერწყმის შედეგად გვაქვს **უ**: დაცუ^ნ „მოკლე“ — დაცუხ < დაცუუხუ „უფრო მოკლე, შედარებით მოკლე“; ლახუ^ნ „დაბალი“ — ლახუხ „შედარებით უფრო დაბალი“; დაჯო^ნ „დიდი“ < — დაჯუხ < დაჯაოუხუ¹ „(შედარებით) უფრო დიდი“; კაწკო^ნ „პატარა“ — კაწკუხ¹ „(შედარებით) უფრო პატარა“...

ამრიგად, **უ**^ნ და **ო**^ნ-ბოლოხმოვნიან ზედსართავ სახელთა შედარებითი ხარისხის მაწარმოებლად **-ხ** სუფიქსი დაჩნდება. **ი**^ნ და **ე**^ნ-ბოლოხმოვნიანებისათვის — **-ვ** სუფიქსი, მაგრამ აქაც (**ი**^ნ და **ე**^ნ — ბოლოხმოვნიანებთან) **ხ** სუფიქსიც გვხვდება პარალელურად: ლაქე^ნ „მაღალი“ — ლაქი-ხ „უფრო მაღალი“, სტამი^ნ „სქელი“ — სტამიხ „უფრო სქელი“...

ხ იჩენს თავს აგრეთვე თანხმოვანთუძიან ზედსართავ სახელების შედარებითი ხარისხის ფორმებში: ლამზურ „ლამაზი“ — ლამზურხ < ლამზურუხ < ლამზურხუ „უფრო ლამაზი“; ჭულურ „უშნო“ — ჭულურხ „უფრო უშნო“...²

ბაცბური **ჲ** სუფიქსი საერთო ჩანს შედარებითი ხარისხის მაწარმოებელ ჩაჩნ. -ხუო, ინგ. -ღა სუფიქსებთან.

¹ დ. და ნ. ქადაგიძეების „წოვა-თუშურ-ქართულ-რუსულ ლექსიკონში“ (თბ., 1984, რომელიც შედგენილია XIX ს.-ის დასაწყისში, დასტურდება **დავოუხუ** (უფრო დიდი) და **კაწკო ჲუჭ** (უფრო პატარა, უმცირესი) ფორმები.

² შეინიშნება **-ჭ** და **-კაჭ** ნაწილაკებით (აღმატებითი (-ჭ ელემენტით), ოდნაობითი (-კაჭ ელემენტით) ხარისხის ფორმების ჩამოყალიბების ტენდენცია.

რიცხვითი სახელი

ბაცბურში განირჩევა **რაოდენობითი** და **რიგობითი** რიცხვითი სახელები.

აგებულების მიხედვით **რაოდენობით რიცხვით** სახელებში გამოვყოფთ მარტივ (ძირეულ) და წარმოქმნილ (შედგენილ) რიცხვით სახელებს.

მარტივია: 1) ერთიდან ათის ჩათვლით რიცხვითი სახელების ცაჭა — 1, ში — 2, კო — სამი, დაზივ' — 4, ფხი — 5, ვეთხ — 6, ვორლ' — 7, ბარლ' — 8, ისა — 9, იტა — 10; 2) ნასესხები რიცხვითი სახელებია: აზარ (სპარს.) ათას (ქართ.) — 1000, მილვან (ქართ.) — მილიონი.

წარმოქმნილი რიცხვითი სახელები თერთმეტიდან თვრამეტის ჩათვლით, შედგენილია ერთეულის აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელებისა და ათისაგან ცაჭაიტა — 11 < ცაჭა — 1 + იტა — 10...); შიიტა — 12, კოიტა — 13, დაზევაიტა — 14, ფხიიტა — 15, ვეთხაიტა — 16, ვორლ'აიტა || ვორლ'ეიტა — 17, ბარლ'აიტა || ბარლ'ეიტა — 18; ერთეული პირველ ადგილზეა, მას დაერთვის ათის აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელი — დტა. 14-იდან 18-ის ჩათვლით ერთეულების აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელები ათთან ა, გ კავშირითაა შეერთებული (დაზევაიტა დაზევ 4 + ა + იტა — 10).

თავისებური ჩანს ტყებწ (19) რიცხვითი სახელის შედგენილობა. შესაძლებელია, 19 ბაცბურში (და აგრეთვე ჩაჩნურ-ინგუშურში) ოცი + ერთ(ით) ნაკლებს ნიშნავდეს (ივ. ჯავახიშვილი ი. ოხდოევი).

ბაცბურში გვაქვს ოცობითი თვლის სისტემა, ისევე როგორც ჩაჩნურ-ინგუშურში.

ტყა („ოცი“) ფუძეს უკავშირებენ იტა („ათი“) + ტყოც („კიდევ“) ფუძეებს (ივ. ჯავახიშვილი, ი. დეშერიევი).

ოცეულების აღმნიშვნელი რთული რიცხვითი სახელები 20-ის შემდეგ შედგენილია ერთეულის სახელისა, რომელიც პირველ ადგილზე დგას და ოცისაგან, მაერთად გვევლინება საერთო ნახური წა (> წ), ზ < ზუ — ჯერობის სუფიქსი. მათი განაწილება რიცხვით სახელებში ამ ენისათვის ნიშანდობლივ ფონეტიკური ცვლილებების წესს ექვემდებარება: შა-უზ-ტყა — 40, კო-უზ-ტყა — 60, და-უზ-ტყა — 80, ფხა-უზ-ტყა — 100; ვეხ-წა-ტყა — (ვეთხწა-ტყა) — 120; ვორლ'-წა-ტყა —

140; ბარლ'-წა-ტყა — 160, ისა-წა-ტყა — 180, იტა-წა-ტყა (იწატაყა) — 200...

800-ს ზემოთ რიცხვითი სახელები ერთ რთულ ფუძეს არ წარმოადგენენ — გვიანდელი წარმოება ჩანს (შა-წ ტყაუზტყა „რვაასი“ (ზედმიწ. „ორჯერ ოთხასი“)).

რთულ რიცხვით სახელებში მარტივი ფუკძების (რიცხვითი სახელების) უკავშირო შეერთებაც (მირთვა) ვლინდება. სახელდობრ, 20-ით, 20-ზე დაბოლოებული რიცხვითებითა და ერთეულებით შედგენილ რიცხვითებში: 21 — ტაყაცჰა (ტაყა („ოცი“) + ცჰა („ერთი“)... 41 — შაუზტყაცჰა (შაუზ+ტაყა („ორმოცი“) + ცჰა („ერთი“)... 121 — დებწატყაცჰა (დებწატაყა („ასოცი“) + ცჰა („ერთი“)).

30, 50... 20-ზე, 40-ზე... 10-ის მირთვით იწარმოება: 30 — ტაყაიტა (ტაყა („ოცი“) + იტა („ათი“)... შესაბამისად 31, 51... აგრეთვე — 20-ზე, 40-ზე 11-ის, 12-ის... მირთვით: 31 — ტაყა ცჰაიტა (ტაყა („ოცი“) + ცჰაიტა („თერთმეტი“)...

რიგობითი რიცხვითი სახელები იწარმოება რაოდენობითი რიცხვითი სახელებისაგან — **ლლე**⁶ სუფიქსით (ფცი-ლლე⁶ („მეხუთე“): ფხი — 5 + ლლე⁶ სუფიქსი...).

„პირველი“, პირთულის მსგავსად, „პირი“-(პირი) ფუძისგან არის ნაწარმოები: დუდჰრე⁶ „პირველი“, შდრ. უუჳ „პირი“ (მჭრელი იარაღისა), დოჳქოტო „პირისახე, პირი“: დუჳ < დოჳი(?)>, პარალელურად დოჳქოტო-იც გვხვდება ამავე მნიშვნელობით. შესაძლებელია, ინგუშურშიც დუჳერა („პირველი“) დუჳ-იდან („პირი“) იყოს ნაწარმოები, თუმცა დუჳ აქ „პირის“ მნიშვნელობით ცალკე არ დასტურდება.

მოქმედი **გრამატიკული კლასის** ნიშანი **დ-შივ'** („ოთხი“) რიცხვით სახელშია წარმოდგენილი და ყველა იმ რთულ რიცხვით სახელში, რომლის შემადგენლობაშიც დ-შივ' რიცხვითი სახელი შედის (**დ-შევაიტა** — 14, **დ-შეუზტყა** — 80...).

რიცხვითი სახელები ბაცბურში **იბრუნება** რაოდენობითი რიცხვითი სახელები **4**-იდან **10**-ის ჩათვლით თანხმოვანფუძიან არსებით სახელთა ნათესაობით ბრუნვაში -ე⁶-ნიშნიან ბრუნებას მისდევს: სახ. დშივ' („ოთხი“), ნათ. დშივ-ე⁶... ეს რიცხვითი სახელები თანხმოვანფუძიანებია ფხი-ს („ხუთი“) გამოკლებით.

განსხვავებულად იბრუნვის 1 2 3 რიცხვითი სახელები, რომელთა ფუძე ხმოვანზე ბოლოვდება: ნათესაობითის დაბოლოებად **თ** ჩანს (ცჰა („ერთი“) — ნათ. ცჰან-ი⁶...), სხვა ბრუნვებში (ერგატივის მსგავსად) ბრუნვის დაბოლოების წინ **ა** ხვაონია: ერგ. ცჰან-ა-ვ, გარდაქც. ცჰან-ა-ღ ხმოვანი ბრუნვის დაბოლოების წინ არ არის დადასტურებული მიც. და გარდაქც. ბრუნვებში — მიც. ცჰან-ნ (II ცჰან-ნა), გარდაქც. ცჰან-ღ (II ცლან-ა-ღ).

მიც. ბრუნვის ნიშნად არქაული **-ნა** (II **ნ**) გვევლინება ცლა და ში („ორი“) ნაცვალსახელებთან: ცლა — მიც. ცლან-ნა; ში — მიც. შინ-ნა.

„სამი“ ნაცვალსახელის მეორე ფუძეში ამოსავალი **ა**-ხმოვანი იჩენს თავს, ნათესაობითის დაბოლოებასა და მეორე ფუძეში ამოსავალი **ა** ხმოვანია, ნათესაობითის დაბოლოებასა და მეორე ფუძეში **ე** ხმოვანი დაჩნდება: სახ. კო („სამი“), ნათ. კა-ე⁶, ერგ. კა-ევ, მიც. კა-ენ...

მსაზღვრელი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები **არსებით სახელთან** ერთად **ბრუნებისას** არ იბრუნება (-სახ. **ფხი** სტაკ („ხუთი კაცი“), ერგ. **ფხი** სტაკოვ...). ამ მხრივ გამონაკლისია 1, 2, 3 რიცხვითი სახელები, რომლებიც ორ ფორმას ავლენენ არსებით სახელთან ერთად ბრუნების დროს:

სახ. **ცლა** სტაკ („ერთი კაცი“) — ნათ. **ცლანინ** სტაკო

ში სტაკ („ორი კაცი“) — ნათ. **შინ** სტაკო⁶

კო სტაკ („სამი კაცი“) — ნათ. **კა** სტაკო⁶...

მსაზღვრელი რიგობითი რიცხვითი სახელები არსებით სახელებთან ერთად ისევე იბრუნება, როგორც — ზედსართავი სახელი (იხ. ზემოთ).

ჯერობას აწარმოებს **წ** ნაწილაკი (კოწ „სამჯერ“, ტყაწ „ოცჯერ“...).

განაწილებითის ფუნქციას ასრულებს ფუძის გაორკეცება (**შიშ** (< შიში) „ორ-ორი“, ცლაც (< ცლაცლა) „თითო-თითო“...).¹

¹ გვხვდება რიცხვითი სახელებისაგან ნაწარმოები სახელები: ცლავე⁶ „მარტო(დ)“, ცლანა „ორშაბათი“; „ერთხელ“ **შინლი⁶** „ორიანი“, მათხ „ორმაგი“...

ნაცვალსახელი

ბაცბურში გამოიყოფა ნაცვალსახელთა შემდეგი ჯგუფები: პირის, ჩვენებითი, კითხვითი, კუთვნილებითი, კითხვით-კუთვნილებითი, უკუქცევითი, საურთიერთო, განსაზღვრებითი, განუსაზღვრელობითი, უარყოფითი, მიმართებითი.

მოქმედი გრამატიკული კლასის ნიშანი შეინიშნება მხოლოდ ერთ განსაზღვრებით ნაცვალსახელში — **დ-ანიც „ყველა“**.

ნაცვალსახელები მეტწილად ბრუნებადი სახელებია.

| და || პირის ნაცვალსახელების ბრუნება

სახ.	სო „მე“	ჰო „შენ“	თხო „ჩვენ“ (ექსკ.)	შუ „თქვენ“
ნათ.	სე ^ნ , სად ^ნ	ჰე ^ნ , ჰად ^ნ	თხე ^ნ , თხად ^ნ	შუ ^ნ , შუდ ^ნ
ერგ.	ას	ჰე, აჰო	თხონ, თხო ^ნ	ადშ, ადშუ
მიც.	სონ, სო ^ნ	ჰონ, ჰო ^ნ	თხონ, თხო ^ნ	შუნ, შუ ^ნ
გამსჭვ.	სოხ	ჰოგო	თხოგო	შუგო
მიმართ.	სოგო	ჰოგო	თხოგო	შუგო
გარდაქც.	სოღ	ჰოღ	თხოღ	შუღ
თანაობ.	სოცი ^ნ	ჰოცი ^ნ	თხოცი ^ნ	შუცი ^ნ

| და || პირის ნაცვალსახელთა ბრუნებისას ძირისეული ს (| პირში) და ჰ (|| პ.) უცვლელად არის შენარჩუნებული: ამოსავალი ფუძისეული დიფთონგია **ტა** (დ. იმნაიშვილი, ა. ქურქიევი): ტა > ს, რასაც შეიძლება მოწმობდეს ქისტურში დადასტურებული სო „მე“ და თხო „ჩვენ“ ნაცვალსახელების მიცემითის ფორმები: სუან, თხუან.

| პ. ექსკლუზიური ნაცვალსახელისაგან განსხვავებით (იხ. აქვე ზემოთ), მრ. რიცხვის ინკლუზიური ნაცვალსახელი **გად** ერთი ფორმითაა სახელობით ბრუნვასა და ერგატიგში: სახ. ვად „ჩვენ“ (ინკლ.). ერგ. ვად, მიც. ვად-ნ, ნათ. ვა-დ^ნ, გარდაქც. ვე-ღ, გამსჭვ. ვე-ხ... (ა. შიფნერი, რ. გაგუა).

სახელობითსა და ერგატივს ერთი ფორმა აქვს აგრეთვე III პირის განსაზღვრებით — უკუქცევით ნაცვალსახელში შაძრვა⁶; (>) შარო⁶ „თვითონ, თავად“: ივსებ შაძრვა⁶ ვახე⁶ ახმიტ „იოსები თავად წაგიდა ახმეტაში“; ო შარო⁶ ლივი შარახ „ის თვითონ ლაპარაკობს თავის თავზე“; ამ წინადაღებებში გარდაუვალ ზმნებთან — ვახე⁶, ლივი შაძრვა⁶, შარო⁶ სახელობითი ბრუნვის ფორმაა, გარდამავალ ზმნასთან ალ'ო შარო⁶ ერგატივის ფუნქციით იჩენს თავს შემდეგ წინადაღებაში: ოჯუს შარო⁶ ალო'ო შარახ „ის თვითონ იტყვის თავის თავზე“...

აქვე წარმოვადგენთ შაძრვა⁶, შარო⁶ ნაცვალსახელის სხვა ბრუნვის ფორმებსაც: შარგორე⁶ ხაცი⁶ სო⁶ „თვით მისგან გავიგე“, სო⁶ შარგო ლელე ალ'ა⁶ „მე თვით მას მსურს ვუთხრა“, შარნაც ცო ხეცე ოჯუხნ „თვითონ არ იცის მან“, დადგთეს ბადრი შარახ დუდჭინორ ... „დავითს ბავშვები თვითონ აუყოლებია...“

ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ჩანს, რომ შაძრვა, შარო⁶ ნაცვალსახელი წინადაღებაში გვხვდება როგორც განსაზღვრებითი, ისე — უკუქცევითი ნაცვალსახელის ფუნქციით.

კითხვითი ნაცვალსახელების მე⁶? „ვინ?“, ვუხ „რა?“ ბრუნებისას ორის განსხვავებული ფუძე იჩენს თავს: ერთი — სახელობითსა, მეორე — ერგატივის და ირიბ ბრუნვათა, **მრ. რიცხვში** მხოლოდ **სახელობითის** ფორმებია გარჩეული:

სახ.	მე ⁶ ? „ვინ?“	ვუხ? „რა?“
ერგ.	ჰა ⁶	სტე-ვ
მიც.	ჰან	სტე-ნ
ნათ.	ჰა-ვნ	სტე-ინ > სტ-ინ
გარდაქც.	ჰან-ლ	*სტენ-ლ
გამსჭვ.	ჰან-ხ	სტენ-ხ...

III პ. ნაცვალსახელისა და სინქრონიულად მარტივი ჩვენებითი ნაცვალსაეხელების სახელობითისა და ერგატივის და ირიბ ბრუნვათა ფუძეები ერთმანეთისაგან განსხვავდება პუ სეგმენტით, რომელიც წარმოჩნდება ერგატივსა და

ირიბ ბრუნვათა ფორმებში: მხ. რ. „ის“, ერგ. ო-ჟ-უ-ს, მიც. ო-კუდ-ნ, ნათ. ო-კუ-დ⁶, გარდაქც. ო-კუ-ლ, გამსჭვ. ო-კუ-ხ... მრ. რიცხვში კუ-ს ენაცვლება კარ სეგმენტი: ო-ბი „ისინი“, ერგ. ო-კარ, მიც. ო-კარ-ნ, ნათ. ო-კრ-ი⁶...

ის („ეგ“) ნაცვალსახელის ერგატივსა და ირიბ ბრუნვებში კუ-ს ადგილას დაჩნდება ცხუ < სკუ (რ. გაგუა, კ. ჭრელაშვილი): ის „ეგ“, ერგ.. ი-ცხუ-ს, მიც. ი-ცხუდ-ნ, ნათ. ი-ცხუ-დ⁶, გარდაქც. ი-ცხუ-ლ...

ჩო სეგმენტისაგან განსხვავებით (იხ. ქვემოთ), კუ მხოლოდ ნაცვალსახელებში დასტურდება.

მხ. და მრ. რიცხვში სახელობითი განსხვავებულია დანარჩენ ბრუნვათა ფორმებისაგან **ჩო** სეგმენტით კუთვნილებით, ჩვენებით, უკუქცევით, განსაზღვრებით, განუსაზღვრელობით, კითხვით, კითხვით-კუთვნილებით ნაცვალსახელებში, რომელთაც ზედსართაული სემანტიკა და ფუნქცია აქვთ.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია: მხ. რ. სე⁶ „ჩემი“, ჰე⁶ „შენი“, ოკუდ⁶ „მისი“; მრ. რ. თხე⁶ „ჩვენი“ (ექსკლ.), ვად⁶ „ჩვენი“ (ინკლ.), შუ „თქვენი“, ოკრი⁶ „მათი“. კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ემთხვევა პირის ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას.

ბაცბურში დასტურდება **ჩვენებითი** ნაცვალსაელები: ეშტრუ⁶ „ასეთი“, იშტრუ⁶ „ეგეთი“, იშტრუ⁶ „ისეთი“.

უკუქცევით ნაცვალსახელთა ჯგუფს განეკუთვნება: მხ. რ. სად⁶ „ჩემი (თავისი)“, ჰად⁶ „შენი (თავისი)“, შარი⁶ „თავისი“; მრ. რ. თხად⁶ „ჩვენი (თავისი)“ ექსკლ., ვად⁶ (ინკლ.), შუ⁶ „თქვენი“ (თავისი), ოკრი⁶ „მათი“ (თავისი); უკუქცევითი ნაცვალსახელები წარმოშობით პირის ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა: ნათესაობითის დაბოლოება -ე⁶ < -ად⁶. ე⁶ || ად⁶ პარალელურად დასტურდებოდა: მათი ფუნქციური დიფერენციაცია გვიანდელი ფაქტია (ა. შიფრენი, რ. გაგუა).

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელებია: ჰავნ? „გისი?“ სტინ? „რისა?“ კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელების მიღებულია კითხვითი ნაცვალსახელების — მე^ნ? ვუხ? ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებიდან.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებიდან გვხვდება კენა „სხვა“¹

განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ჭიშის ქმნიან: მემლი „ვნმე“, ვუმ „რამე“, მენახ „ვიღაცა“, ვუნახ „რაღაცა“; აქედან უბრუნველია **მემლი** და **ვუმ** ნაცვალსახელები.

ბრუნების ნიმუშებად ნაცვალსახელთა თითოეული ჭიშიდან მოგვყავს თითო მაგალითი:

კუთვნილებითი ნაცვალსახელის **სე^ნ** „ჩემი“ ბრუნება
მხ. რ. სახ. სე^ნ „ჩემი“, ერგ. სე-ჩო-ვ, მიც. სე-ჩო-ნ, ნათ. სე-ჩო^ნ, გარდაქც. სე-ჩო-ლ, გამსჭვ. სე-ჩო-ხ...
მრ. რ. სახ. თხე^ნ „ჩვენი“, ერგ. თხე-ჩო-ვ, მიც. თხე-ჩო-ნ, ნათ. თხე-ჩო-ნ, გარდაქც. თხე-ჩო-ლ...

ჩვენებითი ნაცვალსხელის **ეშტრუ^ნ** „ასეთი“ ბრუნება
მხ. რ. სახ. ეშტრუ^ნ „ასეთი“, ერგ. ეშტრუ-ჩო-ვ, მიც. ეშტრუ-ჩო-ნ, ნათ. ეშტრუ-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ეშტრუ-ჩო-ლ...

უკუქცევითი ნაცვალსახელის **სად^ნ** „ჩემი“ (თავისი) ბრუნება
მხ. რ. სახ. სად^ნ „ჩემი“, ერგ. სად-ჩო-ვ, მიც. სად-ჩო-ნ, ნათ. სად-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. სად-ჩო-ლ...

¹ საკვლევია შარო^ნ, შავრვა, აგრეთვე სუმვა, ჰუმვა „თვითონ“; მრ. რ. თხუმვა, შუმვა „თვითონ“ ნაცვალსახელთა რომელ ჭიშის განეკუთვნება.

მრ. რ. სახ. თხად^ნ „ჩვენი“, ერგ. თხად-ჩო-ვ, მიც. თხად-ჩო-ნ, ნათ. თხად-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. თხად-ჩო-ღ...

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ჰადნ? „ვისი“? ბრუნება
მხ. რ. სახ. ჰადნ? „ვისი“? ერგ. ჰადნ-ჩო-ვ, მიც. ჰადნ-ჩო-ნ, ნათ. ჰადნ-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ჰადნ-ჩო-ღ...

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელის ჰენა „სხვა“ ბრუნება
მხ. რ. ჰენა „სხვა“, ერგ. ჰე-ჩო-ვ, მიც. ჰე-ჩო-ნ, ნათ. ჰე-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ჰე-ჩო-ღ.
მრ. რ. სახ. ჰენ-ლ „სხვები“, ერგ. ჰე-ჩუ-ღშ-ვ, მიც. ჰე-ჩუ-ღშ-ნ, ნათ. ჰე-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ჰე-ჩუ-ღშ-ღ...
მრ. რიცხვში ჩუ < ჩო-სგან ღ-სთან მეზობლობაში (ოდ >უდ): ჰე-ჩუ-ღშ-ვ < ჰე-ჩო-ღშ-ვ...

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის მენახ „ვიღაცა“ ბრუნება
მხ. რ. სახ. მენახ „ვიღაცა“, ერგ. ჰანახ-ჩო-ვ, მიც. ჰანახ-ჩო-ნ ნათ. ჰანახ-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ჰანახ-ჩო-ღ, გამსჭვ. ჰანახ-ჩო-ხ
მრ. რ. სახ. მენახ-ში, ერგ. ჰანახ-ჩუ-ღშ-ვ, მიც. ჰანახ-;ჩუ-ღშ-ნ ნათ. ჰანახ-ჩ-ო^ნ, გარდაქც. ჰანახ-ჩუ-ღშ-ღ...

აქც მრ. რიცხვში ჩუ < ჩო (იხ. აქვე, ზემოთ).
ბაცბურში ღსტურდება მიმართებითი (მენად „ვინც“, ვუნედ „რაც“, მენუხად „რომელიც“, მელ’ედ „რამდენიც“) და უარყოფითი (ცომენა „არავინ“, ცომ „არათერი“...) ნაცვალსახელები (დ. იმნაიშვილი). მეორე ფუქეში ჩოსეგმენტი დაჩნდება მიმართებითი ნაცვალსახელის — მენუხად ბრუნებისას: მხ. რ. სახ. მენუხა-დ „რომელიც“, ერგ. მენხუ-ღ-ჩო-ვ-ა-ღ მიც. მენხუ-ღ-ჩო-ნ-ა-ღ... მრ. რ. სახ. მენხუ-ღ-ა „რომდლებიც“, ერგ. მენხუ-ჩუ-ღშ-ვ-ა-ღ (< მენხუ-ჩო-ღშ-ვ-ა-ღ), მიც. მენხუ-ჩუ-ღშ-ნ, მენხუ-ჩუ-ღშ-ი^ნ...

უარყოფითი ნაცვალსახელები შესაბამისი დადებითი ნაცვალსახელების (საიდანაც უარყოფითი ფორმები იწარმოება) ბრუნებას მისდევს.

საურთიერთო ნახვალსახელია ვაშ'ბა⁷ „ერთმანეთი“, რომელიც იბრუნვის: სახელობითი ბრუნვის, ერგატივისა და ნათესაობითის საერთო ფორმაა ვაშ'ბა⁸, მიცემითისა — ვაშბინ, გვხვდება გამსჭვალვითი ბრუნვის ფორმაც — ვაშახ და ლოკატიურ ბრუნვებში: ვაშ'ბიგო, ვაშ'ბიცი⁹.

კითხვითი ნაცვალსახელი **მელ** „რამდენი?“ არსებითი სახელის ბრუნების ერთ-ერთ მოდელს მისდევს: სახ. მელექ „რამდენი“ ერგ. მელე-ვ, მიც. მელე-ნ, გარდაქც. მელე-ლ...

ზმნა. I ზმნური კატეგორიები

ბაცბურის ზმნა საკმაოდ რთულ სისტემას წარმოადგენს როგორც გრამატიკული კატეგორიების, ისე უდლების ოვალსაზრისითაც.

ზმნურ კატეგორიათაგან ბაცბურში გამოიყოფა: გრამატიკული კლასის კატეგორია, ასპექტის, გრამატიკული რიცხვის, კაუზატივის, კილოს, პოტენციალისის კატეგორიები.

გრამატიკული კლასის კატეგორია ბაცბურში რელიეფურად არის გამოხატული, სახეზეა განვითარებული გრამატიკული კლასების სისტემა (გრამატიკული კლასის შესახებ ზოგადად იხ. არსებითი სახელი).

ზმნები, მარტივი და რთული, იყოფა ორ ჯგუფად: უკლასნიშნო და კლასნიშნიან ზმნებად. მაგ., მარტივი უკლასნიშნო ზმნებია: აბარ - რშეუკერვა, ათარ - დანაყვა. ახარ- რმოხვნა, ეყარ-მოშლა (მოიშლება), ეცარ - აღება (აიღებს)... მარტივი კლასნიშნიანი ზმნები: დ-ახარ - წასვლა (წავა): კნათ ვ-ახენ - ბიჭი წავიდა, ცოკალ დ-ახენ - მელია წავიდა, ნან ვ-ახენ, ახრუბ - ბ-ახენ - თოხლი წავიდა; დ-აშარ - გალდნობა (გალნება), დ-აჭარ - ლრდნა (ლრლნის), დ-აცარ - თიბვა (გალიბავს), დ-არ - შექმნა (შექმნის), კეთება (აკეთებს), დ-აჟარ - ძოვა (ძოვს)...

ბაცბურში წარმოდგენილია კლასნიშნიანი და უკლასნიშნო რთული ზმნებიც: კლასნიშნიანი რთული ზმნების შემადგენლობაში გვაქვს ორი ან ერთი მარტივი კლასნიშნიანი ზმნის ფუძე; უკლასნიშნოებია მარტივი უკლასნიშნო ზმნებისაგან ზმნით მაკარ-შეძლება (შეუძლია) და ლათე (ხოლმეს მნიშვნელობით) სეგმენტით შედგენილი ზმნები.

მაგ., რთული უკლასნიშნო ზმნები: ცო-ა ლ ' მ ა კ ე -ვერ იტყვის (არ შეუძლია თქვას)... ლევან ლ ა თ ე - ამბობს ხოლმე... რთული კლასნიშნიანი ზმნები: ეგ-დ-არ - გარევა (გარევს, გაურევს), შდრ. ეგარ - გარევა, დ-არ- - კეთება... დ-აშ-დ-არ - გალდნობა, შდრ. დ-აშარ - გალდნობა, დ-არ - კეთება; დ-აკ-დ-არ დაწვა (დაწვავს), შდრ. დ-აშარ - წვა (იწვის), დ-არ - კეთება... დ-აშ-დ-არ - გალდნობა, შდრ. დ-აშარ - გალდნობა, დ-არ - კეთება; დ-აკ-დ-არ დაწვა (დაწვავს), შდრ. დ-აკარ - წვა (იწვის), დ-არ - კეთება...

ერთი და იგივე ზოგი ზმნა უდლების სხვადასხვა ფორმებში კლასნიშნით და უკლასნიშნოდ წარმოჩნდება (იხ. ასპექტი).

ზმნაში აისახება ძირითადად არსებითი სახელის (იშვიათად – ზედსართავისა და რიცხვითი სახელების) გრამატიკული კლასის ზმნაში წარმოჩენილი გრამატიკული კლასის ნიშნის მიხედვით ირკვევა, რომელ გრამატიკულ კლასს განეკუთვნება სახელი) – სახელობით ბრუნვაში გარდაუვალი ზმნის სუბიექტისა და გარდამავალი ზმნის უახლოესი ობიექტის, აგრეთვე სახელისა სახელობითში გრძნობა-აღქმის აღმნიშვნელ დატიური კონსტრუქციის ზმნებთან (იხ. არსებითი სახელი, გარდამავლობა, სინტაქსი).

გრამატიკული კლასის ნიშნებით ზმნაში სახელის გრამატიკული რიცხვი აღინიშნება, რაც მეორეული ფაქტის ჩანს, თუმცა ამ ენის ტექსტები XVII საუკუნემდე (ისიც ფრაგმენტულად) არ მოგვეპოვება: რაოდენობრივმა ცვლილებამ სოციალური დირებულების შეცვლა გამოიწვია (?), იხ. გრამატიკული რიცხვის კატეგორია).

გრამატიკული კლასის ნიშანი ზმნაში პრეფიქსია მარტივ ზმნებსა (მაგ., დ-ეფხარ – ჩაცმა, დ-ე-ლარ – სიცილით...) და რთულ ზმნებში, როდესაც მისი (რთული ზმნის) პირველი ფუძე კლასნისნიან ზმნად გვევლინება (მაგ., დ-ეფხ—დარ – ჩაცმა (აცმევს), შდრ. დ-ეფხარ – ჩაცმა (იცვამს), – დ-აჟ-დ-არ – ძოვება (აძოვებს), შდრ. დ-აჟარ – ძოვა (ძოვს)...).

გრამატიკული კლასის ნიშანი ინფიქსია რთულ ზმნებში, თუ მათი მეორე ფუძე (ან ფუძეც, პირველ ფუძესთან ერთად) კლასნიშნიანია (მაგ., აკ-დ-არ – ანთება (ანთებს), შდრ. აკარ-ანთება (ანთია); ატ-დ-არ – გარეუმება (გარეუმებს), შდრ. ატარ – გარეუმება (გარეუმდება)... დ-აშ-დ-არ – გადნობა (გადნობს), შდრ. დ-აშარ – გადნობა (გადნება), დ-არ – კეთება; დ-აგ-დ-არ – დაკარგვა (დაკარგავს), შდრ. დ-ავარ – დაკარგვა (დაკარგება), დ-არ – კეთება...

გრამატიკული კლასის ნიშნები სუფიქსის სახითაც გვხვდება დარ „კეთება“ მეშველი ზმნის აწმყოს ფორმაში, მეტწილად დო, ვო, ბო, ვო – დ, ვ, ბ გრამატ. კლასის ნიშნების ლაბიალიზებული ფონეტიკური ვარიანტები (ზოგჯერ დ, ვ, ბ, ვ გრამატიკული კლასის ნიშნებიც დაჩნდება). მაგ.: ჭორი აკოდო – ვაშლებს ყრიან, ე კნათ აკოვრო – იმ ბიჭს აკანკალებს, მემცხორივ ჟე დაჟოდო – მეცხვარები ცხვარს აძოვებენ, ფჰუ თეგობრო – ძაღლს მიათრევენ...

გრამატიკული კლასის ნიშნის ინფიქსად, მით უფრო სუფიქსად წარმოჩენა ბაცბურში მეორეული ფაქტია: მარტივ ზმნებში მხოლოდ პრეფიქსი შეიმჩნევა.

ბ ინფიქსის შესახებ იხ. ასპექტი.

ასპექტი. ბაცბური ენის მთელი რიგი ზმნებისათვის ნიშანდობლივია ასპექტის გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით დაპირისპირება, გამოიყოფა სრული და უსრული ასპექტი (რ. გაგუა, დ. იმნაიშვილი, დ.-ე. პოლისკი). მათ გვერდით მნიშვნელოვანი რაოდენობით დასტურდება უასპექტო ზმნებიც.

I. გარჩეულია ასპექტი

1. ა ს პ ე ქ ტ ი ა ნ ი ფორმები ფუძისეული ხმოვნითად განსხვავებული, ფუძის ფლექსიასთან გვაქვს საქმე: ზმნის სრული ასპექტის ფორმაში ა მ ი ხმოვნებია წარმოდგენილი, უსრულში – ე ან ებ (ჟ, პ):

სრ. ასპ. ა	უსრ. ასპ. ე, ებ (ჟ, პ)
კალარ	კელარ – დახურვა
კარჩარ	კერჩარ – გაგორება
ლათარ	ლეთარ – ბრძოლა
ლაქდარ	ლექდარ – გადაგდება, მოგდება
ლაჭყდარ	ლეჭყდარ – დამალვა
თათადარ	თეთადარ – გაწევა
თასარ	თეფსარ – დაგდება...
ლასარ	ლესარ – გაცრა ¹
ხარცარ	ხერცარ – გაცვლა ¹

სრული ასპექტი თ	უსრული ასპექტი ე, ებ (ჟ, პ)
დოფცარ	დეფცარ – წვნა
დოთარ	დეთარ – სხმა
დოხერ	დეხერ – გაყიდვა
ოთარ	ეთარ – დადგომა

¹ ჩაჩნურის (დიალექტ.) ამ ფუძეებში სრ. ასპ. ოუ – უსრ. ი, ი ხმოვანომონაცვლეობა გვაქვს: სრ. ლოუსა – უსრ. ლესა⁶ – გაცრა, სრ. ხოუ – უსრ. ხიცა – გაცვლა; (ბაცბურის ხარც ფუძეში რ თანხმოვნის საკითხიც დგება).

ბაცბ. აფშარ – დეჭვა უასპექტო ზმნაში ფუძისეული ჟ-ს ადგილას ჩაჩნ. (დიალექტ.) ოუ იჩენს თავს: ‘ოუშა⁶.

ოტარ	ეტარ – დაგება (ლოგინისა)
დოწარ	დეპარ – დაბმა
დოდარ	დებდარ – დაგება
გოსარ	გეფსარ – გასროლა
თოხარ	თეფხარ – დარტყმა ¹
სრ. ასპ. ი	უსრ. ასპ. ე, ებ (ფ, პ)
ხიტარ	ხეტარ – გაწყვეტა ²
თიტარ	თეტარ – გაჭრა ²
დილლარ	დებლარ – დადება ³
თილლარ	თებლარ – დარქმევა ³
თილარ	თეფლარ – გაცდენა (ასცდება), გაძრობა ³

2. ა) სრული ასპექტის ფორმა კლასნიშნიანია, უსრულისა – უკლასნიშნი. ამასთანავე ფუძისეული ხმოვნები სხვადასხვაა, ერთი მხრით, სრულსა და, მეორე მხრით, უსრული ასპექტის ფორმებში, თუმცა ოდენ ხმოვანთა მონაცვლეობით დაპირისპირებულ სრულ და უსრულ ასპექტში წარმოდგენილ ხმოვანთაგან განსხვავებული: უსრ. ასპექტის ე ხმოვანი სრული ასპექტის ფორმაში, ნაცვლად სრ. ასპექტის ა ხმოვნისა, და პირიქით, უსრ. ასპექტის ე ხმოვნის ადგილას უსრ. ასპექტში – სრ. ასპექტის ა ხმოვანი დაჩნდება:

სრ. ასპ.

უსრ. ასპ.

¹ დ. იმნაიშვილი ცალკე სახეობად გამოყოფს: 1) სრ. ასპ. აბ (პ, ფ) – უსრ. ასპ. ებ (-პ, ფ) ჯ-პტა⁶ „მიწვდომა (ხელით)“ – გ-გ-პტა⁶ „წვდომა (ხელით)“; ყ-პ-პყა⁶ „დაქუხება“ – ყ-გ-პყა⁶ „ქუხილი“, ‘ა-ფშა⁶ „დაღვეჭვა“ – ‘ე-ფშა⁶ – „დეჭვა“; საფსა⁶ „აფუქბა“ – ს-ე-ფ-სა⁶ „ფუვილი“. 2) სრ. ასპ. ობ – უსრ. ასპ. ებ: დ-ო-ფხა⁶ „ჩაცმა“ – დ-ე-ფხა⁶ (ჩა)ცმა (იცვამს); დ-ო-ფხა⁶ „გაბერვა“ – დ-ე-ფხა⁶ „(გა)ბერვა“ (იძერება).

შესაძლებელია, აქ ასპექტის ოდენ აბლაუტით წარმოებასთან გვქონდეს საქმე, პყ, პტ, ფშ... კი ფუძისეული თანხმოვანთა ჯგუფები იყოს (შდრ. თოპუ – ნაცარი, თოფხ – ოფლი...), თუმცა ბ (ფ, პ)-ს გამოყოფაც გარკვეული ფუნქციით (მრავლობითობის, მრავალგზისობის) გამოხატვა (დ. იმნაიშვილი) გამორიცხული არ არის.

² ბაცბ. ხიტარ ფორმის შესატყვისია ჩაწნ. ხადო – გაწყვეტა, ბაცბ. თ ი ტ ა რ -ისა – დ ა ტ ო – გაჭრა, სრული (ერთგზისი) ასპექტის ფუძეში ა ხმოვნით, ბაცბურის ი ხმოვნის ადგილას. უსრულში (მრავალგზისში) ჩაწნურშიც ე ხმოვანია: ხედ-არ – წყვეტა, ეტ-ო – ჭრა.

³ ბაცბ. დილლ-, თილლ-, თილ⁴ და ჩაწნ. დილლ-არ (id.), (წე)თილლ-ა (id.), ტებ-თილ-ა (id.) ფუძეები საერთოა ბაცბურისა და ჩაწნურისათვის: ი ხმოვანი გვაქვს ბაცბურისა და ჩაწნურისოფისაც. უსრული (ერთგზისი) ასპექტის ფორმა განსხვავებულია.

დ-ებარ	ახებარ – ქვრა
დ-ეყარ	აყარ – გაყოფა
დ-ეპარ	აპარ – ცვენა
დ-ეპდარ	აპდარ – კანკალი

ბ) უსრ. ასპექტის ფორმაში სრული ასპექტის ფორმის გრამატიკული კლასის ნიშნის მომდევნო თანხმოვანია განსხვავებული, შესაძლებელია, მისი ფონეტიკური გარიანტი იყოს:

სრ. ასპ.	უსრ. ასპ.
დ-ჭევარ	ზავარ – კვლა, ხოცვა
დ-ჭოგარ	ყეგარ – ტეხა, მტვრევა

გ) უსრ. ასპექტის უკლასნიშნო ფორმაში კლასნიშნიანი სრ. ასპექტის ფუძე მეორდება, ოდონდ სრ. ასპექტის ფორმის გრამატიკული კლასის ნიშნის (თანხმოვნის) ადგილას თავს იჩენს სხვა თანხმოვანი:

სრ. ასპ.	უსრ. ასპ.
დ-ექარ	გ-ექარ – ძახილი, ყვირილი
დ-ერწარ	ჰ-ერწარ – ტრიალი, დაბრუნება
დ-ალ'არ	თ-ელ'არ – ძლევა, ჭმევა
დ-აჰარ	ჰ-ეგარ – ზიდვა, წაღება, ფუძისეული

ჰ/გ თანხმოვანთა მონაცემებით.

დ) დაგარ – დანახვა, დაგინ – დაინახა ზმნის სრული ასპექტის ფუძეში ა ხმოვანია, უსრ. ასპექტის გუ – ხედავს ზმნის ფუძეში შეინიშნება ნულოვანი გახმოვანება, ასევე: სრ. ასპ. დალარ – სიკვდილი – უსრ. ასპ. ლა – კვდება.

ხმოვანთა მონაცემება (აბლაუტი) დასტურდება როგორც უკლასნიშნო (კალარ – კელარ „დახურვა“...), ისე კლასნიშნიან (დოფცარ – დეფცარ „წვნა“...) ზმნებშიც (იხ. ზემოთ): აბლაუტი ასპექტის წარმოებაში ძველ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ.

კლასის ნიშნის მიხედვით გარჩეული ასპექტის ფორმებიდან (სრ. ასპ. დ-ეხეარ – უსრ. ასპ. ახეარ („შე“კვრა) კლასის ნიშანი უსრ. ასპექტის ფორმებშია დაკარგული (უსრ. ასპექტი უფრო გამოხატავს ზოგად მნიშვნელობას, ამასთანავე აქ – უსრულ ასპექტში ფონეტიკური გარემოც უნდა ყოფილიყო კლასის ნიშნის – დაკარგვის ხელშემწყობი ფაქტორი).

უფრო ადრინდელი ჩანს ასპექტის წარმოება ა ბ ლ ა უ ტ ი თ: სრ. ასპ. ა, მ – უსრ. ასპ. ე (სრ. ასპ. ლათარ – უსრ. ასპ. ლეთარ „ბრძოლა“; სრ. ასპ. ოთთარ – უსრ. ასპ. ეთთარ „დალგომა“...). სხვა შემთხვევები, სრ. ასპ. ი – უსრ. ასპ. ე, სრ. ასპ. ე – უსრ. ასპ. ა (სრ. ასპ. ხიტარ – უსრ. ასპ. ხეტარ „გაწყვეტა“... სრ. ასპ. დეყარ – უსრ. ასპ. აყარ „გაუყოფა“...) ფორმათა აღრევის შედეგი უნდა იყოს.

სრ. ასპექტის წარმოება პ რ ე ვ ე რ ბ ე ბ ი თ ქართულიდან ნახესხებ ზმნებში იჩენს თავს ქართულის მსგავსად, (სრ. ასპ. დატკეპნადდარ – უსრ. ასპ. ტკეპნადდარ „დატკეპნა“), მცირე გადახვევებით. ასეთ ზმნათა გავლენით ქართულთან ინტერფერენციის შედეგად ჩვეულებრივი გახდა სრ. ასპ. წარმოება ბაცბური პრევერბებით საკუთრივ ბაცბურ სიტყვებში (სრ. ასპ. ჩუოთარ – უსრ. ასპ. ეთარ „დალგომა“), აბლაუტთან ერთად. მხოლოდ ჩაკითხვისას შეიძლება წარმოჩნდეს პრევერბი პარალელურად ბაცბ. ზმნის უსრ. ასპ. ფორმებში და, პირიქით, სრ. ასპ. ფორმები – უპრევერბოდ.

ბაცბურში სრ. და უსრ. ასპექტი შეიძლება იყოს დაპირისპირებული ზმნის ს უ პ ლ ე ტ უ რ ი ფორმებით (სრ. ასპ. ჭალარ – უსრ. ასპ. დაყარ „ჭამა“).

გამოიყოფა უასპექტო ზმნებიც. უასპექტოა ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ზმნები (დ. იმნაიშვილი) ან ასპექტი ზმნის სუპლეტური ფორმებითაა გარჩეული): დაწან-დევნა, ჭაწან – 『ჩამო』კიდება...

უასპექტოა რიგი სხვა ზნებიც: 1) ზოგი მარტივი ზ მ ნ ა: აბარ – კერვა, დჭაპარ – დაგრეხა, ათარ – ნაყვა, ჭაჩარ – მიღწევა... სტეხარ – ლოდინი, ლეფსარ – ალდლება, დეფცარ – მბობა... 2) -დარ, -დალარ, -ითარ... სეგმენტებით ნაწარმოები ზ მ ნ ე ბ ი: კაწარ-დალარ – დაპატარავება, დაგ-დარ – დაკარგვა, დარუ-დარ – გაწყლა... არლ-ითარ – გალეწვინება, დაფხ-ითარ – გახდევინება...

ს ტ ა ტ ი კ უ რ და ზ მ გ სხვა უასპექტო ზმნებში -დოლი⁶ და -დოლდალი⁶ ელემენტები აწარმოებენ სრულ ასპექტს: (ჭირლ „ეშინია“ - სრ. ასპ. ჭერლ-დოლი⁶ „შეეშინდა“, ახე „ყეფს“ – ახა-დოლი⁶ „დაიყეფა“ – ახა-ბ-ოლი⁶ „აყეფდა“...), რომლებიც შეიძლება უკავშირდებოდნენ დ-ოლ-დ-არ (გრდმ.)

და დოლ-დალარ (გრძუგ.) „დაწყება“) ზმნებს.

ბაცბურში ისე, როგორც ჩახნურსა და ინგუშურში გამოიყოფა კაუზატიური ფორმები. კაუზატივის საკითხი ამ ენაში მკვლევართა ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა (ა. შიფნერი, ი. დეშერივი, რ. გაგუა...).

კაუზატივის მაწარმოებელია -ით-, რომელიც წარმოდგენილია მასდარსა და ინფინიტივშიც: ახ-ით-არ, ახ-ით-ა⁶) „სირბილი, რბენა“.

-ით აწარმოებს კაუზატივს გარდამავალი და გარდაუვალი მარტივი და აგრეთვე -დარ, -დალარ სეგმენტებით შედგენილი ზმნებისაგან: ახ-ით-არ „მოხვნევინება“ (კაუზატივი), შდრ. ახ-არ „ხვნა“ (მარტივი გარდამავალი ზმნა); რზიტ-ით-არ „რბენინება“ (კაუზატივი), შდრ. რზიტარ „რბენა“ (მატივი გარდაუვალი ზმნა), ლეჰ-დ-ით-არ „აკრეფინება“ (კაუზატივი), შდრ. ლეჰ-დ-არ „კრეფა“ (დარ-ით ნაწარმოები გარდამავალი ზმნა); დაქ-დ-ალ-ით-არ „გაჲზრდა, გაჲზრდის შესაძლებლობა“ (კაუზატივი), შდრ. დაქ-დ-ალარ „გაჲზრდა“ (-დალარ-ით ნაწარმოები ზმნა).

არ არის გამორიცხული, -ით- დ - ი თ ა რ „დატოვება; დათმობა“ ზმნისგან მიმდინარეობდეს (ნ. იაკოვლევი, რ. გაგუა, რ. ფარეჟულიძე).

გარდამავალი ზმნებისაგან -ით- აფიქსით ნაწარმოები ფორმები, როგორც საერთოდ კაუზატივი, გამოხატავს ობიექტის მიერ სუბიექტის ნებით, იძულებით, თხოვნით... შესასრულებელ მოქმედებას:

ოჭუს ოჭუდგო მაჭოხ ნაჩხ ხერც - ით - ის მას პურზე ყველს აცვლევინებს (შდრ. ოჭუს მაჭოხ ნაჩხ ხერც ი - ის პურზე ყველს ცვლის).

-ით აფიქსით გარდაუვალი ზმნებისაგან გარდამავალი ზმნები იწარმოება რამდენადმე განსხვავებული სემანტიკითაც: დადას შარინ⁶ ქნათ ვ-ახ-ით-იდე⁶ – მამამ გაუშვა თავისი ვაჟი (შდრ. ქნათ შარნ ვ-ახე ე – ვაჟი წავიდა...).

სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთმიმართება გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნებისაგან -ით აფიქსით ნაწარმოებ ზმნურ ფორმებში განსხვავდება მათთვის ამოსავალ გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებში დადასტურებული მიმართებებისაგან. ორივე შემთხვევაში ზმნურ კონსტრუქციაში ჩნდება ერთი წევრით მეტი, ოდონდ: 1) გარდამავალი ზმნისგან ნაწარმოებ კაუზატიურ ზმნასთან თავს იჩენს სახელი – ობიექტი მიმართულებით ბრუნვაში, რომელიც მოქმედების შემსრულებელია, სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაში. რჩება

და მოქმედების „შემკვეთია“ (ნანას უაგნო ხეტო – დედა წიგნს კითხულობს, შდრ. ნანას ბადრ ე-გ ა უაგნო ხეტი-ით-ო – **დედა** ბავშვს წიგნს აკითხებს); 2) გარდაუგალი ზმნისგან ნაწარმოებ კაუზატივთან კონსტრუქციას ემატება სახელი – სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაში, არ იცვლება გარდაუგალი ზმნის სუბიექტი – სახელობით ბრუნვაში, იგი აქ, კაუზატიურ კონსტრუქციაში, ობიექტად გვევლინება. მოქმედების შემსრულებელი შეიძლება იყოს როგორც სახელი – სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაში, ისე – სახელი – ობიექტი სახელობითში (სტაპ ნაყმაქ ლათა – **კაცი** გზაზე დგას, შდრ. დადას სტაპ (ნაყ მაქ) ლათა-ით-ო – **მამა** კაცს ნებას აძლევს (გზაზე) იდგეს.

კილო. ბაცბურის გრამატიკული კილოს შესწავლას მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სპეციალურ ლიტერატურაში (ა. შიფნერი, ი. დეშერიევი, დ. იმნაიშვილი, რ. გაგუა...), კილოთა სხვადასხვა რაოდენობას ასახელებენ).

ბაცბურში დასტურდება თხრობითი, ბრძანებითი და კავშირებითი კილო.

II პირის ბრძანებითი კილო იწარმოება: 1) ნულოვანი სუფიქსით, ემთხვევა ზმნის საწარმოებელ ფუძეს დილა! „დადევი!“ შდრ. ინფ. დილა-ან, მასდ. დილა-არ; ვერწ! „მიბრუნდი!“ შდრ. ინფ. ვერწ-ან, მასდ. ვერწ-არ).

ნულოვანი სუფიქსის ადგილზე ა ხმოვანი დაჩნდება ინლაუტში განსაზღვრულ შემთხვევებში: ა) ე კავშირის (ატა-ე!... „გაჩუმდი და!“); ბ) -გე ნაწილაკის (დაჭატა-გე! „გაჩუმდი-და!“); გ) მრავლობითის აფიქსის **თ-**ს (ხეცა-თ! „გაუშვით!“); დ) თხოვნითი ბრძანებითის ნიშნის **-ლე-**ს წინ (დაჯა-ლე! „ამოიღრა!“);

ა ბრძანებითის ნიშნად გვაქვს ჩაჩნურში. საფიქრებელია, ბრძანებითი კილოს მაწარმოებელი ა სუფიქსი ბაცბურში რედუცირებული იყოს აუსლაუტში, ამ პოზიციაში ა ხმოვნის მოკვეცის ბაცბურისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესის შედეგად.

2) ანომალიურ ზმნებსა (ლი-ბ! „მიეცი!“ შდრ. დალ-ან „მიცემა“) და **-დარ**, **-დალარ** სეგმენტებით ნაწარმოებ ზმნებში (თაგ-დ-ე-ბ! „გააკეთე!“, შდრ. თაგ-დარ „გაკეთება“) – ბ სუფიქსით;

3) **-ლე**, **-ლო** სუფიქსებით (დ-ოთა-ლე! „ჩასხი-რა!“ შდრ. დ-ოთა-არ „ჩასხმა“), მანავილი ა ხმოვანზე მოუდის (პ. ჭრელაშვილი).

III პირის ბრძანებითსაც **-ლო**, **-ლე** აფიქსები აწარმოებს (დ-ოთა

-ლო! „ჩაასხას! შდრ. დოთარ „ჩასხმა“).

ბაცბურში გავრცელებულია I პ. ბრძანებითის მრ. რიცხვის ფორმა ქართულიდან შეთვისებული თ სუფიქსით (რ. გაგუა, პ. ჭრელაშვილი).

ბაცბურში გვხვდება ბრძანებითის უარყოფითი ფორმების საწარმოებლად თხრობითი კილოს აწმყოს ან მყოფადის ფორმას დაერთვის უარყოფითი ნაწილაკი მა „ნუ“ (მა ვა ყო! „ნუ ჭამ!“ შდრ. ვა ყო „ვჭამ, ჭამ, ჭამს“ – აწმყო). ჩაჩნურში უარყოფითი ბრძანებითის სხვაგვარი წარმოება დასტურდება (რ. ფარეულიძე). ამ შემთხვევაში ბაცბურში ქართული ს გავლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე.

კავშირებითი კილოს სუფიქსებია **-ლო**, **-ლე** (ლებე-ლო „რომ შეეწიოს“, შდრ. ლეტარ „შეელა, „შეწევნა“). კავშირებითი კილოს სუფიქსები საერთოა ზემოთ აღნიშნულ ბრძანებითის **-ლე**, **-ლო** სუფიქსებთან. ბრძანებითის სუფიქსები (**-ლე**, **-ლო**) კავშირებითის სუფიქსებისაგან უნდა მომდინარეობდეს (შდრ. პ. ჭრელაშვილი), როგორც ცნობილია, ანალოგიური ვითარებაა ქართველურ ენებში კავშირებითი კილოსა და ბრძანებითის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით.

პოტენციალისი და გვარი. პოტენციალისი ანალიზური წარმოებისაა, მაწარმოებელია **მაკარ** „შეძლება“ ზმნა (რომელიც ცალკეც გვხვდება და ცვალებადია ნაკვთების მიხედვით); **-დარ** და **-ითარ** ელემენტებით ნაწარმოებ ზმნებში **მაკარ** აწმეო-მეოფადის ფორმას დაერთვის და აქაც იცვლება ზმნის ნაკვთებში (ცო თაგ-დო-მაკარ „ვერ აკეთებს“, შდრ. თაგ-დო || < თაგო-დო „აკეთებს“; ცო თაგ-ითო-მაკინ „ვერ გააკეთებინა“, შდრ. თა-გითო „აკეთებინებს“). მარტივ ზმნებთან აწმყოს (მყოფადის) ნაკვთების მაწარმოებელი ხმოვნის დაკარგვის შედეგად პოტენციალისის ფორმები ორგანული წარმოების სახეს იდებს (ცო ლელ-მაკარ „ვერ დადის“, შდრ. ლელ-ჟ (< ლელ-ე) „დადის“; ცო ალ-მაკარ „ვერ ვიტყვი“, შდრ. ალ-ო (ალ-ო) „ვიტყვი“).

პოტენციალისის მნიშვნელობით დალარ-სეგმენტიანი წარმოებაც შეინიშნება. დალარ-ის ადრინდელი მნიშვნელობა ჩვენთვის უცნობია.

დალარ დროის სხვადასხვა ნაკვთებში დალ და ლა-ს სახით ჩნდება (ახ-ლა „იხვნება“, შდრ. ახო „ხნავს“; ახ-ლ-ალინ „მოიხნა“, შდრ. ახ-ინ „მოხნა“), შდრ. დალარ „კვდომა“ ზმნა, რომელიც დრონაკლია (დალინ „მოკვდა“ და ლა

„რმო” კვდება“).

-ლა და -ლალ სეგმენტები დაერთვის აწმყოს (მყოფადის) ფორმას (ა ლ ‘-ლ ა < ა ლ ‘ო -ლა „ითქმება“, შდრ. ალ‘ო „ამბობს“, „იტყვის“ ა ლ‘-დალ-ინ „ითქვა“).

დალარ – სეგმენტიანი ფორმები დინამიკური გარდაუვალი ზმნებია, რომლებიც შეიძლება გამოხატავდნენ უნებურობის, პოტენციალისის, გვარის, ქცევის მნიშვნელობას.

გარდამავალი ზმნებისაგან **დალარ-იო** ნაწარმოებ ზმნის ფორმებს უნებურობის (პოტენციალისის) მნიშვნელობა აქვთ (სტაკო ვობსტ ახლა „გაცს მიწა ეხვნევინება“, შდრ. გლეხივ ვოფსტ ახო „გლეხები მიწას ხნავენ“).

ბაცბურში მარტივი გარდამავალი და მისგან **დალარ-იო** ნაწარმოები გარდაუვალი ზმნა ქმნიან აქტივ-პასივის დაპირისპირებას. **-დალარ-** სეგმენტიანი ფორმები იძენენ ვნებითი გვარის გაგებას. ას ხილო კერ თევსოს „მე წყალში ქვას ვაგდებ“. თევსოს – „ვაგდებ“ გარდამავალი ზმნის ფორმაა, მასთან სინტაქსურ კავშირშია სუბიექტი-ქვემდებარე ას „მე“ ერგატიულ ბრუნვაში, რომელიც ზმნაში (შემასმენებულში) აჩენს ს სუბიექტის პირის ნიშანს (ს < ას) – თევს-ო-ას > თევსო-ს: კერ პირდაპირი ობიექტი-დამატებაა. (**დალარ >ლა**-სეგმენტიანი ზმნით წინადადებაა: კერ თევსლა „ქვა ვარდება“, რომელშიც გარდამავალზმნიანი წინადადების დამატება-ობიექტი კერ სუბიექტად არის წარმოჩენილი, მისი ნიშანი ზმნასთან არ დაჩნდება. ამდენად, თევს სლა თევს სოს ზმნის კონკრეტულ ფორმად შეიძლება მივიჩნიოთ, თევს სოს-ს მოქმედებითი გვარის სეგმენტიკა აქვს. **ლა** ვნებითი გვარის მაწარმოებლის ფუნქციას ასრულებს.¹ ბაცბურში გვარის გრამატიკული კატეგორიის ჩასახის პროცესთან გვაქვს საქმე, რისთვისაც ხელი უნდა შეეწყო სუბიექტური პირის კატეგორიის გაჩენას ამ ენაში, სუბიექტის გააქტიურებას.

პრევერბები. შედგენილობის მიხედვით ბაცბურში დასტურდება მარტივი და რთული პრევერბები. მარტივი პრევერბებია: **დაჭ-** „გა-“, **აჭ-**; „ჩა-“, **ჰალ-** „ა-“, **მაქ-** „ა-“, **ჩუ-** „ჩა-“, **სო-** „მო-“, **ნშავ-** „გა-“, **დ-უხ-**² „შემო-“, „უკან“. ჩუ-

¹ ქ. ჭრელაშვილი -ლა || -ლ-ს ვნებითი გვარის ნიშანდ მიიჩნევს.

² დ-უხ პრევერბში დ მოქმედი გრამატიკული კლასის ნიშანია.

მნიშვნელობით და მასალობრივად ემთხვევა სვანურის ჩუ-პრევერბს (რ. ფარულიძე).

სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია უმთავრესად მარტივი პრევერბები, რთული პრევერბები საძებნია. რთული პრევერბებია: **სოდა-** „მომი-“, **ჰალაჳ-** „ზგ-ქვე“ (რ. გაგუა, დ.-ე. ჰოლისკი), **ჩუ-ჰალ-** „ქვევიდან ზემოთ“.

მარტივი პრევერბების ძირითადი ფუნქციაა, სხვა ენების მსგავსად, მოქმედების სივრცეში ლოკალიზაციის გამოხატვა (იხ. ზემოთ). განცალკევებით დგას სო „აქეთ“ და დაჳ „იქით“ პრევერბები (**სო-ვოტე⁶** – გადმოვიდა, **დაჳ-ვოტე⁶** – გადავიდა), რომლებიც სივრცეში ორიენტაციას აღნიშნავენ.

პრევერბების სემანტიკური ნიუანსები შესასწავლია.

ბაცბურში პრევერბები სიტყვაწარმოების ფუნქციითაც იჩენს თავს (**დაჳდარ** „მიცემა“, „ჩუქება“, შდრ. დარ „კეთება“, „ქმნა“).

ზმნა. II. დრო-კილოთა სისტემა

ბაცბურ (წოვა-თუშურ) ენაში ზმნური ფორმაცვალების სისტემა – უდლება როგორია.

უდლება ბაცბრში კლასი შნიან ზმნებში შეიძლება იყოს: კლასოვანი და პიროვანი; უკლასი შნო ზმნებში – ნეიტრალური და პიროვანი.

კლასოვან უდლებაში ზმნა იცვლება გრამატიკული კლასების მიხედვით: **გ-აღო** – მოვდივარ, მოდიხარ, მოდის (მამაკაცი); **ვ-აღო** – მოვდივარ მოდიხარ, მოდის (ქალი), ბ-აღო – მოდის (ძროხა); **ლ-აღო** – მოდის (კვიცი)...

გარდამავალ ზმნაში ობიექტის კლასია ასახული, გარდაუვალში – სუბიექტისა.

პიროვან უდლებაში პირის ნიშნები პირის ნაცვალსახელები ან ნაცვალსახელური წარმოშობის სუფიქსებია, დაერთვის ზმნას I-სა და II პირში როგორც მხოლოდით, ისე – მრ. რიცხვში, ოდონდ მრ. რიცხვის პირველ პირში – მხოლოდ ექსკლუზიურ პირს.

III პირი გაუფორმებელია.

შ ნ ჭ. ნაცვალსახელური წარმოშობის პირის ნიშნებს რომლებიც პირის ნაცვალსახელებისაგან მომდინარეობენ, განუცდიათ გარკვეული კანონზომიერი ფონეტიკური ცვლილებები.

კლასოვანი და ნეიტრალური ბრუნება პიროვანი და კლასოვან-პიროვანი უდლების პარალელურად ამჟამადაც გავრცელებულია.

პირის ნიშნები ძირიადად, **სუბიექტური** პირისა დასტურდება. მათ ზმნაში აჩენს გარდამავალი ზმნის სუბიექტიც, გრამატ. კლასის ნიშნებისაგან განსხვავებით, რომლებიც მხოლოდ გარდაუვალი ზმნების სუბიექტს აღნიშნავენ.

პირის ნიშნებით ზმნაში, პირდაპირი ობიექტის პირიც აღინიშნება (ა. შიფნერი, ნ. ქადაგიძე, პ. ჭრელაშვილი). ამდენად, პირის ნიშანი ზმნაში სახელით თბითისა ან ერგატივის ფორმით წარმოდგენილი სახელის პირს გამოხატავს.

სუბიექტური პირის ნიშნები გარდაუკალ ზმნებსა (ჩვეულებრივ, სტატიკურ ზმნებში) და თბიექტური პირის ნიშნებიგარდამაცალ ზმნებში (ორივე შემთხვევაში სახელი, რომელიც პირის ნიშანს აჩენს ზმნაში, სახელით თბით ბრუნვაში დგას) შემდეგია:

მხ. რ.	მრ. რ.
1. -ს (< სო)	-თს (< თხო) ექსკლ.
2. -ჲ (< ჲო)	-ოშუ, -შუ (< შუ)

შ 6 შ. 1. შდრ. ქართულში II სუბიექტური და III თბიექტური პირის ნიშნები.

2. პირის ნიშნები სახელობით ბრუნვაში მდგომი შესაბამისი პირის ნაცვალსახელებიდან მომდინარეობენ. სიტყვის ბოლოკიდური ხმოვნები რედუცირდება.

გარდამავალ ზმნებში სუბიექტური პირის ნიშნები (სუბიექტური პირი ერგატივში დგას) შემდეგია:

მხ. რ.	მრ. რ.
I	II
1. -ას	-ს (< ას)
2. -ჲ	-ჲ (< აჲ)

შ 6 შ. პირის ნიშნები ან ერგატივის ფორმის პირის ნაცვალსახელებია, ან მათი ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტები.

I რიგის პირის ნიშნები გვხვდება I და II პირთან აწმყოში (მყოფადში: ას ალ‘ო-ს – მე გეტყვი).

აქ II პირის (მხ. რ.) ნიშანი ჲ იკარგება მრავალმარცვლიან სიტყვებში, სათანადო ფორმა ხმოვნებზე ბოლოვდება.

I რიგის პირის ნიშნები რ და 6 ბოლოთანხმოვნიან ფორმებშია (მაგ. ას აღმოჩნდას „მე ვთქვი“).

გარდაუვალი კლასნიშნიანი ზმნის დიშარ „წოლა“ აწმყოს ფორმები

მხ. რ.		მრ. რ.
I პ.	გ(S)-იშ-უ-ს	ბ(S)-იფშ-უ-თხS
II პ.	გ(S)იშ-უ(S)-ჰო(S)	ბ(S)-იფშ-უ-(S)აშ
III პ.	გ(S)-იშ-ტ	ბ(S)-იფშ-ტ

გარდამავალი კლასნიშნიანი ზმნის დშევარ „მოკვლა“ აწმყოს ფორმები:

მხ. რ.		მრ. რ.
I პ.	დ(O)-ჭევო-ს(S)	დ(O)-ჭევ-ო-თხ(S)
II პ.	დ(O)-ჭევო-ჰი(S)	დ(O)-ჭევ-უ-აშ(S)
III პ.	დ(O)-ჭევო	დ(O)-ჭევო

შ 6 შ. ერთიაპიანი კლასნიშნიანი ზმნის უღლებისას ზმნაში აღინიშნება სუბიექტის კლასი და პირი, კლასის ნიშანიცა და პირის ნიშანიც ერთი და ოგივე სახელს გამოხატავს.

გარდამავალი კლასნიშნიანი ზმნის უღლებისას, როდესაც ობიექტი იცვლება, ობიექტური წყობა გვაქვს.

გარდამავალი კლასნიშნიანი ზმნის უღლება, როდესაც სუბიექტი იცვლება, სუბიექტური წყობას წარმოადგენს.

შ 6 შ. 1. ამ შემთხვევაში კლასის ნიშანი პოლიფუნქციურია, ის სახელის კლასსაც გამოხატავს და პირსაც რაგვარობის მიხედვით, ობიექტური პირის ნიშანია. ამგვარად, ასეთ ზმნებში ორი პირი აღინიშნება – ობიექტური –

კლასის ნიშნითა და სუბიექტური – პირის ნიშნით. შეიძლება ვილაპარაკოთ პოლიპერსონალიზმზე (პ. ჭრელაშვილი) თუ არა, მის ჩანასახზე მაინც.

2. ფუძეში დადასტურებული ფონეტიკური პროცესები ზმნის უდლებისას იმავე ხასიათისაა, რაც სახელთა ბრუნებაში ვლინდება.

მრავლ. რიცხვი: 1) კლასოვან უდლებაში კლასის ნიშნით გამოიხატება, რომელიც ამასთანავე სახელის სათანადო კლასზეც მიუთითებს: მს. რ. გარ ვა „ძმა არის“ – მრ. რ. ვაჟარ ბ-ა; მს. რ. ნან მ-ა „დედა არის“ – მრ. რ. ნანი დ-ა, მს. რ. ფჭუ ბ-ა „ძაღლი არის“ – მრ. რ. ფაჭარჩ დ-ა.

2) პიროვან უდლებაში მრ. რიცხვი და პირი ერთი და იმავე ელემენტით – სათანადო პირის ნაცვალსახელებით მრ. რიცხვში ან იმავე ნაცვალსახელებით, რომელთაც განუცდიათ ფონეტიკური ცვლილება, გადმოიცემა (სო მავლნ-ას „მე დავლიქ“, ათხ მავლნ-ათხ – ჩვენ დავლიქ).

3) უსრული ასპექტის ფორმითაც შეიძლება იყოს გამოხატული მრავლობითი რიცხვი: სრ. ასპექტი – ას ვ-ოვც-რ „მე ვწევა ნავაგს“ (ნაწილი), უსრ. ასპ. – ათხ ვ-ევც-რ „ჩვენ ვწევა ნავაგს“ (ნაწილი).

4) ქართულიდან ნახესხები თ სუფიქსი მრ. რიცხვის ნიშანია (ბ-ადო-თ ვაო! – წავიდეთ (ჩვენ ქალები)!“

თ სუფქსი გვხვდება თხრობითი კილოსა და ბრძანებითის ფორმებში.

შნშ. დ. იმაიშვილის აზრით, თ სუფქსი გრამატიკული კლასის დნიშნისაგან არის მიღებული.

არაერთი ენათმეცნიერი (ა. შიფნერი, ი. დეშერიევი, დ. იმაიშვილი, რ. გაგუა, დ-ე-ჰოლის კი) წარმოგვიდგენს ბაცბური ზმნის უდლების სისტემას. მოცემულ სისტემებში შეინიშნება სხვადასხვაობა: გამოყოფენ დროის (მწკრივის) ფორმებს, რომელთათვისაც ამოსავალ ფუძედ მიიჩნევენ აწმყოსა და ნამყოს ფორმებს (ა. შიფნერი, რ. გაგუა), აწმყოს,

მყოფადისა და ნამყოს ფორმებს (პ. ჭრელაშვილი), ბრძანებითის ფორმას (ი. დევერიული).

გვაქვს ნამყოს მწკრივთა (ნაკვთთა) მნიშვნელობის სხვადასხვაგვარი გაგება, შესაბამისად ტერმინებიც (თურმეობითები – შედეგობითები, ნამყო წინარე წარსული, I ნამყო, II ნამყო...).

ე. წ. წესიერი უდლების ზმნებში მწკრივთა გამოყოფა ხდება საყრდენი ფუძისა და მისი ზოგადი სემანტიკის საფუძველზე. რიგი მწკრივის მნიშვნელობის დადგენა მეტად რთულია, როგორც სამართლიანად აღნიშნავენ მკვლევრები, განსაკუთრებით ნამყო დროის მწრიკვებში, თუმცა მიახლოებითი მნიშვნელობის დადგენა მაინც შესაძლებელია.

ფუძეთა მიხედვით მწკრივების დაჯგუფებისას ამოსავალ ფუძეებად გვევლინება აწმყოს, მყოფადის, ნამყოს ფორმები.

I (აწმყოს) ჯგუფი (სერია)

მაგალითად: აბარ „კერვა“ ზმნის, რომელიც ასკექტს არ განარჩევს, აწმყოსა და მყოფადის მწკრივებს საერთო ფუძე და I და II ჯგუფს საერთო ფორმები აქვს. მოგვავს I პირის ფორმები:

აწმყო – აბ-ო-ს „გკერავ“

ნამყო უსრ. – აბრა-ს (< აბორა-ს) „გკერავდი“

თურმეობითი – აბრა-ლო-ს (< აბორა-ლო-ს)

თურმეობითის ფუძეა ნამყო უსრულის ფორმა.

ზმნებში, რომლებიც სრულ და უსრულ ასკექტს განარჩევენ, II (მყოფადის) ჯგუფი სრული ასკექტის ფორმებია (მაგ. აწმყო – ვ-ეფხო-ს (უსრ. ასპ.) „გიცვამ (კაბას...)“,

მყოფადი – ვ-ეფხო-ს (სრ. ასპ.) „ჩავიცვამ (კაბას...)“.

III (ნამყოს) ჯგუფი

ნამყო I – ავბ-ნა-ს (< აბ-ინ-ას) „ჩავიცვი (კაბა)“

ნამყო II – ავბ-რა-ს (< აბ-ინ-რა-ს) „ჩავიცვი (კაბა)“

ნამყო III – ავბ-რა-ლო-ს (< აბ-ინ-რა-ლო-ს) „ჩამიცვამს (კაბა)“

III (ნამყოს) ჯგუფში შეიძლება გვქონდეს როგორც სრული, ისე – უსრული ასპექტის ფორმები.

შ 6 შ. კილოები (იხ. კილო), ბრძანებითიც კი (ი. დეტარიუმი). ზოგ მკვლევარს უდღების სისტემაში შეაქვს.

მწკრივთა დაბოლოებანი სუფიქსებია და მათთან ერთად ფუძის ფლექსიაც დაწნდება ასპექტის მიხედვით დაპირისპირებულ ფორმებში (იხ. ასპექტი).

I ჯგუფის მწკრივებში ღ, უ, ე, ი, ერთეულ შემთხვევებში ა დაბოლოებანია დადასტურებული. შეინიშნება გარდამავლობის მიხედვით სუფიქსების ერთგვარი განაწილება: გარდამავალ ზმნებთან მეტწილად ღ დაბოლოება იჩენს თავს, გარდაუვალთან – ე.

-დარ- და **-დალარ-**-ით შედგენილი ზმნების უდღებისას იუდღება **-დარ** და **-დალარ** შესაბამისად მათი დამოუკიდებლად უდღებისა. აწმყოსა და მყოფადის მწკრივებში **ძირითადი ზმნის დაბოლოებანიც** პოვნიერია, ნამყოს მწკრივებში დაბოლობები რედუცირებულია ბაცბურში ცნობილი რედუქციის თანახმად. როულ ზმნებად ჩამოყალიბების პროცესი ჯერ კიდევ დასრულებული არ არის.

ბაცბურში გამოიყოფა თავისებური უდღების ზმნები:

1. რიცხვი მონაცვლე (მაგ.: დაჭინ „წართვა“ – დახინ „წართვა ბეგრი“).
2. მწკრივში მონაცვლე (მაგ.: ლიკი „ამბობს“ – ალი „იტყვის“).

ზმნისართი

ზმნისართი, მისი წარმოება და ფუნქციები ბაცბურში მეტ-ნაკლები სისრულით განხილული აქვთ ან. შიფნერს, დ. იმნაიშვილს, ი. დეშერიევს, რ. გაგუას – დ.-ი. პოლისკის, კ. ჭრელაშვილს, ლ. სანიკიძეს აგრეთვე მ. მიქელაძეს, ვ. ჩოქავას...

ბაცბურში ისე, როგორც რიგ სხვა ენებში გამოიყოფა პირველადი – მარტივი (resp. არამოტივირებული) და ნაწარმოები (resp. მოტივირებული) ზმნისართები.

I. პირველადი – მარტივი ზმნისართებია:

ბშა (ბშარჩევ) – მუდამ, ყოველთვის; გარგ – ახლოს; დუბ – ბევრად; რაედროვან, რადროვან – ბლომად, მრავლად; გჰათ – მაშინ; ვუხ, ვუხ – უკან; გჰალაჲ – სრულად, სრულებით; თხა, თხე – დღეს; იქ, ინე? – ახლა? შიფნ. 64; ინც-ახლა; ისე – აქ; ისევ – აქეთ; იშნა, უშნა – აქ, იქ; იშტ – ასე; მაცან? – როდის? მაწყ – ხან, ზოგჯერ; მელ? – რამდენი? მიჩ? – საით? მოჸ – როგორ? მოც – მაინც, დაახლოებით; მჰალ – ზიარად, საზიაროდ; ნიფს – სწორად. ასევე; ნჰაფური – გარეთ; ნჰაივ – გარეთ; ოვშტ, უვშტ – ისე; პალო – მეხუთე დღეს; სო „აქეთ“; ტყოც – კიდევ, კვლავ; ტყოცლო – მომავალში; უისი, ოსი, ოსე – იქ; პალო – დღეიდან მეხუთე დღეს; ულო – დღეიდან მეოთხე დღეს; ფსარერი – გუშინ; ქასტენ – ჩქარა, სწრაფად; ქიქოც – ადრე, წინათ, უწინ; ჩახ – შორს; წყე – ერთხელ; ჯან – ხვალ; ჯენ – შემდეგ, მერე; ჰათერი – მაშინვე, მყისვე; ჰათხერი – წინ; ჯერ – დასაწყისში, ჯერ...

აქ მოყვანილ მარტივ ზმნისართოაგან ზოგი წარმოშობით ნაწარმოებია: ჰაჸათ – მაშინ: ე+ჰათ, შდრ. ჰათ, ჰათელ – მაშინვე, მყისვე; ისე – აქ: ი+სე, შდრ. უისი < ოსი < ო+სი – იქ; იშნა – აქ: ი+შნა; უიშნა – იქ: უიშნა < უ+იშნა < უ-იშნა: იშტ – ასე: ი+შტ, შდრ. უიშტ < ოვშტ < ო-იშტ „ისე“, რომელთათვისაც საერთოა ი, ე, ო ანლაუტში, რომლებიც შეიძლება უკავშირდებოდეს ნაცვალსახულურ ძირებს – ე „ეს“, ის „ეგ“, ო „ის“. ს წარმოდგენილია სო – აქეთ ზმნისარ-

თშიც. ნაცვალსახელურ ძირებთან კავშირზე განხილულ ზმნისართებში პირველად მიუთითებს ა. შიფნერი.

ლო თანდებული შეიძლება გამოიყოს ზმნისართებში: ტყოც-ლო – მომავალ-ში, შდრ. ტყოც – კიდევ, კვლავ; პალტ – მეხუთე დღეს –დღეიდან (ზედმიწ. ხუთ დღეში) შდრ. ფხა < ბხა „ხუთი“(?)

ვუპ>-ლო – პირდაპირ, შდრ. ვუპ> – პირი, პირისახე.

ზმნისართებს ნახევრად ფორმაციალურ ებად სიტყვებს განუკუთვნებენ. იგი შეიძლება შეგვხვდეს: 1. მოქმედებითი და გამსჭვალვითი ბრუნვის ფორმებში; 2. ერთ-, ორ- და იშვიათად სამ- თანდებულიან ბრუნვათა ფორმებში.

ზმნისართი გამსჯალითის ფორმით: პ>ათ-ხ, პ>ათ-ხ-ა! – წინ! (вперед!) პ>ათ-ხე – უწინ, მაშინ, შდრ. პ>ათ – მაშინვე; ტყო-ახ – ჩვეულებრივ, შდრ. ტყოც – კიდევ. კვლავ : მიჩ-უხ? – სად? შდრ. მიჩ? – სად? საით? მაცა-ხ – ერთხელ, ოდესდაც, შდრ. მაცან? – როდის? იცახ – ამასობაში (ა. შიფნერი, გვ. 64), შდრ. ისე (?).

ზმნისართი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით:

ის-ევ – აქეთ, შდრ. ისე – აქ; ეს-ევ – იქით, იქითკენ; ოს-ივ – იქით, იქითკენ, შდრ. უისი < ოსი – იქ; ნშა-ივ – გარეთ, გარეთა მხარეს, გარეთკენ, შდრ. ნშაფ < ნშაფი (ნშაციპ> ფუძეა ნშაფი) – გარეთ.

-რ ე^ნ - თანდებულიანი ზმნისართები:

ესე-რე^ნ, ისე-რე^ნ – აქედან; ოვს-რე^ნ – იქიდან; მიჩ-რე^ნ? – საიდან? შდრ. მიჩ? – სად?

-პ> – თანდებულიანი ზმნისართები:

ესე-პ>, ისე-პ> – აქ; ოსი-პ> – იქ; ოსი-პ> – იქ; გარგე-პ> – ახლოს; ტყუი-პ> – უკან, შდრ. ტყოც – კიდევ, კვლავ, უკან; სიბსრე-პ> (სიფსრ-პ>) – გუშინწინ, შდრ. ფსარე-პ> – გუშინ; მიჩა-პ>? შდრ. მიჩე? – სად?

-მცინ – ო ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი ზმნისართები

ისე-მცინ – აქამდე; ოსიმ-მცინ – იქამდე

-დოლინ – ო ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი ზმნისართები:

ინც-დოლინ – ამის შემდეგ, დღეიდან, შდრ. ინც – ახლა; **ეპათ-დოლინ** – იქიდან მოყოლებული, იმ დროიდან; **ქიქ-დოლინ** – დიდი ხნიდან, ოდიოგან, შდრ. ქიქოც – ადრე, წინათ;

ერთთან დებული ანია აგრეთვე ზოგი ზმნისართი, რომელიც **-ივ**, **-ლ**, **-ნ-** სეგმენტებზე ბოლოვდება:

გარგ-ივ-ჸ – ახლოს; **იქს-ივ-ჸ** – აქეთკენ; **ლაჭ-ივ-ჸ** – ზემოთკენ; **მიჩ-ივ-ჸ?** – საითკენ? **ოს-ივ-ჸ** – იქით, იქითკენ, მიღმა, შდრ. **ოს-ივ** – იქით, იქითკენ.

გარგე-ლ-დაჸ – ახლოს, შდრ. გარგე-ლ სიახლოვეს; **ისი-ლ-დაჸ** – იქიდან.

გარგე-ხ-დაჸ – ახლოდან; **მიჩხდაჸ**? საიდან? შდრ. მიჩხ-მაც – ყველგან (მიჩ? – სად? მა-არა, ზედმიწ. სად არა? – ყველგან).

ზმნისართი ორთან დებული ანი ბრუნვის ფორმით

ჸ + დაჸ თანდებულიანი

ტყუი+ჸ+დაჸ – უკნიდან (აქეთ), შდრ. ტყოც – კიდევ, უკან; **ტყუი-ჸე** – უკან;

რე+დაჸ – თანდებულიანი

ისე-რე-დაჸ – აქედან, შდრ. **ისეჸ** – აქ, **ისე-რენ** – აქედან; **უდს-რე-დაჸ** – იქიდან, შდრ. **ოსიჸ** – იქ, **ოდს-რენ** – იქიდან; **მიჩ-რე-დაჸ?** – საიდან? შდრ. **მიჩე?** – სად? **მიჩ-რენ?** – საიდან?

ლო+მცინ – თანდებულიანები

მაც-ლო-მცინ? – სანამდე? როდემდე? შდრ. **მაცან** – როდის? **მაცა-ხ** – ერთხელ, ოდესდაც; **ირც-ლო-მცინ** – აქამდის (ამ დრომდე), შდრ. **ინც-ახლა**; **ჸათლო(მცინ)** – აქამდე (ამ დრომდე), შდრ. **ჸათ** – მაშინვე; **ეხათ-ლო-მცინ** – იქამდე (იმ დრომდე), შდრ. **ეჸათ** – მაშინ;

-ი ვ ს ე გ მ ე ნ ტ ხ ე დ ა ბ ო ლ ო ე ბ უ ლ ი ზ მნისართებიდან თ თ ა ნ დ ე ბ უ -
ლ ი ა ნ ი ბრუნვის ფორმები:

გარგ-ივ-ჭ-რე⁶ – ახლოდან (ახლო ადგილიდან)

მიჩ-ივ-ჭ-რენ? – საიდან? (რომელი მხრიდან?)

ზმინისართი სამთანდებულიანი ბრუნვის ფორმით ტყუდრებულია – უკნიდან (აქეთ), შდრ. ტყოც – კიდევ, უკან, შდრ. ტყუდრებულია – უკან.

გვხვდება აგრეთვე ზმინისართის ასეთი ფორმებიც ჰათ-ხ-რენ-დაჭ - წინა-დან, შერ. ჰათ-ეს - მაშინვე, მყისვე; ჰათ-ხ- -წინ;

ტყევ-პუნქტი - უკან (უკანა მხრიდან), შდრ. ტყოც - კიდევ, უკან, შდრ.

ԾԱՇՔ-Ֆ> - ՇԱԲ.

კიკელ-დაჭ-ივ-ხ – ქვემოთ (ქვემოთ მხარეს), შდრ. კიკელ – ქვემოთ, ქვეშ.

II. ნაწარმოები ზმნისართები

1. ზმნისართის მაწარმოებელია –შ, -იშ სუფიქსები, ასეთი -იშ-სუფიქსიანი ზმნისართები, ჩვეულებრივ, იწარმოება ზედსართავი სახელებისაგან: ნოწყლი-შ – ძალიან, ძლიერ, შდრ. ნიწყლი^ნ – ძლიერი; ნეთხი-შ – თხლად, შდრ. ნეთხი^ნ – თხელი; მოვ-შ (<მოი-შ) > მუვ-შ – ცუდად, შდრ. მოსვი^ნ – ცუდი, დავ-იშ – მსუბუქად, შდრ. დავი^ნ – მსუბუქი; დახე-შ – გრძლად, შდრ. დახე^ნ – გრძელი; დარსტ-ეშ – მსუქანი, შდრ. დარსტე^ნ – მსუქნად დაცუ-შ – მოკლედ, შდრ. დაცუ^ნ – მოკლე; ლახუ-შ – დაბლა, შდრ. ლახუ^ნ – დაბალი... ძვირო-შ – ძვირფასად, შდრ. ძვირო^ნ – ძვირფასი; შხირო-შ – ხშირად, შდრ. შხირო^ნ – ხშირი...

ზორა-ვშ – < ზორა-იშ ძალიან, შდრ. ზორა – ძლიერი; ატა-ვშ (< ატა-იშ) – ადგილად, შდრ. ატა⁵ – ადგილი.

-შ < -იშ: -იშ სუფიქსის ი ხმოვნისა და (*ნ>*⁶-თანხმოვანჩამოშორებული ზედ-სართავი სახელის ბოლოხმოვნის შერწყმის შედეგად ი + ი > ი, ე + ე > ე, უ + ი > უ > უ, ო + ი > ო > ო > ო. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ -ე⁶-ზე დაბოლოებული ზედსართავებისაგან ნაწარმოებ ზმნისართთაგან -იშ სუფიქსი შემონახულია ლაპე-იშ (<ლაპეიშ> > || ლაპ-იშ-მაღლა (შდრ. ლაპ-ე⁶ – მაღალი); ლაზე-იშ (< ლაზეიშ) || > ლაზ-იშ – კარგად (შდრ. ლაზ-ე⁶ – კარგი) ზმნისართებში.

ევ (< ეი) დიფთონგმა ბაცბურში შეიძლება მოგვცეს ე || ი ხმოვნები.

-იშ სუფიქსი გამოიყოფა ტ⁶-ზე დაბოლოებული ზედსართავისაგან ნაწრმოებ დაჭუაშ (< დაჭო-იშ) – დიდად (შდრ. დაჭო⁶ – დიდი) ზმნისართშიც.

იშ ბაცბურში აბსოლუტივსაც აწარმოებს, იგი ზმნისართისა და აბსოლუტივის საერთო სუფიქსი ჩანს (ზმნისართი და აბსოლუტივი, როგორც ცნობილია, სემანტიკურ-ფუნქციურად ახლოს დგანან ერთმანეთთან).

2. ბაცბურში დასტურდება არ ს ე ბ ი თ ი და რ ი ც ხ ვ ი თ ი სახელებისაგან ნაწარმოები ზმნისართები ბრუნვის ან თანდებულიანი ბრუნვის ფორმით: ჩუ-ჭ – სახლში, შინ, შდრ. ჩუ⁷ვ⁷ა – თავისი სახლი, ბინა; ატა-ებ – მარჯვნივ, შდრ. ატა⁶ – მარჯვენა... ცჰან-ლ – ერთად, შდრ. ცჰა – ერთი.

3. უარ ყოფითი ზმნისართები ცო – არა, მა – ნუ ნაწილაკების დართვით მიიღება: ცო-მაცნე – არასოდეს, შდრ. მაცნე – როდესაც; ცო-მიჩე – არსად, შდრ. მიჩ⁷ა – სად? მა-მიჩე – ნურსად, შდრ. მიჩ⁷ა სად? მაწყ⁷ე – ზოგჯერ, შდრ. წყე – ერთხელ...

4. მიმართებითი ზმნისართები კითხვითი ზმნისართებისგან არის ნაწარმოები ე ა ნაწილაკების დართვით: მაცნ-ე? (< მაცა⁶+ე) – როდის?

ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი მიიღება მარტივი ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი ს გ ა თ რ კ ე ც ე ბ ი თ მაწყმაწყ – ხანდახან, შდრ. მაწყ – ზოგჯერ; ბედ-ბედ⁷ა – ცალ-ცალკე, შდრ. ბედ – ცალკე;

ჩაგი⁶ ჩაგ ჩაგრენ ჩაგ – შორიშორს, შდრ. ჩაგ – შორს

წყებაზწყე შდრ. წყე – ერთხელ

გარგმარგე – ახლომახლო, შდრ. გარგ – ახლოს.
გაორკეცებულია ზმნისართის თავკიდური მარცვალი: კაძკაძიკ – შდრ. კაძიკ – ცოტა; ქასქასტე – ხშირად, შდრ. ქასტე – ხშირად;

წმერწმერქვა^ნ – სრულიად მოულოდნელად, შდრ. წმავრქვა^ნ – მოულოდნელად;

წყერწყერლო – უცბად, შდრ. წყავრქვა^ნ, წყავრქო^ნ – უცბად, მოულოდნელად.

ზმნისართი წარმოადგენს სახელების გაორკეცებას:

ხა ხანეპ – დროდადრო, შდრ. ხა^ნ – დრო, ხანი, დე დენიპ – დღითიდღვ, შდრ. დე – დღე.

ზმნისართი მარტივი ზმნისართების შედგენილი კომპოზიტია:

სო-დაჭვა – აქეთ-იქით, შდრ. სო – აქეთ, დაჭვა – -გან თანდებული – ზმნისართი (აქედან იქითა მიმართულებას აღნიშნავს – იქით).

ბუსუ-ბუსუ – დამდამობით, შდრ. ბუსა (>ბუსუ) – დამე

ზმნისართი თხაბუს – წუხელ შედგენილია თხა – დღეს და ბუსუ (< ბუსა) – დამით ზმნისართებისგან.

რიცხვითი სახელები საგანგებოსაგან შედგენილი კომპოზიტი ზმნისართი: ცჰაშინდ – ერთიორად, შდრ. ცჰა – ერთი, ში – ორი; ცჰატაედ – ერთისამად, შდრ. ცჰა – ერთი, ჯა – სამი...

გვხვდება ფრაზეოდოგიზმი ზმნისართის მნიშვნელობით: მელუ დე დაღო – ყოველდღე (ზედმიწ. „რამდენიც დღე მოდის“).

გვაქვს ქართულიდან ნასესხები ზმნისართები როგორც მარტივი, ისე – ნაწარმოები.

მარტივი ზმნისართები: ჯერ – ჯერ; ცა^ნ – ხვალ(?)

ნაწარმოები ზმნისართები ქართული სუფიქსებით: ლავმზრ-ათ – ლამაზ-ად; სანადრ-ოდ – სანადიროდ...

ნაწარმოები ზმნისართი ზოგჯერ შედგება ბაცბური და ქართული ფუძეებისაგან: სტემაფერად – ყოველი მხრივ, შდრ. ბაცბ. სტენ (> სტემ, ასიმილაციის შედეგად), ვუხ? – რა? ნაცვალსახელის მეორე საბრუნებელი ფუძე + ფერად, სტემაფერად (ზედმიწ. რა(გინდა რა) ფერად – ყველანაირად – ყოველი მხრივ.

ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი და სხვა მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ი ს ნ ა წ ი ლ ე ბ ი

ზმნისართს შეიძლება პქონოდა ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ თ ა ნ ს ა ე რ თ თ ფ თ რ მ ა (შდრ. ჩაჩნ.-ინგუშური და სხვ. ენები). ბაცბურში ასეთი შემთხვევები საძებნია. სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია ერთი სიტყვა – დუჭ – 1. ბევრი; 2. ბევრად, – ზედსართავისა და ზმნისართის მნიშვნელობით.

შესაძლებელია გამოიყოს კიდე მთალ ფორმა, რომელსაც ზედსართავისა – ზიარი, საზიარო და ზმნისართის – ზიარად, საზიაროდ მნიშვნელობა აქვს: ოვარგოპ> მ ჳ ა ლ ბაღ ბა – მაო საზიარო ბაღი აქვთ... ჭავ მ ჳ ა ლ დივე^ნ – ყანა ზიარად დათესეს...ასევე – წყარტუ^ნ, წყარტო^ნ 1. ხალასი, წმინდა; 2. სრულიად, ერთიანად: წყარტუ^ნ ჩაღ^ნ რაიბკი იცნორ – ხ ა ლ ა ს ი ვერცხლის კოვზები უყიდია.

ე დათხურ წყარტუ^ნ დათე^ნ და – ეს ხავიწი ერთიანად ერბოა. ზმნისართიცაა და ზედსართავიც აგრეთვე ე ვ რ თ ვ ა^ნ, ა ვ რ თ ვ ა^ნ – 1. ბევრი; 2. ბლომად, მრავლად: ბაცბიგოპ>^უ ე ვ რ თ ვ ა^ნ შე და – წოვა-თუშებს ბ ე ვ რ ი ცხვარი ჰყავთ (ცხვარი ბლომად ჰყავთ).

ზმნისართები ფორმით ემთხვევა ბოლონაზალურხმოვნიან ზედსართავებს: წშავრქვა^ნ, წშავრქვო^ნ, წშირქვა^ნ – უცბად, მოულოდნელად, ქასტე^ნ – ჩქარა...

ზედსართავებში V^ნ დაბოლოება წარმოშობით არ უნდა იყოს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი.

ზმნისართების ნაცვალ სახელ ე ბ თ ა ნ ს ა ე რ თ თ ს ე გ მ ე ნ ტ ე ბ ი ს შესახებ იხ. ზემოთ.

ზმნისართები და თანდებულები (resp. ზმნისწინები, იხ. ქვემოთ).

ლ ე ქ ს ი კ უ რ ი მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ი ს მიხედვით ზ მ ნ ი ს ა რ თ ე ბ ი შეიძლება დავაჯგუფოთ ვითარებით და გარემოებით ზმნისართებად.

ვითარებითი ზმნისართებია: ატავში – ადვილად; დახეშ – გრძლად, დარსტეშ – მსუქნად; დაცუშ – მოკლედ; ზორავშ – ძალიან; დავიშ – მსუბუქად; იაფად (სატაბოპ>) ნაჩხ დავიშ დეხკლა – შემოდგომაზე ყველი იაფად იყიდება)... მო' – ისე, უბრალოდ დაახლოებით: იშტ – ასე; უშტ – ისე; ბედ-ბედ – ცალ-

ცალკე; ქასტ-ქასტეშ – ჩქარა-ჩქარა; ქაძ-ქაძიკ – ცოტა-ცოტა; ცჰანდ – ერთად; საუბ-ემუშ- მეტნაკლებად; ლავმზრათ – ლამაზად...

გაორ კეცებული ზმნისართები ინტენსივობას გამოხატავენ (ქასტეშ – ჩქარა, შდრ. ქასტ-ქასტეშ – ჩქარ-ჩქარა....).

-შ, -იშ სუფიქსებით ნაწარმოენ ზმნისართები განარჩევენ ხარისხის ფორმებს.

გარემოებითი ზმნისართები

ადგილის: ოასტი, უასტი – იქით; ოსი – იქ; ისეჭა – აქ; იშნა – აქ; უვშნა – იქ; ჩატ – შორს; გარგ – ახლოს; ნშაიც – გარეთ; ისევ – აქეთ; ესევ, ოსივ – იქით, იქითკენ; ტყუდრ – უკან; ისემცი – აქამდე; ოსიმცი – იქამდე, პათხ – წინ; გარგედა – ახლოს, „სიახლოები“; ისიღდაპ – იქიდან; გარგიგპრე – ახლოდან; უვსრენდაპ – იქიდან; ტყუდრიპ – უკან (მხარისკენ); კიკელდაპივხ – ქვემოთკენ; სოდაპ – აქეთ-იქით...

დროის: წევ – ერთხე; ოხა – დღეს; ბზა – ყოველთვის; ინც-ახლა; ქიქო' – უწინ, ადრე; ეპათ – მაშინ; პათეც – მაშინვე მყისვე'; ლამო' – ზეგ; ჯერ – ჯერ; მაცახ – ერთხელ, ოდესდაც; პათხეც – უწინ; ტყოცლო – მომავალში; ინცდოლი – ამიერიდან; სიფსრეპ – გუშინწინ; ინცლომცი – აქამდე (ამ დრომდე); მაწყმაწყ – ზოგჯერ; დე დენიპ – დღითი დღე; ხა ხანეპ – დროდადრო; ოხაბუს – წუხელ...

გითხვითი ზმნისართები

მელ? – რამდენი? მოპ? – როგორ? მიჩევ? – სად? გუ? – რატომ? მაცა? – როდის? მიჩქრე? – საიდან? მიჩუხ? – სად? მიჩიპ? – საითკენ? მიჩხდაპ? – საიდან (რომელი მხრიდან)? მიჩიცეპ? – საითკენ? მიჩრედაპ? – საიდან? მაცლომცი? – სანამდე? როდემდე?

უ ა რ ყ თ ფ ი თ ი ზმნისართები

ცომიჩრპული – არსად; ცომაცნე, ცომაცმე – არასოდეს; ცომიჩრენა – არსაიდან

მამიჩე – ნურსად; მამიჩრენა – ნურსაიდან...

უარყოფითი ზმნისართები ნაწარმოებია დადებითისაგან ცო – არ ან მა – ნუ უარყოფითი ნაწილაკების დართვით ანლაუტში.

მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ ი ზმნისართები

მიჩრპა, მიჩრპული – სადაც; მაცნე, მაცმე – როდესაც; მოპული – როგორც...

მიმართებითი ზმნისართები მიღებული არის კითხვითი ზმნისართებისაგან ე, ა – ც ნაწილაკების დართვით.

უარყოფითი და მიმართებითი ზმნისართები ბაცბურში ქართულთან ინტერ-ფერენციის შედეგია, შდრ. ჩაჩნურ-ინგუშური (ჩაჩნური ენის ქისტური დიალექტის გამოკლებით), სადაც უარყოფით და მიმართებით ზმნისართებს ვერ ვადასტურებთ (დ. იმნაიშვილი).

თანდებული

თანდებული ბაცბურში პოსტპოზიციურია, სახელს მოსდევს. თანდებულები აქ, სხვა ენების მსგავსად, დამოუკიდებელი სიტყვებისაგან მომდინარეობენ. გამოიყოფა პირ ველ ადი (სახელთან შერწყმული) და მეორე ველი (ცალკე მდგომი) თანდებულები.

პირველადია თანდებულები, რომელთა კავშირი ზმნისართსა და სახელთან მეტ-ნაკლებად დაჩრდილულია. მეორე ული თანდებულები რამდენადმე ინარჩუნებენ ზმნისართისა (და სახელის) მნიშვნელობასაც.

პირველად თანდებულიან ფორმებს ბრუნვის ფორმებად მიიჩნევენ. ბრუნვათა თანდებულიანი ფორმების გამოყოფა ბრუნვისნიშნიან ფორმათაგან რთულია, თუ მათს მნიშვნელობებსაც გავითვალისწინებთ; მათი ფუნქციები შესასწავლია, ამის გამო თანდებულიან ბრუნვათა სხვადასხვა რაოდენობას ითვლიან სპეციალურ ლიტერატურაში.

პირველადი თანდებულები, ბრუნვის ნიშნების მსგავსად, მეორე საბრუნებელ ფუძეს დაერთვიან, მეორე ული თანდებულები – მიცემითის, ნათესაობითისა, აბსოლუტივისა (სახელობითის) და გამსჭვალვით ბრუნვათა ფორმებს.

პირ ველ ადი – სახელთან შერწყმული თანდებულები

-ღ || < -ღა (შდრ. გვ < გო, ლვ < ლო) გამოხატავს მიმართულებას თევილა-ღა – სალოცავის გავლით... გავრცელებულია ქართული ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ანალოგიური ფუნქციით: ო ჰერე-ღ ვერწინ – ის ქვად იქცა... დუღებრე-ღ ხილარ – ექიმად ყოფნა...

-ხ: გვხვდება დამატებასთან: ხი-ხ ვალენ – წყალზე გავიდა...

-გვ < გო აღნიშნავს მოქმედების მიმართულებას: ათა-გვ – ძროხასთან... გვხვდება დამატებასთან: ას ბადრე-გვ ხი დაითნას – მე ბაგშვის წყალი მოვატანინე...

-ლო < ლო გამოხატავს მიმართულებას (კრებით, ნივთიერებათა... სახელებთან): ვენე-ლო – ლვინში...

-ცინ აღნიშნავს თანაობასა და მიმართულებას: ნაყბისტე-ცინ – ამხანაგთან ერთად... მამი-ცინ ვუღტუ – მამიდასთან მიდის...

-რენ || **ლენ** -გან თანდებულია: სკოლე-რენ – სკოლიდან...

-ხინ აღნიშნავს მიმართულებას, ვიღაცისგან ან რაღაცისგან გამოყოფით: ფსტუ მარ-ცინ ბედ ვალენ – ცოლი ქმარს გაეყარა (ქმრისგან ცალკე გავიდა)... მასთხოვებინ ცპავნი ჰეხერპუ ქორთო ზოფბიდენ – მტრისაგან ერთ გამოქვაბულს შეაფარა თავი...

-მცინ-ს -მდის თანდებულის მნიშვნელობა აქვს: ისე-მცინ – აქამდის...

მეორეული (ცალკე მდგომი) თანდებულები

მაქ – ზედა: ტივ-ენ მაქ ვა – ხიდზე(და) არის...

კიძელ – ქვეშ: ტივ-ენ კი კელ ვაიხნას – ხიდის ქვეშ ვსეირნობ...

ჭათხ – წინ: ო დონ-ენ ჭათხ ლათხე – ის ცხენის წინ დგას.

ვუჟა – შუა; შუაში: ბჭარკინ ვუჟა მარლო ბა – თვალებს შუა ცხვირია...

ფეხ || ფენიხ – გვერდით: წენინ ფენიხ კაკალ ხაციიდენ – სახლის გვერდით კაკალი დარგო...

ლაჭიშ – მაღლა: ბენ-ენ ლაჭიშ – ბუდის მაღლა...

ლახუშ – დაბლა: ოჭუდნ ლახუშ – იმის დაბლა...

გარგ – ახლოს: ბენინ გარგ – ბუდის ახლოს...

ვუხ – ძირას: ხენ ვუხ – ხის ძირას...

გოგეხ – გარშემო: ნაჟტრენ გოგეხ – ბინის გარშემო...

ტყუჟჲ – უკან: წენინ ტყუჟჲ ჟე დაჟე – სახლის უკან ცხვარი ძოვს...

რთული – ორი და მეტი თანდებული სახელის ფორმებში

ორი ან მეტი თანდებულისაგან შედგენილი რთული თანდებული ამა თუ იმ თანდებულით გამოხატულ მნიშვნელობას უფრო აკონკრეტებს. ბაცბურში ფუძებთან შერწყმულ თანდებულს შეიძლება დაერთოს სხვა თანდებული, რომელიც აგრეთვე გვხვდება სახელის ფუძესთან შერწყმული სახით **-რენ**, **-და**, **-ჲ**, **-ხინ**...) და აგრეთვე **მცინ**, არ არის დადასტურებული ცალკე (ზმნისართის სახით). ანალოგიური ვითარება გვაქვს ცალკე მდგომ თანდებულიან ფორმებში, მათთანაც იგივე თანდებულები იჩენენ თავს.

ბრუნვის ფორმასთან შერწყმული რთული თანდებულები

-გო-რე ^ნ :ქოც-გო-რე ^ნ	- ქვევრიდან...
-გო-მცი ^ნ : ფპ>ე-რგო ^უ -მცი ^ნ	- სოფლამდე...
-გო-ხ: პ>უნა-გო-ხ	- ტყესთან და მის არემარეში...
-გო-ღ: ლამუ-გო-ღა	- მთასთან გავლით...
-გო-რპ>ა: პ>არგ-გო-რპ>ა	- წისქვილთან...
-ლო-რე ^ნ : კავე-ლო-რენ	- ყანიდან („ყანაშიდან“)...
-ლო-მცი ^ნ : სტაბ-ლო-მცი ^ნ	- შემოდგომამდე...
-ლო-ხ: გევბი-ლო-ხ	- ხეობების შემოგარენში...
-ლო-ღა: პ>უნ ^უ -ლო-ღა	- ტყეში გავლით...
ლო-ღ-ღარპ>ა: ხი-ლო-ღ-ღარპ>ა	- წყალზე გავლით...
პ>ათხ-რე ^ნ : ლამუნ პ>ათხე-რე ^ნ	- მთის წინიდან...
პ>ათხ-ღა: ქოცონ პოათხ-ღა	- ქვევრის შინიდან გავლით...
კიკლ-ერე ^ნ : წენინ კიკლ-ერე ^ნ	- სახლის ქვემოდან...
კაკლ-ღა: ხენენ კიკლ-ეღა	- ხის ქვეშ გავლით...
ვუყ-რე ^ნ :ჭაგენ ვუყ-რე ^ნ	- ყანის შუიდან...

ნაწილაკები

ბაცბურში შეინიშნება, მსგავსად ჩაჩნ.-ინგ. და სხვა ენებისა, ცალკეული ბერები, ბერათა ჯგუფები და სიტყვებიც ნაწილაკის ფუნქციით. ნაწილაკი პრეპოზიციური და პოსტპოზიციურიცაა, – სიტყვასთან შეზღიულიც და ცალკე მდგრმიც. მნიშვნელობის მიხედვით ნაწილაკთა სხვადასხვა ჯგუფები გამოიყოფა:

მითოთებითი ნაწილაკები:

ე, ებ> – ეს: ე წა დაჭო^ნ და – ეს სახილი დიდია...

ი, იბ> – ეს

ო – იგი; ის: ო ლამ – ის მთა...

კითხვითი ნაწილაკები

-ო: ხი და კ კონი დარ? – მდინარე დიდი იყო?

-ა' (გვხვდება ჩაკითხვისას, შეიძლება იყოს ემფატიკური ხმოვანი): ფპუ-ა'? – ძალლი?...

ჭიბ: ვავ დო^ნ ჭი ი კ ბეჭნოლი? – ჩვენი ცხენი ხომ არ მოსულა?..

ხუმ: დაყარ ხუმ ჭექდო? – საჭმელს ხომ ამზადებ?..

თურ – ნუთუ

მიგებითი ნაწილაკები

დადებითი:

ჰაბ – დიახ, ხო, ჯი

უარყოფითი:

ცო – არა

მა – ნუ

განუსაზღვრელობითი ნაწილაკები

-მე, -მი, -მ: მიჩ-მე – სად-მე... მოპ-მი – როგორ-მე... ვუ-მ (< ვუ-ხ) – რა-მე...

-გებ, -გებ, -გ – და: კენ-გ ეც – მერედა...

ს ი ტ ყ ვ ა ს ს ი ტ ყ ვ ი თ ი ნაწილაკები

-ადნრტ - -ო

გ ი ძ ლ ი ე რ ე ბ ი თ ი ნაწილაკები

-ო, -ე < ად, უა - -ც: ნანა-ვ ჩუპ> ვა - დედაც სახლშია...

-ც - -ც: ნატურ-ც ლოტმ პალ ვახენო - ნატოც მთაში ასულა...

ბაცბურში საკუთარი ნაწილაკების გვერდით და პარალელურად ქართული-დან შეთვისებული ნაწილაკებიც გვხვდება (იხ. ხემოთ - ჭიპ, ხუმ, -ო, -ე, ც...).

სინტაქსი. I. სახელური შესიტყვების (ატრიბუტული სინტაგმის) ანალიზი

ბაცბურ ენაში საზღვრული (არსებითი სახელი, მიმღეობა, მასდარი) და მასთან დაკავშირებული მსაზღვრელი სახელი (ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, არსებითი სახელი...) წარმოადგენს ატრიბუტულ სინტაგმას, სახელურ შესიტყვებას:

ზედსართავი სახელი მსაზღვრელად-განსაზღვრებად
წეგე^ნ ბაძრახ — წითელი ბაირალი; დახე^ნ ლარჯ — გრძელი ყური; ღაზე^ნ ათხე —
კარგი სალესავი; კუხი^ნ დო^ნ — თეთრი ცხენი; ზარჭი^ნ ვე^ნ — შავი ღვინო...
მაწრი^ნ ქანიზ — ტკბილი ყურძენი; მუტორე^ნ ტოტ — ჭუჭყიანი ხელი; ტოღწი^ნ
კამბექ — უტოლო, უცალო კამეხი...

ზედსართავის ხარისხის ფორმაც გვხვდება მსაზღვრელად: მოსაიტების ბუღა —
უცუდესი ღამე; კაწკურვი^ნ კნათ — უმცროსი ბიჭი; ღაზივხუ ხი — საუკეთესო წყალი.

რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად (განსაზღვრებად)
ცჰა ბადერ — ერთი შვილი; კო კორ — სამი ვაშლი; ისა ცარჯ — ცხრა კბილი.
შილღე^ნ კლას — მეორე კლასი; ფხილღე^ნ ფხაკალ — მეხუთე კურდღელი;
ტყალღე^ნ დე — მეოცე დღე...

ნაცვალსახელი განსაზღვრებად
სე^ნ თურ — ჩემი ხმალი; სახი^ნ ნან — ჩემი დედა; პე^ნ მარ — შენი ქმარი; თხახი^ნ
მადვი — ჩვენი (საკუთარი) პური; თხე^ნ წა — ჩვენი სახლი...

ე წა — ეს სახლი; ო სტაკ — ის კაცი; ო აგ — ის ბებია
ოშტრიუნტ სტაკ — ისეთი კაცი;
მოლუნტ კოშოლ? — როგორი ნაშნავი? მენუს დონტ? — რომელი ცხენი? მიჩრენტ
დოპ? — სადაური ქალი? მელ' ტარკ? — რამდენი თითი?
ჰავან უაგნო? — ვისი წიგნი?
სტინ ზაბიკ? — რისი კოვზი?

კენკენაც დაური — სხვადასხვა ბალახები...

ა რ ს ე ბ ი თ ი სახელი განსაზღვრებად ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ბრუნვაში ცჭა თოფრ
ფსუნტ — ერთი თოფრა ქერი;

ცჭა თოფ ფანლენტ — ერთი თოფი ბამბაზია...

მ ი მ ღ ე ო ბ ა განსაზღვრებად
ბათაინო წოდო — შემწვარი მწვადი; თხუდნი ვოპ — მტირალი ქალი;
მაქხეცუდნი კეხ — საჭდომი უნაგირი; დავდივენო უე — დახოცილი ცხვარი; დავდივენო
ჟაგნო — დაკარგული წიგნი...

ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი განსაზღვრებად ატრიბუტულ მსაზღვრელად
ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გვხვდება მხ. რიცხვში და მრავლობითშიც:

ლამუნტ ანგლოზ — მთის ანგელოზი; ხინტ ბულაყ — წყლის ჭა; ადმრიკენტ ქადრცხი
— მიტკლის ტანისამოსი; ჩხინდრანტ (მრ. რ.) ავხნი — წინდების ნართი...

მსაზღვრელი (განსაზღვრება) არსებითი სახელი შეიძლება იყოს სახელობით
ბრუნვასა და ნათესაობითში პარალელურად: ოქრონტ (ოქროუნტ) (**ოქრო** სახელის
ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა) ტარდ — ოქროს ბეჭედი და ოქრონტ საათ — ოქროს
საათი (დეშერიევი): ოქრონტ სახ. ბრუნვის ფორმას წარმოადგენს. ამოსავალია
ნათესაობითის ფორმა ატრიბუტულ სინტაგმაში.

ატრიბუტული სინტაგმის **მთავარი წევრია** საზღვრული სახელი. გრამატიკულ კლასიშნიან მსაზღვრელში (განსაზღვრებაში) საზღვრული არსებითი სახელის გრამატიკული კლასის ნიშანი წარმოჩნდება: **დახე⁶** ლარკ — გრძელი ყური (შდრ. ლარკ (მხ. რიცხვში **დ** კლასს განეკუთვნება) **და** — ყური არის); **ბავი⁶** მუჭა — მსუბუქი ტვირთი (შდრ. მუჭა მხ. რიცხვში **ბ** კლასს განეკუთვნება) **ბა** — ტვირთი არის; **ვაკო⁶** კნათ — დიდი ვაჟი, **ვაკო⁶** მოჭა — დიდი გოგონა; **ვაკო⁶** წა (შდრ. წა მხ. რ. **დ** კლასს განეკუთვნება) — დიდი სახლი; **ბაკო⁶** ხე⁶ (შდრ. ხე⁶, მხ. რ. **ბ** კლასს განეკუთვნება) — დიდი ხე.

ატრიბუტულ სინტაგმაში განსაზღვრება მეტწილად **პირველ** ადგილზე დგას.

ბრუნებისას მსაზღვრელი **ორი ფორმით** იჩენს თავს: — ერთი — **სახელობითის** და **მეორე — დანარჩენი** (ერგატივის, მიცემითის, ნათესაობითის...) ბრუნვებისა. მეორე ფორმაში ჩრთ „სავრცობი“ გვაქვს: ზედსართავ სახელებთან სახ. კუმი⁶ დო⁶ — თეთრი ცხენი. ერგ. კუმები დონევ, მიც. კუმები დონენ — ნათ. კუმები დონე⁶... სახ. წეგე⁶ ფსტუ — წითელი ხარი, ერგ. წეგები ფსტარავ, მიც. წეგები ფსტარან, ნათ. წეგები ფსტარა⁶...

-ჩრთ- „სავრცობით“ იბრუნება აგრეთვე რიგობითი რიცხვითი სახელები და ზოგი ჩვენებითი ნაცვალსახელი, რომელთაც ზედსართავი სახელის ფორმა აქვთ: რიგობითი რიცხვითი სახელები, -ლე⁶ სუფიქსით ნაწარმოები (შდრ. ზედს. სახელთა მაწარმოებელი -ლე⁶ სუფიქსი: ვაშად-ლე⁶ ძმური, ძმისებური...): სახ. შილდე⁶ კლას — მეორე კლასი, ერგ. შილდები კლასევ, მიც. შილდები კლასენ, ნათ. შილდები კლასე⁶) და უ⁶-ბოლოხმოვნიანი ჩვენებითი შედები: გამუ⁶ „მრუდე“, დაცუ⁶ „მოკლე“...): სახ. ოშტუ ბადერ — ისეთი ბავშვი, ერგ. ოშტუბი ბადრევ, მიც. ოშტუბი ბადრენ, ნათ. ოშტუბი ბადრე⁶... -ჩრთ „სავრცობით“ იბრუნება მიმღეობა: სახ. ათინწ თუქები — დანაყილი მარილი, ერგ. ათინწ თუქხოვ, მიც. ათინწ თუქხონ, ნათ.

ათინჩო თუხო⁶... -ჩრთ „სავრცობი“ იჩენს თავს ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი არს. სახელის ბრუნებისას მეორე საბრუნებელ ფუძეში: სახ. ხი⁶ (ნათ. ბრ. ხი „წყალი“ სახელისა) ბულაყ — წყლის ჭა ერგ. ხიჩო ბულყევ, მიც. ხიჩო ბულყენ...

საზღვრულთან ერთად მსაზღვრელი სახელი ნათესაობით ბრუნვის ნიშნის ნ თანხმოვანია მოკვეცილი: სახ. სტაკი⁶ შალთ — კაცის ხანჯალი; ერგ. სტაცი (< სტაკი < სტაკი < სტაკინ) შალთევ; მიც. სტაცი შალთენ... 2) ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოება მთლიანად იკვეცება და მეორე ფუძე ემთხვევა სახელობითს: სახ. დადე⁶ უგნ — მამის წიგნი, ერგ. დად (< დადე⁶) უგნოვ, მიც. დად უგნონ... შდრ. სახელობითი და „მამა“; 3) ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოება მოკვეცილია, მეორე ფუძე (აქ შესიტყვებაში) სახელობითის ფორმისაა და უკუმშეველი; სახ. ბადრე⁶ იშ — ბავშვის ხმა, ერგ. ბადერ აშირვ, მიც. ბადერ აშირნ... მაშინ როდესაც სახელის დამოუკიდებლად ბრუნებისას მეორე ფუძედ შეკუმშული ფორმა გვაქვს (სახ. ბადერ „ბავშვი“, შდრ. ერგ. ბადრევ (< ბადერევ), მიც. ბადრენ ისევე, როგორც მსაზღვრელ-საზღვრულის სახელობითი ბრუნვის ფორმაში — ბადრე⁶ იშ.

მსაზღვრელის ასეთი ფორმა ბაცბურში ქართველურ ენათა შესიტყვებაში მსაზღვრელის ანალოგიური ცვლილების (იხ. არნ. ჩიქობავა, თ. უთურგაიძე, ა. კიზირია) შედეგი უნდა იყოს.

-ჩრთ „სავრცობით“ იბრუნვის დამოუკიდებელი ზედსართავი სახელი, რიგობითი რიცხვითი სახელი, კითხვითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები. მაგალითად, დამოუკიდებელი ზედსართავი სახელი მაწრი⁶ იბრუნვის ასე:

მხ. რ. სახ. მაწრი⁶ „ტკბილი“

ერგ. მაწრიჩოვ

მიც. მაწრიჩონ

ნათ. მაწრიჩონ⁶

მოქმ. მაწრიჩოვ...

მ ს ა % ღ ვ რ ე ლ - ს ა % ღ ვ რ უ ლ ი ს ბრუნებისას ერგატივსა და ირიბ ბრუნვებში მხოლოდ -ჩრთვა სავრცობიანი **მეორე საბრუნებელი ფუძეა** წარმოდგენილი.

ნათესაობითის ფორმიანი მსაზღვრელი არსებითი სახელის -ჩრთვა სავრცობით ბრუნება (იხ. ზემოთ) უფრო გვიანდელი ჩანს, ნათესაობითში მსაზღვრელი არსებითი სახელის ატრიბუტულ სახელებთან გათანაბრების შედეგი. ჩაჩნურსა და ინგუშურში ნათესაობითი ბრუნვისნიშნიანი მსაზღვრელი სახელი, ჩვეულებრივ, უცვლელად გვხვდება ყველა ბრუნვაში (იაკოვლევი, ზ. მალსაგოვი).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, რომლებიც პირის ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვისაგან მომდინარეობენ, მსაზღვრელის ფუნქციით საზღვრულთან ერთად ბრუნების დროს -ჩრთვა „სავრცობის“ გარეშე იბრუნვიან და მეორე, — ნათესაობითის დაბოლოების 6 — თანხმოვანჩამოშორებული, — ფუძის სახით დაჩნდებიან ერგატივსა და ირიბ ბრუნვებში (ასეთივე ვითარება გვაქვს რაოდენობით რიცხვით სახელებსა და ჩვენებით ნაცვალსახელებში).

მაგალითად, კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელად:

სახ.	სე ^ნ თურ — ჩემი ხმალი, შდრ.	სე ^ნ — ჩემი
ერგ.	სე თურევ	ერგ. სეჩოვ
მიც.	სე თურენ...	მიც. სეჩონ...

ცალკე უნდა შეგჩერდეთ მიმღეობაზე სა% ღ ვ რ უ ლ ი ს ფუნქციით — „მიმღეობურ განსაზღვრებაზე“.

საზღვრულად მიმღეობა ჩვეულებრივ გვხვდება „მიმღეობურ განსაზღვრებაში“, როდესაც მასთან თავის მხრივ დაკავშირებულია მსაზღვრელი სახელი: მსაზღვრელი სახელი + მიმღეობა საზღვრული (საზღვრული ← მიმღეობა → მსაზღვრელი) + საზღვრული არსებითი სახელი.

წოვა-თუშურ ენაში, როგორც ცნობილია, მიმღეობას ახასიათებს სახელური და ზმნური ნიშნებიც, მსგავსად სხვა ენებისა: სახელის გრამატიკული კატეგორიებიდან — ბრუნება, რიცხვი; ზმნურიდან — ასპექტი, დრო; სახელისა და ზმნისთვის საერთო გრამატიკული კლასისა და რიცხვის კატეგორიები.

მიმღეობის ზმნური ნიშნებიდან წოვა-თუშური ენისათვის სპეციფიკურია შესიტყვებაში — სუბსტანტიური მსაზღვრელი + მიმღეობა + საზღვრული სახელი — ზმნური ფუნქცია: იგი მართავს სახელს (სუბსტანტიურ მსაზღვრელს) ბრუნვაში ისევე, როგორც მისთვის ამოსავალი გარდამავალი ზმნა (შდრ. წოვა-თუშურის მონათესავე ენების — ჩაჩნურის, ინგუშურისა და აგრეთვე დაღესტნური ენებიდან დიდოურის... ანალოგიური ვითარება), მეორე მხრივ, მიმღეობაში აისახება სათანადო სახელის სუბსტანტიური მსაზღვრელის გრამატიკული კლასი.

მიმღეობა, ნაზმნარი ზედსართავი სახელი, არსებით სახელთან მსაზღვრელის ფუნქციით გვხვდება: დაცინქ ჭავ — გათიბული ყანა (იხ. ზემოთ).

ეს წესი იმ შემთხვევებზეც ვრცელდება, როდესაც საზღვრულ მიმღეობასაც ახლავს სუბსტანტიური მსაზღვრელი სახელი: სახ. ას ათინქ თუხები (ჩემი დანაყილი მარილი), ერგ. ას ათინჩო თუხოვ, ნათ. ას ათინჩო თუხო⁶...

ასეთ კონსტრუქციაში, როდესაც მიმღეობასთან წარმოდგენილია პრეპოზიციური სუბსტანტიური მსაზღვრელი სახელი და მიმღეობა მისი საზღვრულია, იგი (მიმღეობა-საზღვრული) ავლენს ზმნურ თვისებას. მიმღეობა მართავს მსაზღვრელ სახელს ისევე, როგორც მისთვის ამოსავალი გარდამავალი ზმნა (მსგავსი ვითარება შეინიშნება ჩაჩნურ-ინგუშურსა¹ და აგრეთვე ზოგ დაღესტნურ ენაში²), შესაბამისად არის წარმოდგენილი მასში (მიმღეობაში) სახელის გრამატიკული კლასის ნიშნები.

(მსაზღვრელ მიმღეობაში საზღვრული სახელის გრამატიკული კლასის ნიშნის წარმოჩენისა და საზღვრულთან ბრუნვაში შეწყობის შესახებ იხ. ზემოთ).

ეს წესი იმ შემთხვევებზეც ვრცელდება, როდესაც საზღვრულ მიმღეობას ახლავს თავის მხრივ სუბსტანტიური მსაზღვრელი სახელი: სახ. ას ათინქ თუხები — ჩემი დანაყილი მარილი, ერგ. ას ათინჩო თუხოვ, ნათ. ას ათინჩო თუხო⁶... მსაზღვრელ მიმღეობას, ჩვეულებრივ ახლავს მსაზღვრელი, რომელთანაც ახლა უკვე იგივე მიმღეობა საზღვრულის ფუნქციითაა და საზღვრული მიმღეობა შეიწყობს მსაზღვრელ

¹ მსგავსი კონსტრუქციის შესახებ იხ. О. В. Чапанов, Основные типы словосочетаний в ингушском языке, კრებულში Вопросы вайнахского синтаксиса, Грозный, 1980, გვ. 63, 88.

² 6. არდოტელი, ნაზმნარი სახელები დიდოურ ენებში, თბ., 2009, გვ. 163.

სახელს სახელობით ბრუნვაში ან ერგატივში: გარდამავალი ზმნისგან ნაწარმოები მიმღეობა ერთდროულად მოქმედებითი (აქტიური) და ვნებითი (პასიური) გვარის მნიშვნელობისაა, ომონიმია. მნიშვნელობათა გამიჯვნა ხდება სინტაქსურ დონეზე. შესიტყვებაში — მიმღეობა საზღვრულად მსაზღვრელით + საზღვრული სახელი ორმხრივი დაქვემდებარება გვაქვს. დასტურდება ორი სახის მიმღეობური კონსტრუქცია: I. ნანას თეტუდნი მაფქი „დედის (დედამ) დასაჭრელი პური“; II. მაფქი თეტუდნი ნან „პურის 『და』მჭრელი დედა“. ორივე კონსტრუქციისათვის ამოსავალია გარდამავალი ზმნის კონსტრუქცია — ნანას თეტო მაფქი „დედა ჭრის პურს“: გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციამ ორგვარი მიმღეობური კონსტრუქცია შეიძლება მოგვცეს: I — **ობიექტი** საზღვრულად, II — **სუბიექტი** საზღვრულად.

I კონსტრუქციიდან — **ნანას თეტუდნი მაფქი** შესიტყვებაში (მსაზღვრელ-საზღვრული) **თეტუდნი მაფქი** — მაფქი საზღვრულია, ამ მიმღეობური კონსტრუქციისათვის ამოსავალ ზმნურ კონსტრუქციაში, — ნანას თეტო მაფქი, — **მაფქი** ობიექტი-დამატებაა, ამდენად — პასიური. მიმღეობურ კონსტრუქციაში როგორც საზღვრული, იგი შეიწყობს თავის მსაზღვრელ მიმღეობას და მას პასიური მნიშვნელობის მქონედ ხდის. მიმღეობა ინარჩუნებს ზმნურ ნიშანს — მართავს მხოლოდ სახელს, — სუბსტანტიურ მსაზღვრელს, რომელიც მომდინარეობს ზმნური კონსტრუქციის სუბიექტიდან (ქვემდებარიდან) ერგატივში (**ნანას**), ზმნური კონსტრუქციის ობიექტი (დამატება) **მაფქი**) მასთან საზღვრულად დაჩნდება და არ არის მართული მიმღეობისაგან: მსაზღვრელი მიმღეობა დაქვემდებარებულია საზღვრული სახელისადმი, შეეწყობა მას ატრიბუტული მსაზღვრელის ფორმით (იხ. ზემოთ).

II კონსტრუქციაში, — **მაფქი თეტუდნი ნან**, — **ნან** საზღვრულია, აქტიური, სუბიექტი, ზმნური კონსტრუქციიდან. მიმღეობას (თეტუდნი) იგი აქტიურ შინაარსს სქენს. მსაზღვრელი მიმღეობა ვერ მართავს თავის საზღვრულს **ნან-ს. თეტუდის**, თავის მხრივ, საზღვრულია სუბსტანტიური მსაზღვრელისა **მაფქი** და მას მართავს სახელობით ბრუნვაში, როგორც სათანადო ზმნური კონსტრუქციის ზმნა. აქაც სუბსტანტიური მსაზღვრელი (მაფქი) პირველ ადგილზეა, საზღვრული მიმღეობა (თეტუდნი) — მეორეზე.

მიმღეობა ზემოთ მართვას ინარჩუნებს ნაწილობრივ: ერთი მხრივ, როგორც **საზღვრული**, ოღონდ ზემოთ ბუნებისა, **მსაზღვრელს** მართავს ბრუნვაში, მაგრამ მეორე მხრივ, თვითონ შეეწყობა **საზღვრულს**, როგორც **მსაზღვრელი**.

საზღვრულად შეიძლება შეგვხვდეს **მასდარიც**, რომელსაც მიმღეობის მსგავსად აქვს ზოგი ზმნური ნიშანი. ამ შემთხვევაში იგი მიმღეობის ანალოგიურად მასთან დაკავშირებულ მსაზღვრელ სახელს მართავს ბრუნვაში ისე, როგორც სათანადო ზმნა: შურ მართარ „რძის სხმა“, და-მართარ ზმნა გარდაუვალია და სახელობითში შეიწყობს სუბიექტს: ქოცორჲ ზარჭინ ვე დამთაუ „ქვევრში შავი ღვინო ასხია“. მასდართანაც დათარ მისი მსაზღვრელი (ზმნის სუბიექტი) შურ (რძე) სახელობით ბრუნვაშია, ზედმიწ. „რძე სხმა“.

ფსტუ დიკარ „ცოლის (ზედმიწ. ცოლი) მოყვანა“ (ქ. ლ.); ფსტუ წელარ „ცოლის (ზედმიწ. ცოლი) შერთვა (ქ. ლ.).

ოოლ (სახ. ბრ.) ქჰექდარ „თივის (ზედმიწ. თივა) დამზადება“

აღმიან (სახ. ბრ.) დალარ „აღამიანის (ზედმიწ. აღამიანი) სიკვდილი“

მასდართან მსაზღვრელად ნათ. ბრ.-ში მდგომი არსებ. სახელიც გვხვდება, შესაძლებელია, ქართულის გავლენით: (დავდიდენჩო) კავახ (კავ „ყანა“ — არს. სახელის ნათესაობითი ბრ.-ის ფორმა) აკარ — (გაფუჭებული) ყანის ზღვევა.

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვში შეთანხმება.

მსაზღვრელი (ზედსართავი სახელი, მიმღეობა, ნაცვალსახელი, სახელი ნათ. ბრუნვაში) საზღვრულ საზოგადო სახელთან, რომელიც **მრავლობით რიცხვშია, მხოლოდინი** რიცხვში გვხვდება: ღუჯ (მხ. რ.) აუგრი (ოუგრი) მრ. რ.) — ბევრი აგურები; დაყდალინ (მხ. რ.) ხენბი (მრ. რ.) — გამხმარი ხეები; სე (მხ. რ.) ღუდ (მრ. რ.) — ჩემი ცხენები; კავე (მხ. რ.) ქორთმი (მრ. რ.) ყანის თავთავები, ქადნე (მხ. რ.) აკიდუდ (მრ. რ.) — ყურძნის აკიდოები...

კრებით საზღვრულ სახელებთანაც მსაზღვრელი მხოლობით რიცხვში დაისმის:
თეყინი (მხ. რ.) **ნახ** (მხ. რ.) — მთხოვნელი **ხალხი...**

საზღვრული მრავლობით რიცხვში მსაზღვრელს ზოგჯერ გაორკეცებული
ფუძით ითანხმებს: და ფხ - და ფხე **გაგნი** (მრ. რ.) — ცხელ - ცხელი
კვერცხები: ღაზ - ღაზე⁶ **დაყრი** (მრ. რ.) — კარგ - კარგი **საჭმელები...**

რიცხვით სახელს (ერთის გამოყლებით) მსაზღვრელად საზღვრული მხოლობით
რიცხვში უკავშირდება: კა ადთაყო (მხ. რ.) — სამი ნათლია; ათას ჟე (მხ. რ.) —
ათასი ცხვარი; შივ ქოცო (მხ. რ.) — ორი ქვევრი.

ერთ საზღვრულთან შეიძლება გვქონდეს რამდენიმე ერთგვარი ან
არაერთგვარი მსაზღვრელი: **კაწკონ**, **ლაზენ** ბადრი — **პატარა, კარგი**
ბავშვები; **ერირინ** შალთი — ეს ბასრი ხანჭლები...

არაერთგვარ მსაზღვრელებს შორის თავის მხრივ მყარდება **სინტაქსური**
კავშირი: ღაზეხჩ ხი⁷ ბულაყ — კარგი წყლის ჭა. ღაზეხჩ მეორე საბრუნებელი
ფუძეა, ის ექვემდებარება თავის საზღვრულს — ხი⁷, რომელიც ნათესაობითი ბრუნვის
ფორმაა **ხი** სახელისა და მასთან მსაზღვრელიც (ღაზეხჩ) ნათესაობით ბრუნვაში
(მეორე საბრუნებელი ფუძეა) დგას.

პრედიკატული სინტაგმა

პრედიკატული სინტაგმა, ატრიბუტული სინტაგმისაგან განსხვავებით, შედგება ზმნისა და სახელისაგან (ატრიბუტულ სინტაგმაში ზმნა არ მონაწილეობს). მაშასადამე, თუ ზმნა და სახელი სინტაქსურად არის დაკავშირებული, საქმე გვაქვს პრედიკატულ სინტაგმასთან. ასეთი სინტაგმა შეიძლება კომპლექსსაც წარმოადგენდეს, რომლის შემადგენელ ნაწილებს შორის სინტაქსური კავშირია. არა აქვს მნიშვნელობა, პრედიკატული სინტაგმა ორწევრად თუ მრავალწევრა, პრედიკატული სინტაგმის ბირთვს ზმნა წარმოადგენს. სწორედ „%მნის მორფოლოგიურ თავისებურებაზეა დამოკიდებული, პირველ ყოვლისა, პრედიკატული სინტაგმის თავისებურება“ (არნ. ჩიქობავა).

მოვიყვანოთ პრედიკატული სინტაგმის ნიმუშები წოვათუშურიდან. ასეთია, მაგალითად:

მუხ დოჟე ⁵	, „მუხა წაიქცა“;
ბადრი სკოლი დუდტუ	, „ბავშვები სკოლაში მიღიან“;
მათხოვ მავთხა დეფხოდო	, „მზე ქვეყანას ათბობს“;
დოკ დეთთლა	, „გული ძგერს“;
კნათევ ფჰარან თეფხო	, „ბიჭი ძალლს სცემს“;
ლავ დაღო	, „თოვლი მოდის“;
ალახ წე ლათი ⁶	, „თივას ცეცხლი წაეკიდა“;
ჭარეგო(ჸა) ლაშუჩი და	, „თევზს ლაშუჩები აქვს“;
სოგო(ზა) ში ვაშო ვა	, „მე ორი ძმა მყავს“.

მსჯელობა დაკავშირებულია პრედიკატულ სინტაგმასთან. თავის მხრივ, მსჯელობა შეეხება ფაქტს, რომელსაც ამტკიცებენ (ან უარყოფენ). მაშასადამე, მსჯელობაში უნდა გამოიყოს სუბიექტი და პრედიკატი. **დოკ დეთთლა** „გული ძგერს“ სინტაგმაში **დოკ** „გული“ სუბიექტია, **დეთთლა** „ძგერს“ — პრედიკატი. წინადადებაში **ბაჟეც**

ლაზიშ ლაბწირ კნათი „მართლა კარგად თამაშობდნენ ბიჭები“ **კნათი** „ბიჭები“ არის რეალური სუბიექტი, **ბაჟეც ლაზიშ ლაბწირ** „მართლა კარგად თამაშობდნენ“ პრედიკატია. შდრ., აგრეთვე:

ტარანინ ვუდტუ შარენმაქ მოქ ბოშ „ტარანინა მიღის ქუჩაში სიმღერით“, საღაც **ტარანინ** (საკუთარი სახელია) სუბიექტია, დანარჩენი სიტყვები პრედიკატული სინტაგმის შემადგენლებს წარმოადგენენ. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ მსჯელობის ტერმინები (სუბიექტი, პრედიკატი) ლოგიკის კვლევის საგანია, ხოლო წინადადების წევრებს (ქვემდებარე, შემასმენელი, დამატება, განსაზღვრება, გარემოება) გრამატიკა შეისწავლის, ლოგიკური სუბიექტი და პრედიკატი ორწევრიან წინადადებაში შეიძლება ეფარდებოდნენ გრამატიკულ (სინტაქსურ) ქვემდებარეს და შემასმენელს.

წინადადების უშუალო შემადგენელთა შესწავლის თვალსაზრისით ქვემდებარე — დამატების ნაცვლად იხმარება რეალური სუბიექტი და რეალური ობიექტი.

ზმნასთან სინტაქსურად დაკავშირებული რეალური სუბიექტი წოვათუშურში სხვადასხვა ბრუნვაში დგას. რეალური სუბიექტის ბრუნვის ფორმა დამოკიდებულია ზმნაზე, ზმნა მართავს სახელს (სუბიექტსაც და ობიექტსაც) ბრუნვაში.

წოვათუშურში რეალური სუბიექტის ბრუნვები შემდეგია:

1. სახელობითი
2. ერგატივი
3. მიცემითი
4. ინსტრუმენტალისი
5. ადგილობითი

ნომინატიური კონსტრუქცია. რეალური სუბიექტი სახელობით ბრუნვაში დგას გარდაუვალ ზმნასთან. ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი გადმოცემულია არს. სახელით ან III პირის ნაცვალსახელით (ო „ის“, ობი „ისინი“) ორივე რიცხვში. მაგალითად:

ფხაკალყურე მარ-ფსტუ დახრალო „ფხაკალყურეში თურმე ცოლ-ქმარი ცხოვრობდა“;

მუხეხ ფითრ ჰარჩნორ „მუხას ფითრი შემოეხვია“;

ლამფ ხელე „ლამფა ქრება“;

ო სკოლი ვუდტუ

„ის (ბიჭი) სკოლაში მიღის“;

ობი მიჩ დახენ

„ისინი სად წავიდნენ?“

სუბიექტის ბრუნვის მიხედვით ასეთ კონსტრუქციას ნომინატიურს ეძახიან.

მაშასადამე წოვათუშურში ზოგი გარდაუვალი ზმნა, სხვა ნახურ ენებთან შედარებით, თავისებურებას გვიჩვენებს. ზოგი მკვლევარის აზრით, გარდაუვალ ზმნასთან სინტაქსურად დაკავშირებული | და || პირის ნაცვალსახელები ერგატივში დგანან, ე. ი. აღნიშნულ ნაცვალსახელებს ზოგი გარდაუვალი ზმნა მართავს ერგატივში. მსგავსი მოვლენა, როგორც ითქვა, ჩეჩინური ენის დიალექტებსა და ინგუშურ ენაში შენიშნული არ არის. **აკდარ** „კანკალი“, **დალარ** „მოკვდომა“, **დაკარ** „წვა“, **დოჟარ** „გარდნა“ ზმნები გარდაუვალია, მიუხედავად ამისა, ეს ზმნები | და || პირის ნაცვალსახელებსაც მართავენ სახელობით (და არა ერგატიულ) ბრუნვაში. გარდაუვალ ზმნასთან რეალური სუბიექტის ერგატივში შეწყობის ნიმუშებია, მაგალითად:

ას ქალქიპა ვუდტას „მე ქალაქში მივდივარ“;

ათხო ლაბწი „ჩვენ ვთამაშობთ“;

აჲშა მიჩ ვუდტაჲშა „შენ სად მიღიხარ?“

ადში მიჩ დახერ „თქვენ სად წახვედით?“

აღსანიშნავია, რომ | პირის ინკლუზიური ნაცვალსახელი **ვად** წოვათუშურში არ განარჩევს სახელობითსა და ერგატივს, **ვად** „ჩვენ“ აღნიშნულ ბრუნვებში გაუფორმებელია. შდრ.:

ზმნა გარდაუვალია: თხა ჰამლობ ღოთ ვად „დღეს ტყეში წავიდეთ ჩვენ (ბევრნი)“.

ზმნა გარდამავალია: ვად თხა ჩამლინ მატრ დაყინ „ჩვენ დღეს გემრიელი საღილი ვჭამეთ“.

საინტერესოა, რომ **ლოთ** ფორმაში -თ სუფიქსი სუბიექტის სიმრავლეს აღნიშნავს. შდრ. **ლო ვად** „წავიდეთ ჩვენ (ორნი)“ და **ლოთ ვად** „წავიდეთ ჩვენ (ბევრნი)“. პირველ ფორმას (ლო ვად) ჩეჩინურში შეესატყვისება **ლო ვადშა** „წავიდეთ ჩვენ (ორნი)“, **ლო ვად** კი ნიშნავს ამას: „წავიდეთ ჩვენ (უკლებლივ ყველა)“. **ვადშა** ასე დაიშლება: **ვად** „ჩვენ“ და **შა** (< ში’ „ორი“), ე. ი. **შა** უკავშირდება რიცხვით

სახელს „ში“ „ორი“. იგივე რიცხვითი სახელი ჩანს ჩეჩენურში || პირის ნაცვალსახელთანაც. შდრ.: შუ ში „თქვენ (ორნი)“. ასეთი ფორმები წოვათუშურში არ ჩანს. დიფერენცირება „ჩვენ“ და „ჩვენ (ორნი)“ ფორმებს შორის განსხვავებული ზმნური ფორმებით არის მიღწეული და არა განსხვავებული ნაცვალსახელური ფორმებით, როგორც ეს ჩეჩენურშია.

მაშასადამე, გარდაუვალი ზმნის თავისებურებას წოვათუშურში, სხვა ნახურ ენებთან შედარებით, წარმოადგენს | და || პირის ნაცვალსახელთა ერგატივში დასმა (ინკლუზიური ვად „ჩვენ“ ფორმის გამოყლებით), რაც სხვა ნახური ენა-კილოებისათვის უცხოა, ნიშანდობლივი არ არის.

გარდა ამისა, ნომინატიურ კონსტრუქციაში რეალური სუბიექტი, თუ ზმნა კლასნიშნიანია, მართავს ზმნას კლასში. მაგალითად:

სე^ნ დაშო ალნი ვ-უდტუ „ჩემი და ალვანში მიღის“;

ბოჭკ დაპა ბ-ატე-ნ- „კასრი გასკდა“;

ხენ კიკელ დუნ კორი დ-ატერ „ხის ძირას ბევრი ვაშლები ეყარა“...

ჩამოთვლილ მაგალითებში გრამატიკული კლასის ნიშნები ვ- (ვუდტუ), ბ- (ბატე^ნ), დ- (დატერ) გამოხატავენ რეალური სუბიექტის კლასს. მაშასადამე, მსგავს ზმნებთანაც რეალური სუბიექტი სახ. ბრუნვაში დგას. კლასნიშნიან ზმნურ ფორმებში გრამატიკული კლასის ნიშანი სუბიექტის კლასის ნიშნის მიხედვით შეიცვლება, მაგალითად, ასე: ვ-უდტუ, ვ-უდტუ, ბ-უდტუ, დ-უდტუ...

თავის მხრივ, სუბიექტი — ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში ზმნას — შემასმენელს ითანხმებს რიცხვში:

რიცხვში შეთანხმება აშკარაა მაშინ, როდესაც სახელი მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში სხვადასხვა გრამატიკულ კლასს განეკუთვნება:

დანლობი ბ-ახკე^ნ — ცხენოსნები მოვიდნენ

დონლოვ (მხ. ვ — მრ. ბ) — ცხენოსანი

დუდ დ-ალ — ცხენები მოდიან

(დო^ნ — ბ დ)

ბაზაზი ბ-ავი^ნ — ბაზაზები დაიკარგნენ (აღარ არიან)

(ბაზაზ — ვ. ბ)

ერგატიული კონსტრუქცია. ერგატიულ კონსტრუქციას ქმნის გარდამავალი ზმნა. ეს არის გარდამავალი ზმნის ერთადერთი კონსტრუქცია (დანარჩენ კონსტრუქციებს გარდაუგალი ზმნები ქმნიან).

ერგატიული კონსტრუქცია წარმოადგენს პრედიკატულ სინტაგმას, რომელიც, სულ მცირე, სამი წევრისაგან შედგება. ერგატიული კონსტრუქციის სინტაგმის წევრებს წარმოადგენენ: გარდამავალი ზმნა-შემასმენელი და მასთან შეხამებული ორი სახელი — რეალური სუბიექტი და რეალური ობიექტი. მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები:

ოქუს ზარალ აჯი⁶ „მან ზარალი ზღო“;

ოქარ დავინო ასი ლეხო „ისინი დაკარგულ ხბორებს ეძებენ“;

კნათივ ყუვ ლეცოვო „ბიჭები ქურდს იჭერენ“;

სე⁶ ხაშას ატამ ლეჭო ბადრუნადნო „ჩემი და ატამს ფცქვნის ბავშვებისათვის“;

ფისოს დახკო ლაბწობო „კატა თაგვს ათამაშებს“;

ყოდლაცოს თანთი დაყო „კოდალა ჭიანჭველებს ჭამს“...

გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი რეალური ობიექტი დგას სახელობით ბრუნვაში. აღსანიშნავია, რომ გარდამავალ ზმნასთან შეწყობილი რეალური ობიექტი ყველა კავკასიურ ენაში სახელობით ბრუნვაში დგას. გარდა ამისა, კლასნიშნიან გარდამავალ ზმნებში კლასის ნიშნით გამოხატულია რეალური ობიექტი (და არა რეალური სუბიექტი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო). ამ ნიშნის მიხედვითაც კავკასიური ენები, და მათ შორის წოვათუშურიც, მსგავსებას ამჟღავნებენ. ორივე სახელის ბრუნვათა ფორმები (ერგატივი რეალური სუბიექტისა და სახელობითი რეალური ობიექტისა) თავისებურია კავკასიურ ენებთან შედარებით. თვით კავკასიურ ენებში, როგორც ეს გაზიარებულია სპეციალისტების მიერ, გარდამავალი ზმნის ბუნებიდან გამომდინარეობს მასთან შეხამებულ სახელთა ბრუნვების ფორმები, ზმნა მართავს სახელებს ბრუნვაში.

ერგატიული კონსტრუქციის ზმნა-შემასმენელს რიცხვში ითანხმებს სახელობითი ბრუნვისფორმიანი სახელი ობიექტი დამატება:

მაკას ყარწე⁶ ფალზი დ-ივე⁸ — მაკამ ჭრელი ფარდაგები მოქსოვა.

ფალზი აჭრ ცუდ და-არუ-დ-ინავშ? — **ფარდაგები** არ ჩამოფინეთ?

ფსტეივ ატლასე⁶ **კაბი დ-ეფხორ** — დედაკაცები ატლასის **კაბებს** იცვამდნენ.

სუბიექტი-ქვემდებარე ბრძანებითი კილოს ზმნა-შემასმენელს ითანხმებს რიცხვში, ამ შემთხვევაში მრავლობითი რიცხვის სუფიქსია **თ:**

წეფსა-თ! — დაყარეთ!

მახკარ, კაწკო⁷ ბაკალ წალო-თ ვაი (ინკლ. ფორმა)! — ქალებო, ცოტა პური შევჭამოთ!

ღო-თ ვად! — წავიდეთ!

თუ ზმნა კლასნიშნიანია, მრავლობითობა ორმაგად (კლასის ნიშნითა და მრავლობითობის **თ** — ნიშნით) იქნება გამოხატული: **ბ-აშლიბა-თ!** გაიბარსეთ! მახკარ, ბახტრინლო ტემაქ **დ-ალუ-თ** ვად! — ქალებო, ბახტრიონის ფერდობზე ავიდეთ!

დატიური კონსტრუქცია. დატიურ კონსტრუქციას წოვათუშურში, როგორც სხვა ენებში, ქმნიან გრძნობა-აღჭმის ზმნები. ასეთ ზმნებთან რეალური სუბიექტი დგას დატიურ ბრუნვაში, ხოლო რეალური ობიექტი სახელობით ბრუნვაშია. მაშასადამე, დატიური კონსტრუქციის პრედიკატული სინტაგმაც, სულ ცოტა, სამი წევრისაგან შედგება, როგორც ერგატიული კონსტრუქციის პრედიკატული სინტაგმა, რომლისგან განსხვავებითაც დატიური კონსტრუქციის ზმნა გარდაუვალია. როგორც სხვა ენებში, გრძნობა-აღჭმის ზმნები წოვა-თუშურშიც მცირერიცხოვანია. მოვიყვანოთ სათანადო მაგალითები:

კოტინ (მიც. ბრ.) დახკო (სახ. ბრ.) ბ-აგი⁸ „კატამ თაგვი დაინახა“;

ბადრენ ნან დ-აგი⁹ „დედამ ბავშვი დაინახა“;

ალექსინ ცჰავანინ ლარკე დაწიში ხაწდანორ „ალექსის ერთ ყურში მძიმედ ესმოდა“;

სო¹⁰ ჯორ ბ-ეწე „მე ვაშლი მინდა“;

ო ვაპონ ე დოპა დ-ეწე „იმ ვაუს ეს ქალი უყვარს“;

ლოუმრე¹¹ დ-აღოშ თავლზი დიცდალი¹² სო¹³ „მთიდან წამოსვლისას ხურჯინი დამავიწყდა“...

დასახელებულ მაგალითებში რეალური ობიექტია კლასინიშნიან ზმნასთან კლასში შეთანხმებული, ე. ი. ამ კონსტრუქციაშიც მოქმედებს წესი, რომლის მიხედვითაც ზმნა კლასში ეთანხმება სახელს, რომელიც სახელობით ბრუნვაში დგას.

დატიურ კონსტრუქციასთან დაკავშირებით წოვათუშურში საინტერესო მასალას იძლევა ი. დეშერიევი. კერძოდ, იგი ასახელებს მაგალითებს, სადაც დატიური კონსტრუქციის ზმნასთან რეალური სუბიექტი დგას როგორც დატივში, ისე ერგატივში. შდრ., მაგალითად:

1. მიტუდნ (მიც. ბრ.) ჰაო (სახ.) გუ

მიტოს (ერგ.) ჰაო გუ „მიტო შენ გხედავს“;

2. ოჯუდნ (მიც. ბრ.) კორტ(ბ)იქ ი ბოთხ

ოჯუს (ერგ.) კორტ(ბ)იქ ი ბოთხ „იმას მობეზრდა ეს სამუშაო“...

რეალური სუბიექტის მსგავსი პარალელური ფორმების არსებობა დატიურ კონსტრუქციაში წოვათუშურის თავისებურებაა. ანალოგიური ფორმები ჩეჩინურ-ინგუშურში ჯერჯერობით გამოვლენილი არ არის. აღსანიშნავია, რომ ჩეჩინური ენის პირველ საანბანო წიგნში (ქ. დოსოვი,.. იხ. იქეწ, ტ. VI, 1979) **ხა'ა „ცოდნა“** ზმნასთან, რომელიც ამჟამად დატიური კონსტრუქციისაა, II პირის ნაცვალსახელი ერგატივში არის შეხამებული. ამ რიგის სხვა შემთხვევები ჩეჩინურ ინგუშურში არ ჩანს.

პოსესიური კონსტრუქცია. წინადადებაში **ცჹა დონ ბა სენ** „ერთი ცხენი მყავს მე“ **სენ** „მე“ ნაცვალსახელის ნათესაობითის ფორმაა. **დონ** „ცხენი“ რეალური ობიექტია, რომელიც წარმოადგენს რეალური სუბიექტის კუთვნილებას. სხვაგვარად: რეალური სუბიექტი არის რეალური ობიექტის მფლობელი. სუბიექტის ბრუნვის მიხედვით (**სენ „ჩემი“**) ასეთ კონსტრუქციას პოსესიურ კონსტრუქციას ეძახიან. გარდა ამისა, ზმნა კლასში ეთანხმება რეალურ ობიექტს, როგორც ერგატიულ და დატიურ კონსტრუქციებში. რეალური ობიექტი ამ შემთხვევაშიც სახელობით ბრუნვაში დგას. პოსესიური კონსტრუქციის ნიმუშებია, მაგალითად, ქოქ ბესტინქ ჰენ „შენ ფეხი დაგისივდა“ და მისთ.

ანალოგიურ მაგალითებში ლოგიკური (რეალური) სუბიექტი შეიძლება იდგეს ერთ-ერთ ლოკატიურ ბრუნვაშიც. შდრ.:

სოგო(ჰა) ქოკ ლაშირ „მე ფეხი მტკიოდა“

უპებო(ჰა) ქორთ ლადში „მას თავი სტკივა“ და მისთ.

პოსესიური და, განსაკუთრებით, ლოკატიური კონსტრუქციები წოვათუშურში შედარებით იშვიათია.

ვლინდება **ნეიტრალური** ბუნების ზმნური ფუძეები, რომლებიც სუბიექტს — ქვემდებარეს მართავენ როგორც სახელობით ბრუნვაში, კერძოდ, წინადადებაში გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობით, ისე — ერგატიულ ბრუნვაში წინადადებაში გარდამავალი ზმნის ფუნქციით. ამ შემთხვევაში ამასთანავე პირდაპირ (უახლოეს) ობიექტ-დამატებას ზმნა-შემასმენელი სახელობით ბრუნვაში მართავს

მოხ ჰაკი^ნ — ქარმა **დაუბერა**

მოხ — სუბიექტი, სახელობით ბრუნვაში

ოჭუს ურემ ბურბლინ ტაუტ ჰაკი^ნ — ურმის თვლებს ტაოტი **წაუსვა**

ოჭუს — სუბიექტი, ერგატიულ ბრუნვაში; ტაუტ — ობიექტი — სახელობით ბრუნვაში

ნიკო **გეცე**^ნ — ნიკო **მოვიდა**

ნიკო — სუბიექტი — სახელობით ბრუნვაში

ნაყბისტევ უაგნო **დეცე**^ნ სო^ნ — ამხანაგმა წიგნი **მომიტანა**

ნაყბისტევ — სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაშია; უაგნო — ობიექტი — სახელობით ბრუნვაში.

ბაცბურში ზმნა იცვლება არა მხოლოდ გრამატიკული კლასების, არამედ გრამატიკული პირების მიხედვითაც, რაც შედარებით ახალი მოვლენაა.

გრამ.კლასების მიხედვით ცვლის დროს ზმნას მართავს სახელი, რომელიც სახელობით ბრუნვაში დგას, გარდაუვალ ზმნასთან — სუბიექტი-ქვემდებარე, გარდამავალ ზმნასთან — პირდაპირი, უახლოესი ობიექტი — დამატება.

ზმნის ცვლა **პირის** მიხედვით ხდება | და || პირში.

სხვა ვითარება გვაქვს პირების გარჩევის შემთხვევაში: | და || პირის გარდამავალ

ზმნას მართავს პირში სუბიექტი ერგატიულ ბრუნვაშიც, იგი ზმნაში აჩენს ნიშანს, წარმოშობით პირის ნაცვალსახელს, რომელიც პირის ნიშნად ჩამოყალიბების პროცესშია:

(ათხ) დუქ ქანიზ დაყუნ-ათხ — ბევრი ყურძენი ვჭამეთ

(ას) დო⁶ ნაყბისტეგო გაგბითო-ს — ცხენს ამხანაგს ვანახვინებ.

ამასთანავე სახელობით ბრუნვაშიც გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი და გარდამავალი ზმნის ობიექტი ზმნას მართავს პირში:

(სო) აყრ ვიშრა-სო — გულაღმა ვიწექი

ზმნაში ერთდროულად შეიძლება იყოს წარმოდგენილი როგორც კლასის, ისე პირის ნიშანიც. განირჩევა ორი შემთხვევა: 1) როგორც კლასის, ისე პირის ნიშანიც ერთი და იმავე სახელს (სუბიექტს ან ობიექტს) მიემართება:

ა-ქალაქი-ჭ- გ-ურტ-ას — მე ქალაქში მივდივარ

აჭ მიჩ გ-ურტ-აჭ? — შენ სად მიდიხარ?

შუდ დ-ად-შუ? — თქვენა ხართ?

ადგ ვუხ თეგ-დ-უდგ-ი — თქვენ რას აკეთებთ?

2) პრეფიქსული კლასის ნიშანი და სუფიქსური პირის ნიშანი სხვადასხვა სახელს — სუბიექტსა და ობიექტს უკავშირდება: კლასის ნიშანი ობიექტს აღნიშნავს, პირის ნიშანი — სუბიექტს:

კაწკო⁶ მოპ მ-ილდო-ს — პატარა გოგოს ვბან

ჩხინდრენ დუპ დ-ილან-ას — წინდის ქსოვა დავიწყე (ზედმიწ. „წვერი დავდე“).

დო⁶ ბ-ავ-ბ-ინ-ას — ცხენი დავკარგე

პირდაპირი ობიექტი — დამატება, ქართველურ ენათა მსგავსად, ბაცბურში წინადადების **მთავარი** წევრია — **პირმიმართი ობიექტი** — დანარჩენი დამატებები, ქართველურ ენათა ირიბი ობიექტის მნიშვნელობითაც, პირმიუმართავი ობიექტი — უბრალო დამატებაა: ცალმხრივი სინტაქსური კავშირი დასტურდება — მხოლოდ **ზმნაშემასმენელი** მართავს **ობიექტს-დამატებას** სხვადასხვა ბრუნვაში. ობიექტს დამატებას არ უთანხმდება ზმნა-შემასმენელი (გრამატიკულ კლასში, არც რიცხვში).

უბრალო დამატების ფუნქციით გვხვდება: 1) **მიცემითი** ბრუნვა 2) **-ხ, -გო** <

-გო, -ცინ், -ლო -ელემენტებიანი, იშვიათად აგრეთვე რთულთანდებულიანი ფორმები (რთული თანდებულებით მეტწილად გარემოებები იწარმოება).

1) **ოპუდნ** ჩუი შალთა მალ'ხე⁶ — მუცელში ხანჯალი ჩასცა.

ოპარნ დადოლ დებალალ'ი⁶ — იმათ (დახოცილებს) უპატრონონო.

ვახე⁶ შახრ **ნაყბისტენ** — წავიდა თავის ამხანაგთან

ჰანნ მალ'ხიე⁶ შალთ? — ვის ჩასცა ხანჯალი?

ყალჩალადლ'ნორ ას ჰალ ქჰექდოეს **ჰონაილ'ნორ** — გუდასო მე მოგიმზადებო შენ

ბაკალტაკლი **ფჰარანა** კასი⁶ — ნაჭერ-ნუჭრები ძალლს გდაუყარეს...

2) ოთხირჲა ჩუ დოტუშ ქოკ დაფხითიხე⁶ **კნათი-გო** — ოთახში შესვლისას ფეხზე გაახდევინეს ბიჭებს.

ცჰადნი მეურმე-გო დოს დაჭრეჭითის ალვინი — ერთ მეურმეს შეშა ვაზიდვინებ ალვანში

ყონოხი ნახ-გო დაკმი დაწლითარ დეწე — ახალგაზრდა კაცებს წათამამება ესაჭიროება

ო **ფეშრე-გო** ალ'ი⁶, ნაყბისტე-გო — იმ ბიჭს უთხრა, ამხანაგს

ჰალო დეფცი⁶ ოპუდ-გო — მოუყვა მას.

დოს **თეტჩო-ხ**, ოპუ-ხ ხატი⁶ — შეშის მჭრელს, იმას ჰკითხა

ო **სტაკო-ხ** ბშარვახე⁶ — იმ კაცს შეხვდა

ო **წკიბო-ხ** ბშარკ კაცბიი⁶ — იმ წკიბოს თვალი მოჰკრა.

მოპე დაშე-ხ, უმშტ თეშ სო-ხ-ა-დლ'ნორ! — როგორც დას, ისე მენდე მეო!

ოპარ-ცინ ჩუ ბახე⁶ — მათთან შევიდნენ

შახრჩუ ვარ ოპუდ-გორჲ... — ღამე იქა ჰყავდა **იშას**...

ო თურ დაპ თეწე **ოპ-გორჲ** — ის ხმალი მისთრავს იმას

ბადერ დატლიხე⁶ **თხო-გორჲ** — ბავშვი მოგვტაცეს **ჩვენ**

ცჰა კუდე ვაგურ **თხო-გორჲ** კოხივ — ერთი კახური სოფლიდან გვერია **ჩვენ** კახელი

გო < გო + ჰ-სგან ხშირად, რთული (გოჰ) ფორმიდან მომდინარეობს.

გო-ს სახით არის წარმოდგენილი „ყოფნა“ ზმნასთან, როდესაც იგი „ქონის“ მნიშვნელობას იძენს:

ჰოგო თოფ და — შენ თოფი გაქვს

ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, რომ **-ხ**, **-გო**, **-გოჰ** ელემენტები თანდებულებია.

არსებობს სხვა აზრიც, რომლის თანახმადაც პხ, -გო- ელემენტებიანი ფორმები რუნის ფორმებია.

მ. მიქელა ძე **-ხ**, **-გო**-ს მიცემითი ბრუნვის ნიშნებად მიიჩნევს, რომლებიც მიცემითი ბრუნვის **ხ** ნიშანთან ერთად ერთმანეთთან დამატებითი დისტიბუციის მიმართებაში არიან: „ქართული მიცემითის ფუნქციები წოვა-თუშურში ოთხ სხვადასხვა ბრუნვასშორის არის განაწილებული. ადგილი აქვს ბრუნვის ფორმათა კონკრეტიზაციას შინაარსობრივ ნიუანსებთან დაკავშირებით“.

თუმცა ასეთი კონკრეტიზაცია სწორედ უფრო თანდებულებისთვისაა დამახასიათებელი. საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს:

ქართული თავისუფალი თარგმანი ალბათ კრიტერიუმად არ გამოგვადგება, უნდა ამოვდიოდეთ გარკვეული ენის (ბაცბურის) ზედმიწევნითი თარგმანიდან.¹

¹ ამ მხრივ საინტერესოა, რომ ჩაჩნურშიც მსგავსი ვითარება გვაქვს (მაგალითად, -გო ელემენტის შემთხვევაში).

ბაცბური ტექსტები

ანდაზები

ქასტდალი^ნ ხი^ნ ხილ ცო იგნორ.
ჩქარი შეალი შეალში არ გაერევაო

იტინქ იტწი^ნ ცო დისნორ.
მორბენალი ურბენალი არ დარჩენილა,

პე'ინქ კაწი^ნ ცო დშიცნორ.
მწევარი დაუწევარი არ დარჩენილა.

ზორამჩქ (იტიჩქ) დონ შვეტ ცო მეწ.
კარგ (მორბენალ) ცხენს მათრახი არ სჭირდება (უნდა)

ბზაგუჩრმაქ (ბაც მაქ) მა კზავლა!
ბელტზე (ბალახზე) ნუ კოჭლობ!

ფსტუჩნჩოს ფსტუჩნო ღაზიჩ ბადრივ თუმლნორ.
ქალისთვის ქალს კარგი შვილებით ეჭობნა

გამოცანები

უჟა (მუხ) — ჭოლიქ, ში მზარ (მაკარტა)

პირი — ჯოხი, ორი რქა (მაკრატელი)

მუშე დალინტ დიშრ, სიგჰ-დიგჰ ლეთხან იხო (მარ-ლო-ბზარკი)

შუაში მკვდარი წევს, აქეთ-იქით ცეკვავენ (ცხვირ-თვალი)

ჩუ დეხკოეს — დაჭლელე, დაჭხეცოეს — ჩუ ლათთე (ჯანი)

შევკრავ — დაღის, გავხსნი (გავუშვებ) — დგას (ქალამნები)

ჰათხ — სუკი, ტუუდჲ — გაგაცო (წიკ)

წინ — ზურგი, უკან — მუცელი (კანჭი)

კუდ ბასო — ნაჩხ ცო მასო

თეთრი ვარ — ყველი არა ვარ

მუღ მედწო სოგო, დახკო ცო ბასო (ბოლკაცო)

კუდი მაბია მე, თაგვი არა ვარ (ბოლოკი)

ცჰენი ჰერწნი ჩულინ ფსტი ლეძწი (ხინკლი)

ერთ ქვაბში ორსული ქალები თამაშობენ (ხინკლები)

კეცად ბოსე, ცო კეცადბომაკსო (ნიკ)

კეცე და ვერ დავკეცე (გზა)

თეტოსე, ცო თეტმაკსო (ხი)

ვჰერი და ვერ გავჰერი (წყალი)

ამბები ბაცბების ცხოვრებიდან

ბაცბი ქიქდოლი⁶ დახნო ნახ ბარ (დარ). უფრო უეხ ბაწურ, ცჰავჩონ უე გაგდარ ცო ხილურ, ექუდნ დალლა მელუე⁶ ნაყბისტ ვაშბარ ღოერ ნაუტარა დეხკორ. ნაუტრეგო შარი⁶ ვაჯუხ ვარ. ნიდაგ, ოშტუ⁶ სტაკ ხილურ ვაჯუდჩილ, ჰანგო-ჰავ სოუბ (დოჯუხ) უე დარ. ნაშტარ ვაჯუდჩივ ნაყბისტახ (ნაყბისტინ) ანგრიშ (ფორ) თელორ შარე შაწ. სანამ უე დაქექალარ დოჭე ვე წე⁶ სტაბრ, მაცნე ლოუმრე უე აჭდალორ ბარე. ნაშტრე⁶ ბოთხ ნაყბისტიგო სოდაბეყინი ბარ. ჰანე ვუხ დეწერ თაგდა⁶, ხე'ერ. შარი⁶ ბოთხ ჰალცოთაგბიდენქ სტაკ (თურქად ვორ) ბაქად ვორ. ნაშტრე ჟეგო ჰაჭუშ იხორ ბაშბარ ნაყბისტი. დაახლოებით ფხაუზტყ უელრეჩიხ ცჰა სტაკ ევვორ. უშტმე ცჰავნ ღაზიხ ნაშტრე ათას უე მაინც დეწერ ხილა⁶. ეჰათ ნაუტრე იტეგო სტაკ ჰერწალათერ (ჰერწიორ). დაჯუხჩ ზაფუღ დარ ნაყბისტეს (ნაყბისტივ) ვაშბიწი⁶ მადქი დაყარ, მადქი ცჰალ

ბაცბები ოდითგანვე მესაქონლე ხალხი იყო. უფრო ცხვარს (მეცხვარეობას) მისდევდნენ, მარტოკა ცხვარს ვერ უპატრონებდა, ამის გამო რამდენიმე ამხანაგი ერთად წავიდოდა და ბინას დაიდებდა (კრავდა). ბინას თავისი უფროსი ჰყავდა. რა თქმა უნდა, ისეთი კაცი იქნებოდა უფროსად, ვისაც მეტი (უფრო ბევრი) ცხვარი ჰყავდა. ბინის უფროსი ამხანაგებს ანგარიშს აბარებდა (უკეთებდა) წელიწადში ორჯერ. სანამ ცხვარი დაიძვრებოდა გაზაფხულზე და მერე — შემოდგომაზე, როცა მთიდან ცხვარი ჩამოვიდოდა ბარში. ბინის საქმე ამხანაგებს განაწილებული ჰქონდათ. ვისაც რა უნდა ეკეთებინა, იცოდნენ. თავის საქმეს რომ არ აკეთებდა (არ გამკეთებელი), კაცს (ლანძღავდნენ) კიცხავდნენ. ბინაში ცხვრის მისახედად მიდიოდნენ ერთად ამხანაგები. დაახლოებით ას ცხვარზე ერთ კაცს იყვანდნენ. ასე რომ, ერთ კარგ ბინაში ათასი ცხვარი მაინც უნდა ყოფილიყო. მაშინ ბინაში ათიოდე კაცი ტრიალებდა ხოლმე (ტრიალებდა). დიდი სირცხვი-

დეწერ დაყა^ნ, მოჰუ ნაუტრეგო დარიც
დილაენო. ბაცბიგო ნაუტრე დილაენო
დარ კეკდიენო დითხ სოდააყორ.

დუქ ამბუდარ ბაცბიგო ცო დარ.
დუქ ამბუდნო სტაკ მოტაბახბიდენჩინ
— ლაქათ სტაკოლ ლერ’ლორ.

უე^ნ დადას ქირბადვიდენჩინ სტა-
კონ (ზუნან) თელ’ორ ბათა^ნ ში უელ-
რე (ლაზიჩინ — ში უისთხო, ეშუშკაც
სტაკონ უდესთხავ ახრობავ ლე ში ახ-
რობ. თევარდარ ბათაბითავ დინჩინ
შარვად. შარავ თევვიდენჩინ სტაკონ
სოუბრკაც მახ თელ’ორ, ტყაიტა
უდესთხეგომცი^ნ. ყეპ სტაკ ცჰადნი ნა-
უტრე ნეპ ცო ვალ’უშ მაწყ იტა შარე^ნ
ვახერ, იშტუჩინ ზორავჩე გოლნიჩინ
სტაკოხ უენ დად (დახნო^ნ დად — თევ-
ლარ. კე^ნ ო ხაზეინეგორე ნეპ
ვალ’უერ, შარი^ნ ნაუტარა ახკორ. მაგ-
რამ ნაუტარ დეხკარ ატა^ნ საქმ ცო
დარ. ზალვნი საძოვრი ცო ქორლარ,

ლი იყო ამხანაგის (ამხანაგების) მიერ
ერთმანეთის გარეშე პურის ჭამა, პუ-
რი ერთად უნდა ეჭამათ, როგორც ბი-
ნაში აკი იყო მიღებული (დადებული).
ბაცბებს ბინაში მიღებული ჰქონდათ
მოხარშული ხორცის ერთმანეთში
განაწილება.

ბევრი ლაპარაკი ბაცბებმა არ
იცოდნენ (იყო). ბევრი მოლაპარაკე
კაცი ენაწაგრძელებულ — ყბედ კაცად
ითვლებოდა.

ცხვრის პატრონი დაქირავებულ
კაცს (მწყემსა) აძლევდა თვეში ორ
ცხვარს (კარგს — ორ ნერბს, ცოტათი
ნაკლებ კაცს — ნერბსა და თოხლს ან
ორ თოხლს). ურიგდებოდნენ თვეობი-
თაც და მთელი წლითაც. წლით გარი-
გებულ კაცს ცოტა მეტ ფასს (ანაზღა-
ურებას) აძლევდნენ, ოცდაათ ნერბა-
მდე. ღარიბი კაცი ერთ ბინაში გარეთ
გამოუსვლელად ზოგჯერ ათი წელი
ცხოვრობდა, ასეთი ყოჩალი და გონიე-
რი კაცისაგან ცხვრის პატრონი (სა-
ქონლის პატრონი) ხდებოდა (კეთდე-
ბოდა), შემდეგ იმ პატრონისგან გადი-
ოდა (მიღიოდა) თავის ბინას დაიდებ-

თიშიჩო ხაზეინიგო საძოვრი ქორე
დალირ, დალბარინ ხაზეინობ ქორ
დაჭარ ძნელბალარ.

და. მაგრამ ბინის დადება ადვილი სა-
ქმე არ იყო. ალვანში საძოვრები არ
იყო (იშოვებოდა), ძველ პატრონებს
საძოვრები ეკავათ. საწყლებს მეპატ-
რონეობის ხელში ჩაგდება უძნელდე-
ბოდათ.

*

* * *

ათასცხრაას შაუზტაყაკა შარე⁶
დიმიტროვბა⁶ კოლეტივ⁶ უ შირქილე⁶
დაქექადალი⁶ ‘ალვუხჩ ნაუტრიგუდჭა.
სო ეჭათ კოლექტივ თავმჯდომარელ
ვარასკ. ტყუდჭრები ნაუტრებ
ვადწრას. ეს ნაუტრე⁶ ბრიგადირ
დაქრა⁶ ზურაბ ბარ. ზუვ ბარ: ბლუჭრა
გამბრალ, აჭყურა⁶ ციმრ... თხოცი⁶
ტყოც ვარ კოლექტივე⁶ აღმრიცხველ
პაჩირა⁶ ლევ.

ათაცხრაას ორმოცდასამ წელს
დიმიტროვის სახელობის კოლექტივის
ცხვარი შირაქიდან დაიძრა ალვანის
ბინებისაკენ. მე მაშინ კოლმეურნეო-
ბის თავმჯდომარედ ვიყავი. უკანა ბი-
ნას მივსდევდი. ამ ბინის ბრიგადირი
დაქაანთ ზურაბი იყო. მწყემსები იყ-
ვნენ: ბლუჭრანთ (უშარაული) გაბრიე-
ლი, აჯაყიანთ (ჭრელაშვილი) ციმო...
ჩვენთან კიდევ იყო კოლმეურნეობის
აღმრიცხველი პაჩიანთ ლეო.

ცჰადნ შურდე⁶ ნაუტრე შებახ-
კეთხ, მადევ ცო წალაინდათხ. გამბრა-
ლეს დაყარ ჰექოდო, ვედრე ვამთლარ
კეხკობ. წარმაქ ჟექონე⁶ ვამთლარ
კეხკე. ეს დროჳ ჰაშ თათრივ ვეენ
(//ჰაშ დეენ⁶) თხო: ვაშბინ მარშოლ
დედლ'ნათხ. თათრივ გამბრალქ ფენიხ
ხაცე⁶. შინვა‘ თემთრლენი ლაპი⁶. ას

ერთ დილას ბინაში ვსხედვართ,
პური არ გვქონდა ნაჭამი. გაბრიელი
საჭმელს ამზადებს, ვედროში
ვამთლარს ხარშავს. ცეცხლზე
ცხვრისქონის ვაითლარი იხარშება. ამ
დროს სტუმარი თათარი მოგვივიდა.
ჩვენ: ერთმანეთს მივესალმეთ
(გამარჯობა ვუთხარით). თათარი

ლევუხნი ფენიხ ცევალერ დივჭკაც.
წმირქონ ლევუხო ველარ დალენ. სო
თათრულ ცოხაწერ (ცო ჭეთერ), ლე-
ვოხ ხატავადლნას: 『ვუ ვილაჭადნო? მოჭეცილასადნო! ალინ ლევოს, აჭ
ვალარ ხიყნოჭერთხონ, ფლავ ჭეჭკლი-
დენოდარათხადნო, ლივი გამბრალ თა-
ითრუადო. თამთრუას მა (მაგრამ)
ალინ: ეკ მაციჩო დროჳ ე ხილარა
დაჭონ საჭმდადნო. ლევუდო ტყოც ვე-
ლარ დალენ. ტყოც ხადტანას: სტევ
ველვოჳ, დევო? მოჭეცილასო,
გამბრალეს ალინ: ბაყეცდა, მოსინ
დრო და ვადგო, მაგრამ აჭ ვალარ
ხაცინგახეროთხო, დაყრელო ჭაინ ქონ
ცო ენდარათხო. თამთრუას ალინ:
ბარლ შო დაგეგე ას ჭა ბაყუდნი.
გამბრალენ ცომ ალმაკინგეგი,
დაჭატარვალი; დაჭატაჭენეს გამბრა-
ლევუდჳ, ოპტ სო ჭაჭე სოგუდჳ, თან
ბშარკ თოხბიდესონ. დაჭატოლინც სოხ,
დევო, ე ფჭარინ კაშ თათრივ!

გაბრიელის გვერდით დაჭდა. ორივე
თათრულს მიეძალნენ (მიეწებნენ). მე
ლეოს გვერდით ვიჭექი, ცოტა იქით.
უცებ ლევანს სიცილი წასკდა. მე
თათრული არ მესმოდა (არ ვიცოდი),
ლეოს ვკითხე: რას იცინიო? როგორ
არ ვიცინო! თქვა ლეომ, შენი
მოსვლა რომ გაგვეგო, ფლავს
მოგხარშავდითო, ეუბნება გაბრიელი
თათარს. თათარმა კი უთხრა: ამ
შიმშილობის დროს ამის ქონაც დიდი
საჭმეაო. ლეოს ისევ სიცილი წასკდა.
ისევ ვკითხე: რა გაცინებს, ჭო?
როგორ არ ვიცინო, გაბრიელმა თქვა:
მართალია, ცუდი დროა ჩვენთვის,
მაგრამ შენი მოსვლა რომ გაგვეგო,
საჭმელ(ში)ს ღორის ქონს არ
გავუკეთებდით. თათარმა უთხრა: რვა
წელია თითქმის მე ღორის ხორცს
(ღორს) გჭამ. გაბრიელმა ვერაფერი
ვერ თქვა, გაჩუმდა; გავიხედე
გაბრიელისკენ, მანაც ჩემკენ გამოიხე-
და, თან თვალი ჩამიკრა. მაჯობა, ჭო,
ამ ძალლის ლეკვმა თათარმა!

*

* * *

მენშევიკა დროჳ კკოლიხ
ალექსიგო ნაუტარ ქაჩალგორეხ
ლევდორ. ოჯუხნ ჰაშელ იხრალო
ახალქალაქი ბახინო ინგლისბა აფიც-
რი. ალიქს ოჯარნ ღაზიშ ბჭარ იხრა-
ლო, დოკ დაგდორალო, თუმხებ-მექ
დარუდორალო, მოპეგუ ოჯარნა ვეწა-
ვოლი⁶ ალიქს. წყე აჭა ვოლ თხო⁶
ჰაშელ, ედლ'ნორ ინგლისბივ.

ჰაშელ ვინორ ალიქს. ალ'ინჩხ
დანლუხნ ალიქს დონევ ახალქალიქ
ჰაშელ ვენორ ინგლისბინ. ოჯარ
დაკრეშ მიღებადვინორ. მავმაქ (მატ-
რემაქ) აფიცრიგო შუა⁶ ფსტიდათა⁶
ლევდორ. მადვ დაყოშ, ცჰადნი აფიც-
რევ ბესიბინორ ალექსიგო, მენუხ დოპ-
ლამზურხდავნო? ალექსის ცჰადნგუდჲ
ტარკ ლაქბინოერ — ის და ლამზურხ,
ედლ'ნორ. ვუნ დადნო, გაქვირბადადლნორ
ვომაყ. ოჯუხნ დალლა, მე, ადლ'ნორ
ალექსის: კოხიხ და თარლენო.

*

* * *

მენშევიკების დროს ზაფხულში
ალექსის ბინა ქაჩალგორაზე ყოფილა
(ამბობენ). მის სტუმრად მიღიოდნენ
თურმე ახალქალაქში მცხოვრები ინგლი-
სელი ოფიცრები. ალექსი მათ ძალიან
კარგად ხვდებოდა (თვალში მოსდიოდა),
გულიანად ხვდებოდა, პურ-მარილს
(მარილ-პურს) უშლიდა თურმე.
როგორც ჩანს, მათაც შეუყვარდათ
ალექსი. ერთხელაც შენც მოდი ჩვენთან
სტუმრად, უთქვამთ ინგლისელებს.

სტუმრად წასულიყო ალექსი.
დათქმული დღისთვის ალექსი ცხენით
ახალქალაქში სტუმრად წასულიყო
ინგლისელებთან. მათ გულიანად მიეღოთ,
პურობისას (სადილზე) ოფიცრებს თა-
ვიანთი ცოლებიც თან ჰყოლოდათ.
პურის ჭამისას ერთი ოფიცერი გახუმ-
რებია ალექსის, რომელი გოგოა, უფრო
ლამაზიო? ალექსის ერთისკენ თითი
გაუშვერია — ეს არის უფრო ლამაზი,
უთქვამს. რატომო, გაკვირვებულა
ყველა. იმისთვის, რომ, უთქვამს ალექ-
სის: ქართველს ჰგავსო (ქართველის
არის მსგავსი).

*

*

* * *

* * *

სე ნანგაშო ციხლურა ალექს
დაჲვალი^ნ ათას ცხრაას შაუზტყ შარე
წოუზტყადთხ შარლუ^ნ. უღშტ მე, ინც
ო ვეწერ ხილ^ა დშეუზტყაბარ^ლაიტა
შარლუ^ნ.

ციხლურა ალიქს ბაცბიგო
მახველნ ვარ ზორამხო სტაკოლ.
ვორ^ლ სტაკ ვარ უპგო ვშევინ,
ბანიც მასთხუ. მიჩუმშნ ცო ვეწერ,
ნახ ბაცბიდენ ვადნ. დუნიჩ უ^ნ დად
ვარ. ფსტუ-ბადერ უეგო შარცი^ნ (თა^ნ)
ლელდორ. ბაჯო^ნ კარავ ლელბრრალ,
ფსტუ-ბადერ კრაოტახ დიფშდორალ.
დოჲე უე წელორ ალექსის თრილადთ.
ქაჩალ გორეხე დარ ნაუტარ. ალექსიგო
დოახგარდ წო ფურგუნა ბარ დავა^ნ
კამხი დოჲინ. ეკ ფურგნივ ლელდორ
ფსტუ-ბადერ დე ოწინ ნაჩხ, კეჭად
ფურგნივ წეჭორ ქალადქ. სტაბო უე
ბარ აკირ. ქალქილა აჲ დალენ უე
შირიქ აჲოლორ. მელახ || მელმე
ნაუტარ დარ ალექსიგო შირქი.
მუჲალა ლეცორო შალუხნ აფსტადრ დაურენადნ.

ჩემი ბიძა (დედის ძმა)
ციხელიშვილი ალექსი გარდაიცვალა
ათას ცხრაას ორმოც წელს
სამოცდაათი წლისა. ასე რომ, ახლა
ის უნდა ყოფილიყო (ყოფნად)
ოთხმოცდათვრამეტი წლისა.

ციხელიშვილ ალექსის ბაცბები
მიიჩნევდნენ (დაფასებული ჰყავდათ)
ყოჩალ კაცად. შვიდი კაცი ჰყავდა იმას
მოკლული, ყველა მტრები. ზოგს არ
უყვარდა, ხალხის მქვლელი არისო.
ბევრი ცხვრის პატრონი იყო. ცოლ-
შვილი ცხვარში თავისთან (თან)
დაჲყავდა. დიდი კარავი დაჲქონდა
თურმე, ცოლ-შვილს საწოლზე
აწვენდა. გაზაფხულზე ცხვარი
მიჲყავდა ალექსის თრიალეთში. ქაჩალ
გორაზე ჰქონდა ბინა. ალექსის
ცხენების გარდა სამი ფურგუნიც
ჰქონდა დიდკამეჩებშებმული. ამ
ფურგუნებით ატარებდა ცოლ-შვილს
და (მოწველილი) ყველი, მატყლიც
ფურგუნებით მიჲქონდა ქალაქში.
შემოდგომაზე ცხვარი ბარში
ჩამოდიოდა (ცვიოდა), ქალაქზე

ჩავლილი ცხვარი შირაქში ჩადიოდა.
რამდენიმე ბინა ჰქონდა ალექსის
შირაქში. გაღმა იკავებდა ალვანში
მიწებს საძოვრებად.

ათას ცხრაას ტყაფხი შარე
ალექსის შარი⁶ უე დაჭროხკი⁶. თელვე
ღაზე⁶ წა ეცი⁶. ღოჭა ბაცვადნ დალი⁶.
შედრ ფსტუხნცი⁶ თელვე
ჰალვოლვალი⁶ ვახა⁶. იტაეგო შარე⁶
ვახი⁶ თელვე. კე⁶ თელვერე⁶ წა
დაჭროხკინი, დაჭცინ სიძეცინ
სოდახკე⁶ ალვუძნ დახა⁶. ალიქს
დაჭვალი⁶ სოვუხტჩედოლი⁶ ფხი შარე⁶
დოლი⁶, ათას ცხრაას შაუზტყ შარე⁶.

ალიქსი⁶ ღოჭ ნატო დაკახ ლაშიშ
დარ. ნატ ნანეგო, ევაეგო, ადლ'ნორ
დუხხტრივ, ნატუხნ შინეკ ბათაა⁶
ბედე⁶ ცო დახმაკიხნო. დოკშერდშავინ-
ჩო ნანას ცჰადნი ბურს ქორთ ბშევი⁶
წომალ მალ'ენჩოვ. ბაცეც, შინეკ
ბათაადოლი⁶ ნატო დაჭდალი⁶. იშტ
დახე⁶ ციხლურა ალიქს ფსტუ-ბადრე⁶
საქმ.

ათას ცხრაას ოცდახუთ წელს
ალექსიმ თავისი ცხვარი გაყიდა.
თელავში კარგი სახლი იყიდა.
ქალიშვილიც ბაცბს მისცა. თავის
ცოლთან ერთად თელავში დაიწყო
ცხოვრება. ათიოდე წელი იცხოვრა
თელავში. მერე თელავის სახლი
გაყიდა, ქალიშვილთან და სიძესთან
გადმოვიდნენ ალვანში საცხოვრებლად.
ალექსი გარდაიცვალა გადმოსვლის
შემდეგ ხუთი წლის შემდეგ, ათას
ცხრაას ორმოც წელს.

ალექსის ქალიშვილი ნატო
გულით ავადმყოფი იყო. ნატოს
დედისთვის, ევასთვის, ეთქვათ ექიმებს,
ნატო ორ-სამ თვეზე მეტს (გარდა)
ვერ იცოცხლებსო. გულმკვდარმა
დედამ ერთ ღამეს თავი მოიკლა წამ-
ლით (წამლის დალევით). მართლაც,
ორი-სამი თვის შემდეგ ნატო
გარდაიცვალა. ასე წავიდა ციხელი-
შვილი ალექსის ცოლ-შვილის საქმე.

დაძქრა^ნ (აბაშიძე) ლევ ღაზიშ
დაკოვასო^ნ. დინჩო ფჭევ მახხორ
მოჰქე გოლნი^ნ სტაკ. დუდჭრელუ^ნ
ფსტუდნო დაჭმალინი ჺე^ნ შილდენა
მიკე^ნ, დუდჭრელუ^ნ ფსტუდნიცი^ნ ში
მოჰქ ხილ^ე, შილდეჩო ფსტუდნიცი^ნ —
იტა ბადერ: ვორ^ლ კნათა ჭო მოჰქად.
შადრ კნათიგო დაძქრა^ნ ლევოს
ჰალ^{ჩა}მდითე^ნ. მიჩუდშ უმაღლესადშ
მახი^ნ. ლევუდ^ნ კაწკოხ კნათ იჩო თხა
პროფესორელ ვა, ვაკუხ კნათ გიგრ
დოცენტელ ვა.

ლევუდგო დუნ ჟე ლევდორ.
ზუდნი ზორადშ ღაზე^ნ ლევვორ.
ეჭათლუ^ჩ ზუდვ ინცა ვეწეშო
ჰებვალათ ლევო. კადრა ივნეს,
მენხუმე მონამგლათ ვახრალო ზადლ
ნაჟტრახ, ბუსუ-ბუსუ ყორულ მაჟდა^ნ
ლადონორ ლევუდგო. ცჭადნი ბუდსო
დონმაქ ჭადნერ ლეო ყუდრლენ გოგო
ბადენორ. ვუხ გუ ესე? ოკუდ^ნ ფარხე^ნ
გოგეხ, მუყმათო ყუდრლე, დუწინი ჟე
დატე, ფენიხ მა (მაგრამ) კაწკო^ნ
ზარჭი^ნ ივანე ლათავ, ქორე შარახ
მახივხ ლოჭ ლაციენორ, ლეოს
ჰალაჭო ბშარკბუდუნორ ივნეხ მე

აბაშიძე (დაქაანთ) ლეო კარგად
მახსოვს, მთელი სოფელი აფასებდა
როგორც გონიერ კაცს. პირველი
ცოლი მოუკვდა და შემდეგ მეორეც
მოიყვანა, პირველ ცოლთან ორი
ქალიშვილი გაუჩნდა, მეორე ცოლთან
— ათი ბავშვი: შვიდი ბიჭი და სამი —
გოგო. თავის ბიჭებს აბაშიძე ლეომ
განათლება მისცა (ასწავლა). ზოგმა
უმაღლესები დაამთავრა. ლეოს
უმცროსი ბიჭი იჩო დღეს
პროფესორად არის, უფროსი ბიჭი
გიგო დოცენტად არის.

ლეოს ბევრი ცხვარი ჰყოლოდა
(?) მწყემსად ძალიან კარგს ამბობ-
დნენ. მაშინდელი მწყემსები ახლაც
სიყვარულით იხსენებენ ლეოს. კაიანთ
ივანე, რომელიც მონამგლედ ცხოვ-
რობდა თურმე ზამთრის ბინებში, ღამ-
ღამობით ყორულში მოსაძოვებლად
(ცხვრისა) დაუყენებია ლეოს. ერთ ღა-
მეს ცხენზე შემჯდარიყო ლეო ყორუ-
ლისთვის გარს შემოუვლია. რა ჩანს
აქ? მისი ფარეხის ირგვლივ, შუა ყო-
რულში, მაძლარი ცხვარი ყრია, გვერ-
დით კი პატარა შავი ივანე დგას,
ხელში მასზე უფრო გრძელი ჭოხი და-

მარშოლა ხადტანორ. მოჰ ვაჲორ ივანე, მოჰ ბახიშ, უე (დახნ) გონიჲ და შუგო, სტემას ხუმ ცო ქოთაბუეშუ, ხუმ ცომ დიშუ⁶? ივნენ ვუხ ცო ლადვიადკნორ, დისტ ჟერ ბოლბალინსა⁷ დათარალო. ლეოს დო⁸ გოგეხ ბერწნბინოერ შარნა ვადხნორ. დაჭრეფხეთინჩი ივნეს ლადხნოერ შარი⁹ უე ჰათხ ჩუ ცო ოთდოშ, შადრ ნაჟტრი ჰალომალ'დინორ. უდროოდ უე დახკდარევ კნათი ქოკი მაქ ოთაბინორ. ვუხ ამბუდაჲ ჰე¹⁰ ქუღრთმაჸადნო, ხადტანორ. ივნეს ჰალდიფცნორ, ვუნე დე ოთადიდე¹¹ ლევოს. ვუნე ზეფდილაჟე¹² შარნ ივნენ, ღოჭ ჩუ ლაქინოერ — კნათიგრ ადლ'ნორ: ად, შუ უე, ად — შუდე, ას თხადოლი¹³ უეხ ცო ვოწლაგეს, ადლ'ნორ. იშტ თეწინორ დადქრა ლეოს გო¹⁴ კადრა ივნეგო.

*

* * *

ჩხუდრ (ძევ) ყენ სტაკ ლევვორ. ო დალლავოვიდენჩოგო ჩუჲ ლაწიშ ფსტუდნი ზეაღრალ. ვაშადხი¹⁵ ბედვადლ'ნოერ ცჷა ოთახ წენინა წადჩნორ ლაპინ ფენიხ, დირ ლაკდალინო.

უჭირავს, ლეოს აუთვალ-ჩაუთვალიერებია ივანე და მისალმებია. როგორა ხარ, ივანე, როგორ ცხოვრობ, ცხვარ (საქონელი) კარგად გყავთ თქვენ, რამე ხომ არ გაწუხებთ, რამე ხომ არ გაკლიათ? ივანეს ვერაფერი უთქვამს. პირში ქვაჩადებულივით მდგარა. ლეოს ცხენი გამოუბრუნებია და (თავისთვის) წასულიყო. შერცხვენილ ივანეს გაერეკა თავისი ცხვარი წინ შეუჩერებლად, თავის ბინაში ამოერეკა. უდროოდ ცხვრის მორეკვამ ბიჭები ფეხზე წამოაყენა. რა ამბავია შენს თავსო, უკითხავთ. ივანეს მოუყოლია, რა დღე დააყენა ლეომ. როგორ შეარცხვინა თვითონ ივანე. ჭოხი გადაეგდო — ბიჭებისთვის ეთქვა: ად, თქვენი ცხვარი, აი თქვენ, მე დღეიდან ცხვარს აღარ გავყვებიო, უთქვამს. ასე ესწავლებინა დაქაანთ ლეოს ჭკუა კადანთ ივანესთვის.

*

* * *

ჩხუირი ღარიბი კაცი ყოფილა. ამ საცოდავს (კაცს) შინ ავადმყოფი ცოლი ჰყავდა (ესვა). ძმისგან გამოყოფილა, ერთი ოთახი სახლისა რგებია კიბის გვერდით, დირეგამოშვერილი.

წყე მაცახ ი(ე) ოჯახ(კურ) ნათეს-ვივ ქუდრწლებ ბიხნორ: რაკი ფსტუდ-ნი ლაშიშ დარ, ჩხორინ ხილებ ქუდრ-წლებ ვახარ. ხატ მაქ პათხე დაჰანა-მნო ფსტუდნის ტათებ ღიხნორ. ფსტუდნივ ხურდ დედლნორ: შინშო-ურლინი, ქაშოურლინი, აბზილინი, ჩხო-რის ადლნორ: ო თუმნილი ოქრო სო-ლიბალსო, ჭიბე დალაალ სოგო, სტაკ ვაცისო, სტაკო თარელენი! ფსტუდნო ჭშეღლარალ, მაგრამ ჩხორის შარი თაგდინორ, ოქრო ჭიბი დუდლანორ.

ქუდრწლებ მაცნე ხატ დეებ, მაყ-რი პათხ იხა ბადლნორ. ბახ ნახვ აბ-ზებ სოუბ ცო თელარო. მალ-ჭალენო ჩხუდრა დაჰუდთნორ პათხ ვახა. კუა-თი ბუღა ბადლნორ, გარი, ჩხუდრ ვაღლ. აშენბალიბალ, ჩხუდრ აშენბა-ლიბალ, ჩხუდრ, ვიწვაჭალინიჩ ჩხორის ჭიბერებ ტათებ პალდავჭნოერ, წეგენ თუმნილი ოქრო ლანგარმაქ ხატ პათხ ჩუ ლაქდინორ. ნეფ-წინუსგო ქო დავჭნოერ, იჭვეგორებ მაჭრელებ ჩა-რქაცო სოლედცნორ, დალოცად ვადლნოერ (დალოცადინოერ) ნეფ-წი-ნუს, სადუხცოდაჭოშ პალომადლნორ.

ერთხელ, ოდესლაც ეს ოჯახი ნა-თესავებს ქორწილში დაუპატიჟებიათ: რაკი ცოლი ავად იყო, ჩხორის მოუ-წია ქორწილში წასვლა. ხატის წინ დასადებად ცოლს ფული სთხოვა. ცოლს ხურდა მიუცია: ორშაურიანი, სამშაურიანი, აბაზიანი. ჩხორის უთ-ქვამს: ის თუმნიანი ოქრო მომეცი-რა, ჭიბეში მედოს. აკი კაცი ვარ, კაცად ვითვლები! ცოლი უძალიანდებოდა თურმე, მაგრამ ჩხორის თავისი გაუ-ტანია, ოქრო ჭიბეში ჩაუდვია.

ქორწილში როდესაც ხატი მოი-ტანეს, მაყრები წინ წამომდგარან თურმე. მდიდარ ხალხს აბაზზე მეტი არ მიუცია თურმე. შეზარხოშებული ჩხორიც ამდგრა მისასვლელად. ვაჟებს ყვირილი აღმოხდომიათ, აბა, ჩხორი მოდის, აშენდეს ჩხორი აშენდეს, ჩხო-რი. გაამაყებულ ჩხორის ჭიბიდან ფუ-ლი ამოეღო თურმე, წითელთუმნიანი ოქრო ლანგარზე ხატის წინ დაეგდო. მეფე-პატარძლისთვის ხელი ჩამოურ-თმევია, თამადისთვის ღვინიანი ჩარექა გამოურთმევია, დაულოცავს თურმე მეფე-პატარძალი, სულმოუთქმელად დაულევია თურმე.

ქორწილ ცერ დალენ. ჩხუდრ
შარნ ვენ. გაგუმებომცინ ლავ
დილანორ (დენორ) უნ ბუდს. ფშე-
ლიჩო ოთხე მაჭრევ ვოფხუენ ჩხუდრ
თოპრალო დივჭ კაც, მა მათე ლაშიშ
ფსტუდნ დათხრალო. ი ყეჩო მარგო
ჯიბა დაყინოერ, მაცნე ოქრო ცო ხე-
თი, ნატყადრი ცო ლაცოდ მადქნოგერ.
შურდე ფსტუდნ დათხრევ ჰაჭამვი-
ნორ ჩხუდრ, მაგრამ ვუხ ალ'ორ! შა-
რი დანაშაულ ჰათხ ლათერ! ვუხ წე
ვად დახრეხ, დოსაც ცო და ვადგო წე
მშხაყუდნ, ვუხ ცო ლავეშ ჰალკითნო-
ერ ჩხუდრ, ნშე'ა ვადლ'ნორ. ლავეგო-
რენ და ცომ გურალო, კარიკ დასინ
ცო ხითნორ. ვუხ დორ, ჰალიცნოერ
დიკ, ლაპიგო ლეკლადნ დირ თეტანა
ვადლ'ნორ. ჩუმპრენდა ფსტუდნ დიქ-
ნორ, დუღრალო: ვუხ თეგდო, ნახახ
ცუდ ზეფხეთაჭირ?!

ქორწილი დამთავრდა. ჩხორი
შინ წასულა. მუხლებამდე თოვლი და-
დებულა (მოსულა) იმ ღამეს. გაყი-
ნულ ოთახში ღვინისგან გამთბარ
ჩხორს დაუძინია მოშორებით, ლოგინ-
ში კი ავადმყოფი ცოლი ტიროდა
თურმე. მას ღარიბი ქმრის ჯიბეში ჩა-
უყვია (ხელი), როდესაც ოქრო ვერ
(არ) იპოვა, ცრემლების შეკავება ვერ
შეძლო. დილით ცოლის ტირილისგან
გაღვიძებია ჩხორის, მაგრამ რა ეთქვა!
თავისი დანაშაული აშკარა იყო (წინ
იდგა)! რა ჰქვია ჩვენს ცხოვრებას, შე-
შა არა გვაქვს ცეცხლის დასანთებად,
უსიტყვოდ ამდგარა ჩხორი, გარეთ გა-
სულა. თოვლისგან არაფერი ჩანდა,
ფიჩხი შეშაც ვერ იპოვა. რას იზამდა,
აულია ცული, კიბის გამოშვერილი
დირის ჭრას შედგომია. შინიდან
ცოლს უყვირია, უღრიალია: რას აკე-
თებ, ხალხის არა გრცხვენია?!

ლექსები

* * *

ზარჭიჩო ზამურა გუვალურ
დო^ნ, დაფხარხ ბილობიდენო,
გაგუდ ვტეხვალ ჰე^ნ, ვოჭალო!
სონ დალლა ჩქერბადბიენო.

* * *

შავ ღამეში გამოჩნდებოდა
ცხენი, ოფლად დაღვრილი (ოფლში ნაბანები),
მუხლები მოგტყდეს (ჩაგენგრეს) ნეტავ,
შენ (შენი), ბიჭუნა!
ჩემთვის გამეტებული!

* * *

დოლათ, მახვარ, იხოთ ვად,
დახნა ვაშბარ ლახვოთ ვად,
ქონე ღაჭბი ეცოთ ვად,
ლომრებ ნაყმაქ ოთაუთ ვად,
ბახტრილნო ტემაქ დალუთ ვად,
ოსი ჩუა თოლუთ (ხაბუოთ) ვად,
კაწკო^ნ ბაკალ ჯალოთ ვად,
წყე-შაწ გარმონ თოხოთ ვად,
ღაზიშ ლეთხა^ნ დალოთ ვად!

* * *

მოდით, გოგონებო, ვიაროთ (წავიდეთ),
საქონელი ერთად გავრეკოთ.
ხელში ჭოხები ავიღოთ,
მთების გზას გავუდგეთ!
ბახტრილნის სერზე ავიდეთ,
იქ დავისვენოთ (დავსხდეთ),
ერთი (ცოტა) ლუკმა შევჭამოთ,
ერთი-ორჯერ გარმონი დავუკრათ,
კარგად ვიცეკვოთ!

* * *

ვად ლაბწინო გოგრი ეს
ტჭაკულა დერწადალინო,
ვადა დეფიცინო დახენ დოშ
დუმტყჩოჭა ხიტანდალინო.
ვადა ლეჭდიენო კიკ-ბუბუკ
ქერიგოჭ მახნა დალინო!

* * *

ჩვენ რომ ვთამაშობდით, ის
ჩვენი (ნათამაშები) მრგვალი მინდორი
ტალახად ქცეულა,
ჩვენი ნათქვამი (მოყოლილი) გრძელი სიტყვა
წვრილ აღილას (წვრილში) გამწყდარა.
ჩვენი დაკრეფილი მძივ-ყვავილი
ნაქერალასთან ქარისთვის გაგვიტანებია
(მიგვიცია).

* * *

* * *

საგარ ბალო საგ-საგადნო,
წინუს დალო უღარ-უღარადნო,
ნეფე ვალო ტყარ-ტყარადნო!

საგორავი ქვა მოდის რახრახით,
პატარძალი მოდის უღარუნ-უღარუნით,
მეფე მოდის მედიდურად!

ჩაწერილია ახმეტის რაიონის სოფელ ზემო
ალვანში 1962-63 წ.წ. მთემელი —
ბაცბი (წოვა-თუში) გიორგი მაჩაბლი-
შვილი (მახჩრავი გიუმრიგი), 50-51
წლისა.

* * *

* * *

ბადრი თქე ჰაფსდინას, ობი
ჰულნო დეხნორ. ოშტიუ მინდრი
დერწინი.
შილდები დენი ქალიქ დახენ. ობი
თელვი დაჭდიხებეჭ აგა-ბაბო აჭდახკე.
კო-დშივ დენი ვუმაც ახმიტ დახე.

2008 წ.

ბაშვები სოფელში გავაგზავნე, ისინი ტყეში
წასულან. ისევ მინდორში დაბრუნდნენ.
მეორე დღეს ქალაქში გაემგზავრნენ. მათი
ჩასვლისთანავე ბებია-ბაბუაც ჩამოვიდნენ.
სამ-ოთხ დღეში ყველანი ახმეტაში წავიდნენ.

* * *

* * *

მოლეცინ ცჲა სტაკ ვახენ. მოლ,
ვად ბაბუა ბაბო მე ვარ? ხეტაო
სტაკოვ. ადამ-პადახაბადიენ მოლას.
ვად აგე აგ-გე? — ევ. ჲა ვად ნათესვი
ბანო-ბა ვად. ჲა, აჭ ჲად ქონბენ ცჲა
დაყ სო დეწე დალან! დაქინ და —
ალინე მოლას ზარჭინ ტათებ დაჲა
პაპტდიენ. მოლ, ე ვუხ და? დინჩი

მოლასთან ერთი კაცი წავიდა. მოლა, ჩვენი
ბაბუის ბაბუა ვინ იყო? ეკითხება კაცი. ადამი
— უპასუხა მოლამ. ჩვენი ბებიის ბებია? —
ევა. მაშ, ჩვენ ნათესავები ვყოფილვარ —
(ვართ ჩვენ). მაშ, შენ შენი ქონების ერთი
ნაწილი მე უნდა მომცე! კარგი (არის) — უპა-
სუხა მოლამ და შავი ფული გაუწოდა. მოლა,
ეს რა არის? მთელი შენი ქონებიდან მხოლოდ
ეს შავი ფული არგუნე შენს ნათესავს?

ჰე^ნ ქონბელორე^ნ დაჩო ე ზარჭი^ნ
ტათები ჯაჩდინა ჰავ^ნ ნათესვენ?

— დაპატ! ცოჭეკ ე წეჩო — გაჩუმდი! თორემ ეს სხვა ნათესავებმა
ნათესვინ ხავწე, ჰონ ი ზარჭი^ნ რომ გაიგონ, შენ ეს შავი ფულიც არ გერგება!
ტათება ცო ჯამჩქ!

ჩაწერილია ზემო ალვანში 2008-2009 წ.წ.

მთქმელი — მამულაშვილი ციური, 64
წლისა.

ა ვ ტ ო რ ო ი ღ ს ე ბ ლონგიშვილი (ბაცბი — წოვა-თუში)

ტბათნირნა ზურიტ ვახარა

მადელ მოც ბარალ წყე ტყოცა
ტბათნირნა ზურიტ ვახანა;
ნაყაჲა ჰალხაკვალინჩოვ
წყარუხ ხია მალანა.

ქუჩ-ხერბილოჩუ თივენჩოვ
კაწკო^ნ ღილინა ალანა;
ნაყრე-ნაყ მარწყო ბაყოშა
შავსოფლელა ჰალვახანა.

ღარმაქა^ნ კაპრშათ სოჭეფსუხნ
ვეძენა ხია მალარა.
გუბე^ნ ლახშურნა ეთა-ეთაიშ
ზურიტა დაჲგუვალანა.

ტბათანიდან ზუროს გორგე წასვლა

მადლი იქნებოდა ერთხედ კიდევ
ტბათანიდან ზუროს გორგე წასვლა.
გზაზე მოწყურებულის მიერ
წყაროს წყლის დალევა.

ბუჩქ-ხეებში სვენებით
მცირე ღილინი;
გზაღაგზა მარწყვის ჭამით
შავსოფლელში ასვლა.

ღარებზე ყვითლად (კაპრაშად) ამოხეთქილი
ვეძინის წყლის დალევა,
გუბის ქვემოდან სვენებ-სვენებით
ზუროს გორგე გასვლა.

ლუხნგლარი⁶ ივსებ ველენენ,
ნახაე ნშა დალარა;
მოჰ ვაჲო, ღაზიშ ცუდ ვაჲუდნ?
ბაცბა⁶ ფსტეივა ალარა.

ლონგიანთ იოსები მოვიდაო,
ხალხის გარეთ გამოსვლა;
როგორ ხარ, კარგად არ ხარო?
ბაცბი ქალების შეკითხვა.

ქორთ ჩუბოშ ოთხი ჩუვახა⁶,
ჩამლიშა მექა დაყანა.
წენი გოგხირნა ხაწანა
კაწკეჩ ბაღრანა ყაყანა.

თავის ჩალუნვით ოთახში შესვლა,
გემრიელად პურის ჭამა.
სახლის გარშემო მოსმენა
პატარა ბაგშვების ურიამულისა.

ვეშგურლარ შილოს კეცმაქა
კალტე⁶ დათხურა თაგბანა.
მჭედლურა⁶ ნატოს წმერქონა
დათანერე⁶ ცუა ქაკბარა.

ვეშგურიანთ შილოს კეცზე
ხაჭოს ხავიწის გაკეთება.
მჭედლიანთ ნატოს მიერ სწრაფად
ერბოიანი ქუმლის მოზელა.

ბაძრა⁶ თამროსა ლაჭუ-ლაჭუოშ
არყელე⁶ ბოთლ ჩუდაცარა.
ლემზრათ თოხინჩო⁶ გარმონმაქ
ცჰა-ში მოჯ ჰალოალანა.

ბაძრანთ თამროს მიერ მალვა-მალვით
არყიანი ბოთლის შემოტანა.
ლამაზად დაკრულ გარმონზე
ერთი-ორჯერ დამღერება.

ღაზიშ გუნებაქ ოთენო
ოშტიც ტბათინ დაჲვახარა.
მაგრამ ცო ხაწიც დალენა
ივსებე⁶ დაკი⁶ ალარა.

კარგ გუნებაზე დამდგარის
ისევ ტბათანაში წასვლა.
მაგრამ არ ესმის ღმერთსა
იოსების გულისთქმა.

1998 წ.

ბალ-ბოსტა^ნ მორწყადარ

ქოთადევლნ ბალ-ბოსტა^ნ მორწყადა^ნ
ჰალოვოლველნას ზურდენა,
დუდჰრელუ^ნ ხია დახითნას
ზორევშ ქოთაბალინჩ გულბენა.

კე^ნ ხი დახითნას კატ-კეტკოშ
ჭერმენ, მსხალენა, კორენა,
ხიხ ჭმალოშ დაწყაფადბალინ
პროწლე^ნ ლამზურა კო ხენნა.

ჰალჰაწამდალი^ნ წმერქონა,
ძირე ხი ოთაე^ნ ქლიავა,
ჰალო ბახითე^ნ ტოტიგუდჰ
ლაშხურნა ფშელი^ნ ნიავა.

ჰალო ოწბალი^ნ ლაქიშ-კაც
ჭიგოხ კეთაბისენ ლებივა.
ჩქერბალაშ ჰალმორწყადალი^ნ
ატმა^ნ გოგრინა ხენბია.

კიტროვ, კომბოსტოვ, ბადრიჯნევ
დაკრეშა ხია მალენა,
ხახუდ^ნ კვალახა ფშელი^ნ ხი
ძარღვახ წიგსანა ლალენა.

ბალ-ბოსტნის მორწყვა

დაღონებული ბალ-ბოსტნის მორწყვა
დავიწყე დილით,
თავიდან წყალი მივუშვი
ძალიან დაღონებულ გულაბზე.

შემდეგ წყალი მივუშვი ნელ-ნელა
ჭერამზე, მსხალსა და ვაშლზე.
წყალს ძლიერ დაწაფებულა
ბროწეულის ლამაზი ხეცა.

გაიღვიძა უცებ (ყველამ).
ძირში წყალი ჩაუდგა ქლიავს,
აუშვა ზემოთ ტოტებისკენ
ქვემოდან ცივი ნიავი.

ოდნავ ზემოთ აიწია
ჭიგოს მოკიდებულმა ლობიომ,
უხვად მოირწყა მთლიანად
ატმის და გოგრის ხეები.

კიტრმა, კომბოსტომ, ბადრიჯანმა
წყალი გულიანად (გულიანად წყალი) დალიეს.
ხახვის კვლებში ცივმა წყალმა
ძარღვებში სისხლივით გაიარა.

ჰალპარიამდალინი ფსარლუხნენი
ზურდე^ნ ჩუთოპინ ნაკვეთა.
მალვალის, ჰალო მაცვალისი,
ფსტუმნიოვ კეცმაქ დათა კატლეტა.

გაიღვიძა საღამოს(კენ)
დილით მძინარე ნაკვეთმა.
დავიღალე, მომშივდა კიდე,
ცოლი კატლეტს კეცზე მიწვავს.

ცერველ-ნას, ხია აჭხიცნას,
ჰალდეხნას დანიუ ფიცრია.
ქოთადალინ ნაკვეთ ჰენნედეც!
ოჯუდ^ნ ხილ-ალა ინც ხია.

მოვრჩი, წყალიც გავუშვი,
ამოვიღე სულ მთელი (ყველა) ფიცრები.
დაღონებული ნაკვეთები სხვებიც ხომ არის!
მათ მიუვიდეს (მათვისაც იყოს) ახლა წყალი.

2000 წ.

ბაცბურ-ქართული ლექსიკონი

5

აბარ გრდმ. კერვა

აბუინი, **აბანდეჭინი** შესაკერი

აგა, დ ბებია

აგურ მ, ვ „აგური“

ადმიანი დ დ ადამიანი

ადმიანლენი, **ადმიენლენი** „ადამიანური“

დ-ავ-დ-არ გრდმ. 1. კვლა, ხოცვა, 2. დაკარგვა

ავლრი მ ალვირი

ავშრი მ მრ.

აზარ ძვ. „ათასი“

ათარ გრდმ. ნაყვა; ბეგვა

ათას „ათასი“

ათუენი 1. დასანაყი (ნიგოზი...). 2. მნაყველი

ათწი დაუნაყველი

ამთაცრ დ დ ნათლია

ამმრიკ ად მიტკალი

ამპრელ ბ. აპრილი

ამრქელ ვ ბ ეგზარხოსი

ამრ-ლ ბ დ ყოჩი, ერკემალი

ამტნო დ დ სიჩუმე

ატავენი ბედნიერი, იღბლიანი

ამყი ბ ი სიპი ქვა

აკარ 1. ცვენა; 2. დანთება

ამხნო მოხნული, ნახნავი

ამჰა დ ნაწლავი, წელი

აკ-დ-არ გრდმ. 1. ჩამოყრა; თრთოლა, კანკალი- 3. ანთება

აკვანტ დ დ აკვანი

აკიდო დ დ ჭიდო (ყურძნისა)

დალარ გრდუგ. გარდაცვალება

ალარ გრდმ. თქმა

ამბუქ ვ მრ. ამბავი

ანგელოზ დ ანგელოზიდ-ანიც ყველა, ყველაფერი

ანწ დ დ ანწლი

აპყარბასინ ნაცრისფერი

არკენტ მკვახე

არკუმ დ მხალი

არლარ გრდმ. ლეწვა

არლინ მარცხენა

დ-არსტ-დ-არ გრდმ. გასუქება

არტან დ დ არტანი

ასტინ ვ ვ ხელები, ეჩო

ასაცო დ დ დეკეული

ასსე დ დ ხბო

ასაო ვ ვ თასმა

ატარ გრდუგ. გაჩუმება

აფუშ ბ დ ტყუილი, სიცრუე

აღრი ვ მრ. აღვირი

აფენტ მწვანე

აუჟაუ დ ხველა

აყარ გრდმ. გაყოფა

ახ ნახევარი

ახარ გრდმ. ხვნა

აჩარ გრდმ. მიტყება, მიბეგვა

ახ-დ-არ მოტყუება

ახკარ ბმა გრდმ. 1. დაბმა; 2. თხრა; 3. გრდუვ. ბმა.

აჭარ გრდმ. 1. პარვა; 2. ფქვა

აჭ, აჭო ზმნს. ქვევით

აჭ, აჭე დ დ ნადირი

ასარებ აღსარება

ბ

ბაგ ბ დ ბაგა (პატარა ვენახი)

ბადერ დ დ „ბაგშვი“

ბადერდარ შობა

ბადო ვ ბ; ვ დ ობოლი

ბადრეწინ „უშვილო“

ბაზ დ დ სამარილე

ბათაწინ უმთვარო (ღამე)

ბაიყლა'ო ბაყილა, ნორჩი ხე

ბაძჭა'ო დ დ „ბაჭია“

ბაკალ ბ დ ლუკმა

ბაკ-დ-არ დაწვა

ბალგონ ბ დ აივანი

ბარკალ ბ დ კვირტი (უვარგისი მატყლი); ნაჭერი

ბარლიმ ბ დ ბარნელა რძის საღლვები ჯოხი

ბაროდ-დ-არ გრდმ. დაბარვა

ბარ-ლ რვა

ბატა ბ დ იატაკი (მიწის, თიხის)

ბატრ ვ დ ტუჩი

ბაქ ბ ვ პირი

ბაქადდარ გრდმ. ლანძღვა

ბაქარახაუ დ დ საგობი

ბაჟეც მართალი, ნამდვილი

ბაჟო დ დ კვიცი

ბაშარ დ უნარი

ბაშტ ბ დ გომური

ბაშფორთ დ დ პასპორტი

ბაცა დ მთა-თუშეთში წოვა-თუშების საცხოვრებელი ადგილის სახელწოდება

ბახ დიდარი

ბაჯ ვ ბ ქვისლი

ბაკონ დიდი

ბედ ცალკე

ბეთათარ ბ დ მეწველი ცხვარი, ძროხა...

ბეხბაჭო დ დ ბებია ქალი

ბეჭ დ დ თმა

ბიძზაფ დ დ ბიცოლა

ბენ ბ დ ბუდე

ბლუვ ვ ბ; დ დ მუნჯი

ბო ბ დ ნიორი

ბოთხ ბ დ საქმე (ძირითადად ქალისა)

ბოხტი დ დ ბოტი

ბორშ დ დ მოზვერი

ბოს დ ფერი

ბორც ბ დ ფეტვი

ბოტ ბ დ ცომი

ბოტ უმი, მოუხარშავი ან ნაკლებად მოხარშული

ბრღურ ბ დ პალო

ბოჟა დ დ ციკანი

ბრაგ დ დ წერაქვი ძვ.

ბუბუქ დ დ ყვავილი

ბუთა ბ დ 1. მთვარე. 2. თვე.

ბუხ ბ ვ 1. მუშტი. 2. მუჭა, პეშვი.

ბუხლება უცხო ენაზე

ბუმჳ დ დ ბუ

ბულაყა ბ დ ჭა

ბუნაგ დ დ ჭურჭელი

ბუყ ბ დ წელი

ბუც ვ ბალახი

ბუხ 1. ძირი, ფსკერი; 2. ნაძირალი

ბუჭა ბ ჩხუბი, ომი

ბზან ბ დ წვერი

ბზაკან ვ ვ გუდა

ბზარკ ბ ვ თვალი

ბზარკიწინ ბრმა

ბზარწენ იხ. ბზარკიწინ

ბზარწონ დ დ ჭორი

ბზოკ ბ დ ვაცი

ბაბრვე ბ პაპა, ბაბუა

ბ

გაგან ვ ვ კვერცხი

გაგაცრ დ დ 1. მუცელი; 2. კუჭი

გავ დ დ შულო

გაზან ბ დ თხა

გალ ვ ვ არყის ხე

გალან ვ ვ გუნდა

გამ-დ-არ გამრუდება

გარე ახლოს

გარც ვ დ შეჭამადი, ხარშო, სალაფავი

გაუგუ ბ ვ მუხლი

გაკინოდ-დარ გრდმ. გაჭედვა, გაგლესა

გირგამ ბ დ გვირგვინი

გოგო ბ დ 1. რგოლი; 2. წრე

გოგრი მრგვალი

გოლ ვ ვ ფიჭი

გონ ვ ვ ჭკუა, გონება

გორჩი ვ ვ ფილთაჭვა

გუგაც ვ ვ თოჯინა

გუთა ვ ვ გუთანი

გულ ვ ვ გუნდა (დამრგვალებული ცომი...).

გურგურ დ გრგვინვა, გუგუნი

ღ

ღად ვ ბ 1. მამა; 2. დ დ პატრონი

ღადა მამაპაპისეული (ქონება, ჩვეულება)

ღადბუჟ ბ შთამომავლობა

ღადვაშო ვ ბ ბიძა (მამის ძმა)

ღადი მამა-პაპანი, წინაპრები ქ.

ღად-ნან დ მშობლები, ღედ-მამა

ღადოლდარ პატრონობა

ღაზეპად-დარ მძიმედ ღატვირთვა

ღაბალ დ დ ყაბახი

ღათე დ დ ერბო

ღათხურ ბ დ ხავიწი (ერბოში მოშუშული ხაჭო ან ფქვილი)

ღაკარ-დარ გრდმ. ღათვლა

დაკლავარ 1. ფიქრი; 2. გრძულ. დაფიქრება.

დაკლინ გულადი

დალ, დალე ვ ღმერთი

დალოცადდარ დალოცვა

დალუმ დ მრ. საფუარი

დაჭარ დ დ საძოვარი ბალახი, მოლი

დარდახარ, დარდაკარ გრძმ. დანიშვნა (ქალ-ვაჟისა)

დარვა ვ ვ პატარა რუ

დარჯიკ დ დ ხინკლის გული

დაქექად-დ-ალარ გრძულ. განძრევა

დაქინ ძვ. კარგი

დაყ დ დ 1. წილი, ხვედრი

დაყარ დ დ საჭმელი, სანოვაგე

დაყმალარ დ დ საჭმელ-სასმელი

დაყრ დ დ ცხედარი

დაშმატტლინ ენამჭევრი, ენაშეყლიანი

დაძმ დ დ ნათესავი

დახეც; დახ ამიტომ, იმიტომ

დახკ ბ დ თაგვი

დახნე დ დ საქონელი

დე დ დ დღე

დებუჩევა დ დ დღე-ღამე

დენის, დინის 1. ცოცხალი; 2. სალი, მთელი

დეკარ-დ-არ თვლა

დენიც მთლად, სრულიად

დეღ დ დ ტანი

დეღლინ ტანადი

დე-დ-არ, დენ-დ-არ გრძმ. მორჩენა, გამთელება

დიბ ბ ფიცი

დივტე იქით

დიგ დ დ ცული

დოგ დ დ გული

დონყუზ (ხარიხა (რისამე გადასალობად გადებული ჭოხი)

დოს დ შეშა

დოშ დ დ სიტყვა

დოხკ დ დ ორუბელი

დოჰა დ დ გაზაფხული

დოჰეოტო დ დ პრისახე

დურინ მღაშე

დურკ დ დ კასრი

დურ ნაბადი

დუსტარ დ დ საზომი

დუხკა დ დ სარტყელი (ქალისა, განიერი, ნაქსოვი)

დუჩ ბევრი, მრავალი

გ

ე დ დ ჩრდილი, გრილი

დ-ებუარ გრდუვ. წაქცევა, ვარდნა.

ებწარ, ეპწარ¹ გრდმ. 1. გაწევა; 2. წველა

ებწარ, ეპწარ² გრდმ. წონა (წონის)

ეგარ გრდუვ. ჩარევა, შერევა

ევ-დ-არ გრდმ. 1. აღება; 2. ყიდვა

დ-ეთად-ალარ² გრდუვ. ფართხალი, ძგერა.

დ-ეთაარ გრდმ. წველა

'ე' ერთვანია ერთვანი ბლომად, მრავლად

დ-ელარ სიცილი

დ-ეპტარ გრდმ. ყლაპვა, სრ. დ-ოპტარ.

დ-ერწარ გრდუვ. მობრუნება, მიბრუნება, დაბრუნდება; დატრიალება. უსრ. პერწარ
ესევჰჟ აქეთ, აქეთკენ

დ-ესტარ გრდუვ. დასივება

ეტარ გრდუვ. გასკდომა, გაბზარვა

ეტართარ გრდმ. ღებინება

დ-ეფსარ გრდუვ. გაბერვა

დ-ეფშარ გრდუვ. დაფშვნა, დაფხვნა

დ-ეფცარ გრდმ. 1. დაწვნა; 2. მოყოლა

დ-ეფხ-დ-ალარ გაცხელება, გათბობა

დ-ექარ გრდმ. ძახილი, ყვირილი

დ-ეყარ გრდმ. გაყოფა

ეშარ გრდუვ. კლება

დ-ეშარ გრდმ. დაპირება

ეც-დ-ალარ ფრენა

ეცარ გრდმ. 1. ალება, მილება; 2. ყიდვა

დ-ეწარ გრდუვ. სიყვარული

დეწარ დ დ სატრფო, საყვარელი

დ-ეჭარ გრდმ. ჩეჩვა

დ-ეხარ თხოვნა

დ-ეხ-დ-არ ნერევა, შლა

ეხკარ გრდმ. თხრა

ეჰკათე მაშინ

დ-ეჰკარ გრდმ. მოპარვა

ეჰ ვ ვ მინდორი

3

ვადო⁶ 1. მაგნე, მაწყინარი; 2. მკაცრი, უკმეხი

ვადლეშ ჩვენებურად (წოვა-თუშურად)

ვასტ დ დ სერი

ვაშვა⁶, **ვაშბა**⁶ ერთმანეთი

ვე⁶ დ დ ღვინო

ვენემენ პურმარილი (ღვინო-პური)

ვაშქ ვ ბ ძმა

ვედრ დ დ ვედრო

ვენაპ ვ ვ ვენახი

ვირყანე ჭრიჭინა, კალია

ვთჰ ვ ბ ვაჟი

ვუმაც ყველა, ყველაფერი

ვუ⁶ რატომ?

ვუხ? რა?

ვზალაც სრულიად

4

ზარ დ დ ლასტი

ზარო მოცხარი (როჭოს ყურძენი)

ზაყა დ დ ბზარი

ზორა⁶ გულადი, უშიშარი; მკაცრი

ზოსტერ ქამარი

ზოქ ვ ვ ნისკარტი

ზრინად-დალარ გრდუვ. ზმუილი

ზოქ ვ ვ ნისკარტი

თაბწ დ დ შუბი

თაგ-დ-ალარ გრდუვ. გაკეთება; გალამაზება

თათან დ ა ხმაური, ხმა

თადლზი დ მრ. ხურჯინი

თაკარ გრდმ. დაკერება

თარსარ გრდუვ. ჭიხვინი

თარქ-დ-არ დარქუვა

თარლ-დ-არ 1. მიმსგავსება; მორგება

თასარ გრდმ. დაგდება, ჩაგდება

თაუბუ დ დ ჭედილა

თებარ გრდმ. თქმა, თხრობა

თეტარ გრდმ. 1. ჭრა; 2. მკა

თეტინი 1. მოჭრილი; 2. დაჭრილი

თეტუხნი მჭრელი

თეფ დ ა ბორცვი

თეფსარ გრდმ. დაგდება, ჩამოგდება

თეყარ გრდუვ. ხვეწნა, ვეღრება

თეშარ გრდუვ. დაჭერება

თეძ-ჩავჭი ბარძაყი

თეწ-დ-არ გრდმ. სწავლება, მისწავლება

თეპარ გრდუვ. თრევა ცოცვა

თივარ გრდუვ. დასვენება; დამშვიდება

თილარ გრდმ. (სახელის) დარქმევა

თიშინ ძველი, ადრინდელი

თოლ დ დ დერეფანი

თოლარ გრდუვ. მორევა, დამარცხება

თოხარ გრდმ. 1. ცემა; 2. დაჭვრა

თოჰარ გრდუვ. ძილი

თუხნი დ დ მარილი

თურ დ დ ხმალი

თურს უზანი (ხეა)

o

დ-ივარ 1. თესვა; 2. რგვა

დ-ითარ გრდმ. რეცხვა

დ-ითაუჩნი 1. მრეცხავი; 2. გარესარეცხი

დ-იქარ გრდმ. წაყვანა; გარეჭვა

ის ეგ, ეგე

დ-ისარ გრდუვ. დარჩენა

ისევა ვ ვ 1. სააქაო; 2. აქაურობა

ისეჲ ვ ვ აქა

ისკაშპ ბ დ წკიპურტი

ისა ცხრა

იტარ ზიტარ გრდუვ. რბენა, სირბილი

იტა ათი

იშ ვ ვ ხმა, ჰანგი

დ-იშ-დ-არ დახეთქვება, დარტყმა

იშტ ასე, აგრე

იშტუ ასეთი

ისარ გრდუვ. სვლა, დენა

თ

დალარ გრძული. შეძლების, ძალის ქონა.

დაშრ დ დ და

მეგ დ დ ლუდი

მეთა ბ ბ ძროხა

მეტკ დ დ სავარცხელი

მობსტ, **მოფსტ** დ დ მიწა

მოლ დ დ თივა

მოპყ დ დ ნაცარი

მოფხ დ სიცხე, სითბო

იოჭ დ დ ქალი, ქალიშვილი

მუბ დ დ სადგისი

მუყ დ დ წელი

მუჭ დ დ სახე, პირისახე

მზეც დ დ ტარი; თითისტარი

ქ

ქავ დ დ ხორბალი

ქათათვ ბ დ მქათათვე

ქალავ ვ ბ მქლავი

ქალახ დ დ ბეხრეკი

ქალტ დ დ ხაჭო

ქამარ 1. გრძული. ქავილი; 2. დ დ მუნი

ქარგარაცრ დ დ ყბა

ქარჩარ გრძული. გაგორება

ქარცხილ დ დ რცხილა

ქატ-დ-არ გრძმ. დარბილება

კატე^ნ რბილი, ჩვილი

კატკოში, კატკუში ნელა, ჩუმად

კაშკაში კისკისი

კაძაკ, კაძიკ ცოტა

კაწე და და ლეპვი

კეს სიპი (ქვა)

კეჭდახარ გრძმ. ადუღება

კიკელ ქვეშ

კოკ და ტყაპუჭი

კორ ბ ნახშირი

კოტარ გრძუვ. მობეზრება

კოტორ და ქადა

კურ და კვამლი

კურბუნგალ ბ დ კორიანტელი „ბოლომტვერი“

კურკო და რკო

კუჭ ბ დ გორაკის თავი, მთის წვერი, 2. გროვა

კზავე^ნ კოჭლი

კზაკ ბდ ქუსლი

კზაკაშ ბ დ აბედი

ლ

ლაბუარ გრძუვ. დასხლტომა, ფეხის დაცურვა

ლბწარ გრძუვ. თამაში

ლაგაზ და მოცვი

ლავ და თოვლი

ლავარ 1. დაძახება; 2. გამოლაპარაკება

ლათარ 1. მიკვრა, მიწებება; 2. დაჭიდება, წაჭიდება

ლათა და ნაგავი

ლათარ გრდუვ. დგომა

ლალარ გრდუვ. დავლა, შემოვლა

ლაპ ბ დ მთა 2. ბცა

ლმრ ვ ზეგ

ლაპ ბ დ კიბე

ლარაც უკვე, უცებ

ლარკ დ ვ ყური

ლარკარ გრდმ. გაკრეჭა

ლარდარ გრდმ. ჩამოთვლა

ლასარ გრდმ. გაცრა

ლასტ-დ-არ გაქნევა

ლატარ გრდუვ. შველა, დახმარება

ლაფსარ გრდუვ. გაშრობა

ლაცარ გრდმ. ღაჭერა

ლაწარ 1. გრდუვ. ტკივილი; 2. დ დ ტკივილი

ლაჭუ-დ-არ დამალვა

ლახარ გრდმ. მოძებნა

ლახკარ გრდმ. გარეკვა

ლახუ დაბალი; მდარე

ლალარ გრდუვ. სურვილი, მოწადინება

ლაჟა ბ დ გველი

ლაკედში მაღლა, აღმა

ლე ან, ანუ

ლელარ გრდუვ. სიარული

ლეკარ კრეჭა, პარსვა

ლესარ გრდმ. ცრა

ლეფსარ გრდუვ. შრობა

ლეჟ-დ-რ კრეფა; შეგროვება

ლეჭარ დაბრალება

ლოპ, **ლაუპისუ** 1. შესატანებელი; 2. ხაჭო

ბ

მამთხა ვ სამზეო, ქვეყანა

მამი ვ ვ პური

მამხ-დარ დაფასება

მაკარ გრძლუვ. შეძლება

მალი თბილი

მალ-არ 1. გრძმ. შესმა, დალევა; 2. დ დ სასმელი

მაჟ-დარ გრძმ. მოშვება, დარბილება

მაჟდარ ბ მჭადის ფქვილი

მაჟუ რბილი

მარ ვ ბ ქმარი

მარლ'ო ბ დ ცხვირი

მარშოლ ვ მშვიდობა

მასთხოვ ვ ბ; დ დ მტერი

მატე მწიფე

მაქრე ზედ

მაშა ვ ვ სინათლე

მაშქ ბ დ შალი

მაც-დარ დამშევა

მაცა როდის

მაწ ბ დ ტილი

მაწრი ტკბილი

მაჭ ვ ვ ულვაში

მახ ბ დ ფასი

მახ ბ დ ნემსი

მახუ-დარ დაღვრა, დაფანტვა

მაჟ ბ დ იაბო

მეტ 1. ვინ; 2. ზოგი

მერცარ გრძელ. ტრუსვა

მეუარ გრძელვ. დარჩენა

მევ ბ დ ტახტი

მილ-დარ შეცივება

მიჩ საღ? საით?

მოთა ბ დ ლოგინი

მოთაარ გრძელვ. მიჩნევა

მოწ დ თაფლი

მოხ ბ დ ქარი

მოხე¹ ბ მიწა, დედამიწა

მოხე² დ დ ფილი, როდინი

მოკ ბ დ სიმღერა

მოჰ, მუჰ ნაწლავი (გამხმარი)

მუხტი ბ დ ჭუჭყი, უსუფთაობა

მურჯი მღვრიე

მულ უ უ კუდი

მუყ ბ დ ტარი, ვაღა

მუჸ ბ დ ტვირთი

მშადრი ბ დ ფრჩხილი

მშალე საზიარო, საერთო

მშაცო უ უ რქა

ნან ვ დ დედა

ნანეშო ვ დ დეიდა

ნანგაშო ვ ბ დედის ძმა, ბიძა

ნაფტარ ვ ვ ბინა (ადამიანისა, საქონლისა)

ნასტ ძლიგს, ძნელად

ნატყაფრი ვ ჩირქი, წირპლი

ნაყბისტ ვ ბ; ვ დ; დ დ ამხანაგი

ნას დ ხალხი

ნავ ბ დ ხახა, სასა

ნეთხი თხელი

ნეკ დ დ დანა

ნიტა ბ დ ჭინჭარი

ნიფსორ ტოლი

ნიყ ბბ; ბ დ გზა

ნიწყ ბ ძალა, ღონე

ო

ოთაარ გრდუვ. დადგომა, გაჩერება

ოხს, უხს ოქ

ოდშტ, უდშტ ოსე

ოლოკ ვ ვ იდაყვი

დ-ოუარ გრდუვ. წაქცევა

ორკულ დ დ გორგალი

დ-ოტარ გრდუვ. წასვლა

ოტარ გრდმ. დაგება, დაფენა

დ-ოფხარ გრდმ. ჩაცმა

დ-ოწარ გრდმ. მიბმა

დ-ოხქარ გაყიდვა, მიყიდვა

ოჭა ნაშლავი

ოც ბ დ მარცვალი

პ

პაი ბ დ კოცნა, ამბორი

პალტ დღეიდან მეზუთე დღე

პარასკ დ დ პარასკევი

პეპელ დ დ ლილი

პირ ბ დ ფარა

ობ ბ დ სადგომი

ჟ

ჟაბრ კრებ. ძროხა

ჟაგნ დ დ წიგნი, წერილი

ჟვე დ დ კრებ. ცხვარი

ჟერტ ვ დ; ვ ბ ქვრივი (ქალი, ქაცი)

ჟინ ბ დ თირკმელი

ჟომენ მცირე, პატარა

ჟორუდარ გრდმ. ფათური

რ

რაღ ვ ვ ჯერი, რიგი

რიცხვ დ დ რიცხვი

რუგი ვ ვ რუ

ს

სა დ დ სული

საგ ბ, დ ირემი

საკერ ვ ვ კისერი

სამუკლ ვ ვ შალვარი

სანო ვ ვ ეზო

სანთხო ბ დ საღმრთო

სანი დ მრ. კარები

სარტარ გრდუვ. წყევლა

საჭბრუ მეტი, ჭარბი

საფს-დარ აფუება

საშორინ სულგრძელი

სისქოთინონ ნერვიული. ფიცხი

სო მე

სტაკ ვ ვ მამაკაცი

სტაუტკუ შარშან

სტა ვ ვ ძეწვე; ჭაჭვი

სტო დ დ საჭრეტელი, სატეხი

სუხ ბ დ ნაკვერცხალი

ტ

ტა დ დ ბეჭი, მხარი

ტავ დ დ ხის ტოტი, წყლის ტოტი

ტათებ დ ვერცხლი, ფული

ტამარ-დარ გრდმ. გათოშვა

ტარ ბ დ ძუძუ

ტარდ დ დ ბეჭედი

ტარკ ვ თითი

ტარქ დ დ სილა

ტატ-დარ გრძმ. დასველება

ტატე^ნ სველი

ტაფლეჟარ გაელვება

ტე ვ ხსენი

ტეა მთის სერი

ტერკ ვ ვ ხვანჯარი

ტივ¹ ხიდი

ტივ² დ დ ლავიში

ტქმელ ბ მტვერი

ტოლიქ დ დ უხეში ქეჩის ნაბადი

ტოტ დ დ ხელი

ტონტროქ ვ ვ წირპლი

ტოტკიკლა ვ ვ იღლია

ტოლ დ დ ტოლი

ტოლწი^ნ უტოლო^{რდ}, უცოლო^{რდ}

ტრაჟალ ტროჟი ახმახი

ტუმ ვ ვ 1. ძვლის ტვინი; 2. ნიგოზი

ტუტ ბ დ ბუზი

ტყა ოცი

ტყეხწ ცხრამეტი

ტყოც კიდევ

ტყუდჰსინლუ^ნ უკანასკნელი

ტშაკ ბ დ ტალახი

ტშემრი, ტშირი ბ დ ვარსკვლავი

უ

უგუნდაქნა ბოლვა, ძილბურანი

უთო-დ-დარ, უთა-დ-დარ გრდმ. გაუთოება

უთხო დ დ ნაჭერი; ნატეხი

უფლა-დ-ისარ გრდუვ. 『გა』მოდება

უფსი, ოფსი იქ

უფსთხი ბ დ ნერბი, დედალი ცხვარი

დ-უფტ-დ-ალარ, დ-ოფტ-დ-ალარ გრდუვ. მისვლა-მოსვლა, აქეთ-იქით სიარული

უქმინ დ დ უქმე

დ-უფჰტარ, დ-უფჰტეს პირქვე

უკდავებ დ უკვდავება

უნძრას უმძრასად

ურივ, უმროვ ვ ბ ურია, ებრაელი

ურუმ, ურემ ბ დ ურემი

ურძი ბ მჭვარტლი

დ-უსტარ გრდმ. ზომვა

დ-უსტითარ გრდმ. 『გა』ზომვინება

დ-უტყინ წვრილი

დ-ულ-დ-აკარ გრდუვ. წივილ-კივილი

დ-ულარ გრდუვ. ყვირილი, კივილი, ბლავილი

დ-უყარ გრდმ. შერჭობა, დარჭობა

დ-უყ-დ-არ გრდმ. 1. შერჭობა; 2. გასქელება

დ-უყინ სქელი, ხშირი, შედედებული

უჩარ-დ-არ გრდმ. დაბნელება

უჩინ დ სიბნელე

დ-უწარ გრდუვ. ავსება

დ-უწინინ 1. სავსე; 2. მაძლარი

დ-უხ უკან

დ-უხემჲი უკუღმა

დ-უხლი⁶ უკუღმართი, ჭიუტი

დ-უხ-წალმ წალმა-უკუღმა

უჰამურ 1. უსიამოვნო; 2. ბრიყვი

დ-უჰადჰლი⁶ დ უკუღმართი, ჭიუტი

დ-უჰადჰგ⁷ უკუღმა, პირუკუღმა

ც

ფალ ბ დ ზღაპარი

ფალაზ ბ დ ფარდაგი

ფარგულ დ დ ფარგული, გულისპირი

ფართიდ გამჭოლ

ფაფალ ბ დ ფაფახი

ფაშუტ ბ დ ფშუკურა, გუდაფშუტა

ფე ბ დ 1. გვერდი, ფერდი; 2. მხარე

ფეზუქ დ დ პაიჭი

ფეთეფსარ გრდმ. მკერდის აქცევა

ფერსო ვ ვ ფერსო

ფესკა⁶ დ დ წვივი

ფეშქარ, ფეშქარ დ დ ბიჭუნა

ფიფინარ ირიბად, ალმაცერად

ფოლოც პირფერი

ფსა ბ დ ქერი

ფსად დ წითელა

ფსარეჭ გუშინ

ფსო⁶ ვ მხ. ფსონი

ფსტუ¹ ვ დ ცოლი

ფსტუ² ბ დ ხარი

ფსტუნი ა ა დედაკაცი; გათხოვილი ქალი

ფსტუნან ა დ სიდედრი

ფსტუნლი ცოლიანი

ფუქ ა ა ნარჩენი (ნაჩეჩი მატყლისა); მატყლის კვირტი

ფუშ ა ა კოპი

ფუშკად-დ-არ ბ პეპვლა

ფშა ბ დ ყინული

ფშელ, **ფშელო** ა ა სიცივე

ფშელ-დ-არ გაცივება

ფშელი ცივი

ფხუვ ა ა ხუფი, სარქველი

ფხა ბ დ ძარღვი

ფჰარს ბ ა მკლავი

ფჰაშე ბ დ სუდარა

ფჰე ბ დ სოფელი

ფჰიტ ბ დ ბაყაყი

ფჰო ბ დ სახელო

ფჰორ ბ დ ვახშამი

ფჰუ ბ დ ძაღლი

ქ

ქადაგერან დ დ ობობა

ქაზდარ ა ა მიწა

ქაკ-დ-არ მორევა

ქაკე წვრილი

ქამზოკო ა ა ქამა სოკო

ქანიზ ა ა ყურძენი

ქარსა^ნ ვ ვ თოკი

ქასტ-დ-არ აჩქარება

ქალგარდ დ დ კოპი, ბებერა

ქატარ გრძულ. ჩივილი

ქაშნურ დ დ ქაშანური

ქაჩ ბ დ საყელო

ქევხ ვ ბ ქევხა (მამასახლისი)

ქეკ-დ-არ¹ დაწვრილება, დაკუწვა, დაჭრა

ქეკ-დ-არ² რმოულევა

ქერეჭ ვ დ ქერეჭი (სქელი ქერქი ხისა)

ქესარ გრძულ. შრომა, მუშაობა

ქექ ად-დ-არ განძრევა, რხევა

ქექილ დავა-რ ამოწყვეტა, ამოწყდომა

ქეშელ ქეშელა, ღიღმუცლიანი

ქით დ დ ტიკი, ტიკჭორა

ქითი^ნ ვ ვ ქვითინი

ქინდლაცქ დ ფაფა

ქირ ვ ვ შრატი

ქირჯოდ-დ-არ ძაგება

ქიქოც ადრე, წინათ

ქიჩილ დ დ ჩიქილა

ქო დ ხელი

ქოდარედარ გულუხვობა

ქოდასაე^ნ 1. ხელცარიელი, 2. ხელმოკლე.

ქოთა-დ-არ 1. დავიწროება; 2. შევიწროება

ქოთაი^ნ 1. ვიწრო; 2. დუხჭირი

ქოქ ბ დ ფეხი

ქოქენებარ ფეხის წაკვრა, წაბორძიკება

ქოკდოჭუფხუ, ქოკდუფხუ დ დ ფეხსაცმელი

ქოლთ დ დ სახელური, ტარი

ქოლატდარ ხელის შეშველება, დახმარება

ქოლოშ თანაბრად, თავისუფლად

ქომო⁶ ხვადი, მამალი

ქორ¹ დ დ სარკმელი; სათოფური

ქორ² დ დ ხელთათმანი

ქორ-დ-აჭარ გრძმ. ხელში ჩაგდება, დამორჩილება

ქორთო, ქორთ ბ დ თავი

ქოსმელ დ დ ქოსმენი

ქოცჭავე⁶ მარტოხელა

ქოჭიალო⁶ ხელმოჭერილი

ქსივ ქსუ, ქსუვი

ქჰექ-დ-არ მოშზადება, დამზადება

ღ

ღა და ფერდი, საზარდული

ღაგ ბ დ სასთუმალი

ღაზე⁶ კარგი

ღაზოლ ვ ვ სიკეთე

ღამრ ვ ვ 1. კონა, 2. ჯგუფი, 3. ხროვა.

ღამფშებად-დ-არ ღაყბობა

ღალ-დ-არ ვარგისად მიჩნევა

ღამო გადასაფარებელი (ტყავისა)

ღა⁶ დ დ სიზმარი

ღარ ვა; ვდ ღარი

ღარშაძნო ცხადად, აშკარად

ღაფანგ ვი ხაფანგი

ლაწ დ დ ბზარი, ნაპრალი

ლელ-დ-არ დასუსტება

ლელი⁶ სუსტი

ლერნალ ვ ბ გენერალი

ლვთისრისხვა ვ დ ლვთისრისხ ლვთის რისხვა.

ლვთისშობელ, **ლთიშობელ** ვ ვ ლვთისმშობელი

ლოზ ბ დ წნელი

ლორ¹ ვ ვ ღიღი სიცივე, ყინვა

ლორ² ვ ვ ღვარი

ლოსხეთარ, **ლოზხეთარ** გრდუვ. გახარება

ლოჭ ვ ვ ჯოხი

ლრანტ მაჟარ გრდმ. კრინტის დაძვრა, ხმის ამოლება

ლრუვ ვ ვ ღრუ

გ

ყა ბ დ ცოდვა

ყანი ბებერი

ყაპ ვ დ ურო

ყაფტუ დ დ დუქარდი

ყალარ გრდუვ. ჩხვლეტა

ყალყალაც’რ ვ ვ ყარყარა

ყან-დ-ალარ გრდუვ. დაბერება

ყარ ვ ვ წვიმა

ყარტალ ჭრელი

ყარღო დ დ ლერწამი

ყარყური ვ მრ. ლაქლაქი

ყარწე⁶ ჭრელი

ყასადოტენი უქონელი, საცოდავი

ყასტ-დარ რჩა”მოშორება

ყატხარ გრდმ. გახელა (თვალისა)

ყატ-დარ დაბჩენა; გაღება

ყალ მი ყალი

ყაწიმ დ დ ყაწიმი

ყაჭი დ დ ძაფი, ყაჭი

ყახეთარ გრდუც. შეცოდება

ყაჰ-დარ გამწარება

ყაჰე⁶ მწარე

ყეგარ გრდმ. მტვრევა, ტეხა

ყე⁶ 1. ღარიბი; 2. გამხდარი

ყეპყარ გრდუც. ჭექა, ქუხილი

ყეპყდარ გრდმ. მოთმენა

ყესტ-დარ მოშორება

ყეხკ-დარ დაბრკოლება

ყივ ვ ვ ყლოტი

ყივოლ, **ყიოლ** ვ ი 1. სიგამხდრე; 2. სიღარიბე

ყინტრო⁶ ახლადამოსული, ნორჩი, ქორფა

ყიტ ვ ვ წვინტლი

ყოლ დ დ ქურდობა

ყოლო ბ დ ხარშო

ყომრალ ყომრალი, ლეგა

ყონო⁶ ახალგაზრდა

ყოპყ ვ მხ. ფიფქი

ყოც ბ დ ყვავი

ყუ'ვ⁷ ვ, ბ ქურდი

ყუნად-დარ ღრღნა

ყურუ⁶ ყრუ

შალო დ ი ხანგალი

შავაზნრ სიჩუმე, სიმყუდროვე

შათო დ დ ღორბლი, ნერწვი

შანარ წყნარი, მშვიდი

შარ დ დ დო

შარ-დ-არ მოშანდაკება, გასწორება

შარე⁶ 1. სწორი, გლუვი; 2. თავისუფალი, შეუფერხებელი

შატ¹ დ დ ფიტალი

შატ² ბ დ კვანძი, ნასკვი

შე დ დ მტკაველი

შეტრაპ დ დ 1. საბელი; 2. ნაწინავი

შვეტ დი მათრახი; შოლტი

შვრივ დ დ შვრია

ში ორი

ში⁶ ბ დ ცური

შიშლიქ დ დ შიშლიგი

შიჩქ შინში (მხოლოდ დეიდაშვილი)

შო დ დ წელიწადი

შორ-დ-არ გაგანივრება

შორბ დ დ შორბა

შორი⁶ განიერი, ვრცელი

შოშარ დ დ ნესტარი

შუ თქვენ

შურ დ დ რძე

შურალე⁶ რძიანი

შუშუა⁶ თავთავისი, თავთავიანთი

ჩა ბ დ დათვი

ჩაბუიროდ-დ-არ ჩამტვრევა, ჩალეწვა

ჩაგარ-დ-არ არჩევა

ჩათქოკო ჩადკოკო

ჩაკშ დ დ სკამი

ჩალმალი^ნ რბილი

ჩამ ბ გემო

ჩავ შორს

ჩეჩილ დ დ ბულულა

ჩილა მი უბე

ჩიმ ბ დ ფერფლი

ჩეჩილ დ დ ბულულა

ჩიმ ბ დ ფერფლი

ჩო ბ დ ბეწვი, თმა, ბალანი

ჩუა მ მ თავისი ბინა (შინ)

ჩუვ მ მ ფაშვი, შიგანი

ჩუხხი დ ბატქანი, კრავი

ჩულაქ-დ-არ დაგდება, მოგდება

ჩულ-დ-არ დამაკება; დაორსულება

ჩული^ნ მაკე; ორსული

ჩუპ მი ჩუმპე (დაშვებული მუცელი)

ჩურე^ნ შინაური

ჩუტუმ მ მრ. ნაწლავები

ჩუჭ შინ

ჩქაფდითარ გრდმ. ჩქაფუნი

ჩქერბად-დ-არ გამეტება, არღაზოგვა

ჩხაბად-დ-არ ჯღაბნა

ჩხამჩამაცო, **ჩხამჩამ** საკნატელა

ჩხიკვა¹, **ჩხიკვა** დ დ ჩხიკვი, ჭაფარა

ჩხინდურ დ დ წინდა

ჩხინტი დ ჩხინტი

ჩხირ ბ დ ჩხირი

ჩხოტი ბ დ ჩანჩქერი

ჩჰოგ დ მოთალი ყველი

ც

ცალ დ დ ცალი, ცხენზე ორივე მხარეს გადასაკიდი შეკრული ბარგის ერთი მხარე

ცარქ დ დ კბილი

ცაცი ბ დ საცერი

ცელუ⁶ წლევანდელი

ცენებ წელს

ცერ დ დ ნაპირი

ცერლე⁶ განარირა

ცილ ეჭვი

ციცი დ დ კატა

ციცაცრ დ დ მწერი

ციხ დ დ ციხე

ცო არა

ცოკალ დ დ მელა

ცომ¹ არაფერი

ცომ² ცომი

ცოქესეში გაურჯელად

ცრუვი ამაყი, თავმომწონე; კოპწია

ცუ ბ დ ქუმელი

ცუხნი მშრალი

ცქაფი ცქაფი, ცქვიტი

ცხავი ბ დ ცხავი

ცჰა ერთი

ცჰავე⁶ მარტო

ცჰავენალი ერთად

ძ

ძაბი ბ დ სიმი, ალყა

ძაბრი უ უ ძაბრი

ძაგროდ-დალარი გრდუვ. დაწაფება

ძვირო⁶ ძვირი

ძირკვი უ უ ძირკვი, ჭირკვი

ძირხვნაცხ დ დ ოროვანდი

ძუგვა ძუ

ძუგვა² უ უ ძუა

წ

წა ღ ღ სახლი

წალი ბ ღ წალი (წლინახევრის დედალი თხა)

წახნი წმინდა, სუფთა

წაკრ, წაუკრ დ დ კუდუსუნი

წალამი ბ ღ წალამი

წალტ დ ღ წალდი

წამ-დარი გაწმენდა, გასუფთავება

წანდილი ბ ღ წანდილი

წარაპ დ დ ორღობე

წასტ დ დ სპილენძი

წაქ დ დ ისარი

წახკ დ დ განაკაშრი, ნაფხაჭნი

წე ვ ვ 1. ცეცხლი 2. სახელი

წეგ-დ-არ გაწითლება

წეგე წითელი

წევარ დ დ მწევარი

წეთა დ მხ. სახელი, დიდება

წევაზ, **წიგ** დ დ სისხლი

წელტი დ მრ. ახალი წელი

წემ-დ-არ გრძმ. გაწმენდა

წერქოხა სამზადი სახლი (ცეცხლის ქოხი)

წიბ წმინდანი

წიკ ვ წვივი, კანჭი

წინი ახალი

წინი დ დ შიშაჭი

წინუს ვ დ 1. პატარძალი; რძალი; 2. ბიცოლა

წიპ დ დ ხინკალი

წიპწორიკელა ნემსი

წირ, **წირვ** ვ ვ წირვა

წიწაყ დ დ ჭუჭრუტანა

წიწაცრ დ დ; ბ დ წიწანა

წკუნად-დ-ალარ წკმუტუნი

წნილ ბ დ მწილი

წნორ დ დ წნორი

წოკ, **წალკ** 1. მწიკვი 2. დ დ კუდუსუნი, კუდი

წონილ დ დ მწვანილი

წოწკარ დ დ; ბ დ წკეპლა

წუთ ა დ წუთი

წუპ-დ-არ წუწნა, წოვა

წურ ბ დ 1. მწკრივი, სტრიქონი 2. ბ დ ფურის შარდი

წურბლაცქ დ დ წურბელა

წყარტუნი, წყარტონი ხალასი, წმინდა

წყე ერთხელ

წყურწურ დ დ წურწური

წმადრევანი, წმირევანი უცაბდ, მოულოდნელად

წმერანი ა დ წერო

წმვერ ბ დ წვერი, მწვერვალი

წმობ დ დ წვერი

ჭ

ჭაგარ დ დ ჭაგარი

ჭად ა დ ჭედე

ჭამნი ჭანი (ცუდად დაკოდილი ცხოველი)

ჭალ დ დ ჭალა

ჭალკო ა დ ჩლიქი

ჭამალ დ ა ლოყა, ღაწვი

ჭანიბ თხორის წიბო

ჭანიკ ა დ ნიკაპი

ჭანჭურ დ დ ჭანჭური

ჭარ დ დ კანი, პირი

ჭარე ბ დ თევზი

ჭარქენი ა დ მოკლე ჭოხი

ჭარქონი ა დ მიხვეულ-მოხვეული

ჭარხალი ბ დ ჭარხალი

ჭაღპეთინი ჭაღარაგარეული

ჭაშნიკ დ ჭაშნიკი

ჭახრაკ ბ დ ჭახრაკი

ჭებ ბ დ 1. ურდული 2. ბ მწვანე ლობიო.

ჭერამ დ დ ჭერამი

ჭირ-დ-იკარ გრდმ. დარტყმა, დაშენა

ჭიყოლ დ ლიტინი

ჭოტა დ დ ჭოტი

ჭოჭ ბ დ 1. პირი; 2. კრიჭა

ჭუქ დ დ ცხემლი

ჭუქ დ დ ყანწი

ჭყემპლ ბდ ყელი

ჭყვინად-დ-ალარ ბრჭყვიალი

ჭმალ-დ-არ, ჭალ-არ გამაგრება, დახშვა

ჭმალონ მაგარი, ძლიერი

ს

სა დ უ ბარკალი, თებლი, ბარძაყი

საბრონ ძუნწი

საბორ ბ ობი

საბუარ გრდუვ. დასხდომა

სავერდ დ დ ხავერდი

სავს დ მხ. ხავსი

საზ დ დ ხაზი

საზინ უ უ ხაზინა

საზოდ-დ-არ ხაზვა

სათრ ბ დ ხათრი

სამლზე⁶ სალისიანი

სამსათ და და სასიათი

საკ და და ტომარა

საკ-დარ მოწყურება

სალა⁶ სამწუხარო, არასასიამოვნო (ამბავი)

სალარ გრდუვ. გაქრობა, ჩაქრობა

სალხ და მხ. სალხი

სა⁶ და და სანი, დრო, უამი

სანლუ⁶ ხნიერი, მოხუცი

სარაზ სარაზი

სართუთ და და სართუთა

სარისხ და და სარისხი

სარიხ ბა და სალხა, გრძელი კეტი

სარტულ და და სარატული

სარც არასწორი, მცდარი

სარცარ გრდმ. გაცვლა, შეცვლა, გადაცვლა

სარც-დარ გრდმ. გამოცვლა

სარჯ და და სარჯი

სას და და სასა

სატ და და ჯგარი

სატარ¹ გრდმ. 1. შეკითხვა; 2. წაკითხვა

სატარ² გრდუვ. აკრავს, მიღებულია

საჭკ-დარ, სოჭკ-დარ გრდუვ. წყურვილი

საშ და და საში

საწარ გრდუვ. სმენა; გაგება

სახკარ გრდმ. გაჭენება

სახო ბა და სახვი

საცარ გრდუვ. გაგება, შემჩნევა

საარ, საცარ გრდუვ. დაჯდომა

ხეთარ გრდუვ. პოვნა

ხეიბარ ხეიბარი

ხელათ, ჰელათ ხელად, ახლავე

ხელარ გრდუვ. ქრობა

ხელდახელ ხელდახელ

ხელდაცრ, ჰელდაცრ ვ ა ხელადა

ხელფას ბ დ ხელფასი

ხელჩაფვ ვ ა ხელჩაფვი

ხელწერილ დ დ ხელწერილი

ხე ბ დ ხე

ხეპტარ გრდუვ. სრუტვა

ხერგ ვ ა ხერგი

ხერცარ გრდმ. ცვლა

ხეტყ დ მხ. ხეტყე

ხეცარ გრდმ. 『გაუშვება, გათავისუფლება

ხეხად-დარ გრდმ. ხეხვა

ხეხილ ვ მხ. ხეხილი

ხვნიშ, ხვრიშ ვი ხვრიში

ხი დ მხ. წყალი

ხიზლალ დ დ ხიზილალა

ხილარ ქონა, ყოლა

ხკარ დ დ ყორე

ხკერა ვ ა ხეობა

ხკო დ დ ზაფხული

ხკორ დ დ ბუშტი

ხმიაღ ვ ა ხმიადი

ხობს, ხოფს ბ დ ნამცეცი

ხოდ ხვადი

ხოვ ბ ვ კონა

ხოპტარ უშეისრუტვა

ხოროშაჲარ გრდმ. მსხვილად ფქვა

ხორშაც ა დ ციება, ციებ-ცხელება

ხოტარ გრდმ. მიკვრა, გაღაბმა

ხსნილი დ მხ. ხსნილი

ხული დ დ ხულა

ხუმ ხომ

ხუმწი ბ დ ხუნწი

ხუპალარ გრდმ. შეხვრეპა

ხურმი ა დ ხურმა

ხურს დ დ ნასიცხი, მსხმო, ზღმურდლი

ხურსთავარ გრდმ. წაძინება, თვალის მოტყუება

ხუცურ ხუცური

ხურხურ დ მხ. ხვრინვა

3

გადალ ბ დ ფაშატი ცხენი, ჭაკი ცხენი

გავ დ დ ყანა

გალარ ჭამა

გან ხვალ

გაპტარ ხელის გაწოდება

გასარ გრდმ. და გდება, ყრა.

გასტარ შემოვლა

გაუბრუ ა დ მატლი

გაუბრუ ბ დ მტრედი

გაფსარ გრდმ. ფხანა

გაჩარ 1. გრდუვ. მისვლა, მიღწევა 2. რგება

კაჩქ ბ დ საგზალი

კაწარ გრძულ. დაკიდება

კაჭ ბ დ ნაჭერი, წილი

კაცარ გრძულ. დაწევა

კაჭარ გრძმ. კბენა

კაკა⁶ ბ დ ტყავი

კაკოლ ბ დ ლაბაბი

კეთარ აღგომა

კელ ბ მხ. 1. წესი, ადათი, ჩვეულება 2. სამართალი

კე⁶ მერე

კერ ბ დ ქვა

კერლარ გრძულ. შეშინება

კეტ უ დ ნიჩაბი

კო¹ სამი

კო² უ დ წივა

კოგ უ დ მუხუდო, ცერცვი

კოთარ გრძმ. დასხმა, მოპკურება

კორ ბ დ ვაშლი, ვაშლის ხე

¶

ჯა⁶ დ დ ქალამანი

ჯომარდ ჯომარდი, გულადი

ჯოყარ უ დ კაჭახი

ჯულურ ულამაზო

ჯიჯაპ უ დ ბიბილო

ჯღართ დ დ ჩხართვი

ჰამრი დ ა წისქვილი

ჰალაო მშვიდი, წყნარი

ჰაპტი ქორფა, ახალი (ხორცი, თევზი, მწვანილი)

ჰერწო დ დ ქვაბი

ჰიკ დ ა ტარი, სახელური

ჰიმო დ დ ლოკოკინა

ჰუგ დ დ თესლი

ჸ

ჸა მაშ!

ჸალბ დ დ ბაგა

ჸათეც მაშინვე, საჩქაროდ

ჸათხეც წინათ, უწინ

ჸადრუ დ დ ფქვილი

ჸადჭი დ მხ. სუნი

ჸამაც ყველა

ჸაპ-დ-არ დაკეცვა, დახუჭვა

ჸარჩ-დ-არ შემოხვევა

ჸარწარ რთვა, დართვა

ჸაღ ბ ჭიბრი, შური

ჸაღარ ყორანი

ჸაშე დ დ სტუმარი

ჸაც-დ-არ გამძალება

ჸაწუდ დ დ ჩიტი

ჸაჭარ შეხედვა, ყურება

ჰაჭორე⁶ სუნიანი, მყრალი

ჰაჭუარ გრდმ. გაწურვა, მოჭერა

ჰაკარ გრძლ. 1. წასმა; 2. ხვეტა

ჰედარ გრძულ. დაგვიანება

ჰევარ გრძმ. მოთელვა, მოქნა (ტყავისა), ზელა

ჰერჩარ გრძულ. ხვევნა

ჰერწარ გრძულ. ტრიალი, ბრუნვა

ჰეტარ გრძულ. მირბენა

ჰეწამ-დარ გაღვიძება

ჰეჭარ გრძულ. ყურება, ცქერა

ჰეჭუარ გრძმ. 1. მოჭერა, გაწურვა

ჰორშარ, ჰორჩარ დაგორება

ჰონგარ გრძმ. ჩვენება, დანახვება

ჰუ⁶ ვ ვ ტყე

8

დ-ზაპარ გრძმ. გრეხა, დაგრეხა, დაძახვა

დ-ზაცარ გრძმ. ანთება

დ-ზევარ გრძმ. მოკვლა; დაკვლა

დ-ზემბ-დ-ისარ გრძულ. მომწყვდევა; დარჩენა

დ-ზიარ, დ-ზიცარ გრძულ. დარჩენა

დ-ზოგარ გრძმ. გატეხა, დამტვრევა

ზა დ დ 1. გამთარი 2. ორთქლი, ოშხივარი

ზაბიკ ბ დ კოვზი

ზავარ გრდმ. კვლა, ხოცვა

ზამარ გრდმ. დაჩვევა, შეჩვევა

ზანარ ვ მხ. ოხშივარი

ზაფლინ მორცხვი, მორიდებული

ზე-დ-ალარ გრდუვ. ჭდომა

ზეფ დ დ სირცხვილი

ზირინ ბასრი, მჭრელი

ზოკ ვ ვ ღვეზელი

ზოფ-დ-არ შეფარება, მოფარება

ზუ ვ ვ ღამე

ზუვ ვ ბ მწყემსი

ზუნალ დ დ ხელფასი, ჯამაგირი

ზურდნა ვ ვ ღილა

ლიტერატურა

გაგუა 1953 — რ. გაგუა, ზმნის ცვლა გრამატიკული კლას-კატეგორიის ნიშნის მიეღვით ბაცბურ ენაში, იკე, IV, თბ., 1953.

დეშერიევი 1953 — დ. იუ. დეშერიევ, ბაცბიურის ენაში, მ., 1953.

დეშერიევი 1963 — იუ. დ. დეშერიევ, Сравнительно-историческая грамматика нахских языков, Грозный, 1963.

დოუმეზილი 1932 — Dumezil G., Études comparatives sur les Langues caucasiennes du Nord-Ouest (Morphologie), Paris, 1932.

იმნაიშვილი 1942 — დ. იმნაიშვილი, ძირითადი და თანდებულიანი ბრუნვები ინგუშურში, საქ. სსრ აკად. მოამბე, ტ. XII, თბ. 1942.

სომერფელტი 1934 — A. Sommerfelt, Études comparatives sur le caucasique du Nord-Est (Norst Tidsskrift for Sprogvidenskap, B. VII, 1934, B. IX, 1938, B. XIV, 1947).

იმნაიშვილი 1977 — დ. ს. იმნაიშვილი, Историко-сравнительный анализ фонетики нахских языков, Тб., 1977.

ტრუბეცკო 1930 — N. Trubetzkoy, Die Konsonantensysteme der ostkaukasischen Sprachen, Caucasica, fasc. 8, Leipzig, 1930.

ქადაგიძე 1953 — ნ. დ. ქადაგიძე, Грамматические классы в цова-тушинском (бацбийском) глаголе, Автореферат дисс., Тб., 1953.

ჩიქობავა 1965 — არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.

ჭრელაშვილი 1975 — კ. ჭრელაშვილი, ნახურ ენათა თანხმოვნების სისტემა, თბ., 1975.

ჭრელაშვილი 2002 — კ. ჭრელაშვილი, წოვა-თუშური ენა, თბ., 2002.

ჯვახიშვილი 1937 — ივ. ჯვახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.

ჯოლბორდი 1978 — ი. ჯოლბორდი, ა. შიფნერი და წოვა-თუშური ენის ფონეტიკის საკითხები, იკე, XX, თბ., 1978.

ჰოლისკი — გაგუა 1994 — D. A. Holisky-R. Gagua, Tsova-Tush (Batsbi), The Indigenous Languages of the Caucasus, Volume 4, Delmar, Niwiork, 1994.